

Б. В. Бабін, А. В. Ковбан

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Навчальний посібник

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Одеса
Фенікс
2014

УДК 342.7
ББК 67.400.7

П 68

Затверджено Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист №1/11-4091 від 24.03.14 р.)

Автори:

БАБІН Борис Володимирович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та кримінального права Одеської національної морської академії (розділи 5, 7, 8, 9);

КОВБАН Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та кримінального права Одеської національної морської академії (розділи 1, 2, 3, 4, 6).

Рецензенти:

БАЙМУРАТОВ М. О., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету;

ГРИНЕНКО О. О., доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

КРЕСТОВСЬКА Н. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія».

Бабін Б. В.

П 68 Права людини та громадянське суспільство : навч. посібн. для студ. вищих навч. закладів / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. – Одеса : Фенікс, 2014. – 320 с.

ISBN 978-966-438-798-6

Цей навчальний посібник є новачиним виданням з прав людини та громадянського суспільства. У ньому висвітлено питання поняття, види, джерела прав людини, особливості їх сьогоденного становища та шляхи подальшого удосконалення законодавства. Особливу увагу приділено впливу громадянського суспільства на права людини у контексті його адаптації до правових та політичних стандартів.

Призначений для опрацювання дисциплін «Теорія держави та права», «Конституційне право України», «Міжнародне право», «Політологія» тощо. Розрахований на студентів, слухачів, аспірантів і викладачів вищих юридичних навчальних закладів, а також наукових та практичних працівників.

УДК 341
ББК 67.412

ISBN 978-966-438-798-6

© Б. В. Бабін, А. В. Ковбан, 2014

© ПП «Фенікс», оформлення, 2014

ВСТУП

Юристи, вчені, теоретики прав людини слідом за Загальною декларацією прав людини повторюють, що в концепції прав людини лежить людська гідність. Ми маємо права, оскільки ми є людьми — неповторними індивідуумами та особистостями. Тому ні держава, ні хто інший від її імені не має права робити з нами все, що їм заманеться (наприклад, катувати, тримати без рішення суду, вбивати, принижувати, обмежувати та інше). Влада правителів над нами обмежена правами та свободами громадян, що регламентується Основним Законом держави — Конституцією — і саме її виконання робить державу правовою, реалізуючи принцип верховенства права та закону, встановлюючи взаємні права та обов'язки. Іноді гідність обґрунтовується також різними зобов'язаннями з боку держави.

На відміну від прав, які можна прищепити «зверху», за допомогою закону, відчуття власної людської гідності можна повернути собі тільки добиваючись цього, так як історія прав людини це історія боротьби, повстань, страйків, порушення заборони. Подолання страху, вимога від правлячих належного дотримання своїх прав, встановлення відповідальності та несення ризику за себе та за інших, дозволяють нам відчутти власну цінність навіть коли ми програємо. Тільки безпосередній досвід боротьби за свою та майбутніх нащадків гідність дозволяє нам зрозуміти її значимість.

Ні права, ні свобод ніхто нікому в історії не дарував тільки тому, що людина здавалася комусь мудрою та справедливою, оскільки жодна влада не любить себе обмежувати. Історія прав людини — це історія бунтів, повстань, маніфестацій, тюремних ув'язнень, судових процесів...

Права людини, як правило зазвичай, є вистраждані та кровопролитні. Але подинці людина не може нічого вибороти. Заради того, щоб у особистості були права, боролися цілі покоління — колективно, створюючи групи, рухи, організації. Саме ці покоління зародили не тільки ідеї прав лю-

дини, а й ідеї громадянського суспільства — єднання людей. Громадянське суспільство формує позицію громадян і їхнього вміння, уможлиблює боротьбу за права індивідуума при одночасному дотриманні принципу правової держави, без звертання до насильства; надає інструменти та пускає в хід процедури постійного контролю влади народом. А це значить, що не можна гарантувати права людини в державі, де не існує громадянського суспільства.

Без дотримання прав людини сьогодні в світі не може існувати жодної держави, а права людини не можуть існувати без громадянського суспільства як взірця осмислення потреб — особистих, політичних, соціальних, культурних, економічних, екологічних, інформаційних, колективних та духовних. Все це потребує не тільки доктринального осмислення в теорії права, політології, філософії, соціології, але повинно пройти крізь призму генезису кожного народу. Саме ця призма генезису надасть не тільки універсальність, яка так потрібна в теперішній час праву, але й отримає власне національне забарвлення, що буде відрізнати розвиток та становлення права одного народу, в рамках громадянського суспільства, від іншого. В цьому підході, права людини будуть мати індивідуальність, а значить власне обличчя.

Тому створення подібного навчального посібника для вищих навчальних закладів є необхідним для закладення у студентів — майбутніх нащадків України — ідей про людську гідність, історико-культурні цінності прав людини та громадянське суспільство.

Даний навчальний посібник є одним із новаційних видань з прав людини та громадянського суспільства. Навчальний посібник розроблено у відповідності з навчальним планом підготовки юристів-бакалаврів денної та заочної форм навчання Одеської національної морської академії на кафедрі адміністративного та кримінального права.

Авторський колектив виражає вдячність науковцям, які відізналися при написанні навчального посібника, надали свої зауваження та пропозиції — Баймуратов М. О., Гриненко О. О., Корчевна Л. О., Крестовська Н. М. та інші.

I.

ТЕОРІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІТЧИЗНЯНЕ ПРАВО

- *Значимість прав людини сьогодні*
- *Розвиток та становлення прав людини*
- *Джерела прав людини*
- *Класифікація прав та свобод людини*

В останнє десятиліття в українській громадській свідомості міцно утвердилася ідея прав людини, що закономірно пов'язано із загальними процесами демократизації країни в ці роки. Про права людини багато говорять і пишуть, вони постійно у всіх на слуху, активно обговорюються на всіх рівнях — від президента до рядових громадян. Тема прав людини як одна з найбільш злободенних і «модних» не сходить зі сторінок газет і журналів, екранів телевізорів, незмінно наявний у промовах державних діячів, політичних лідерів, парламентаріїв, у доповідях учасників різних наукових конференцій. В Україні, як і в усьому світі, ідея прав людини утвердилася як найважливіша гуманістична цінність і невід'ємний елемент демократії.

При будь-якому демократичному устрої, права і свободи громадян є найважливішим соціальним і політико-юридичним інститутом, об'єктивно виступає мірилом досягнень даного суспільства, його «візитною карткою», показником зрілості, цивілізованості. Він служить засобом доступу особистості до духовних і матеріальних благ, механізм влади, реалізації своїх інтересів, волевиявлення. У той же час це — неодмінна умова вдосконалення самого індивіда, зміцнення його статусу, гідності, незалежності, «суверенності».

Права людини невід'ємні від суспільних відносин. Саме вони визначають спосіб буття індивіда. Права людини є над-нормативною формою взаємодії людей, упорядкування їх

поведінки та координації діяльності, вони ж є також засобом подолання протиріч і конфліктів. Права забезпечують нормативне закріплення умов життєдіяльності індивіда, що об'єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства і держави. Права людини встановлюють міру свободи, що, з одного боку, забезпечує реалізацію суб'єктивних інтересів, а, з іншого — не порушує можливостей, наданих іншим суб'єктам суспільних відносин.

Процес суспільної діяльності людини значною мірою залежить від обсягу прав та свобод, які визначають її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві. Тому проблема прав людини завжди була предметом політичної боротьби за володіння цими правами, розширення їх сфери та визначення становища людини у суспільстві. Отже, права людини — складне, багатоаспектне явище, пов'язане з генезою правових норм, які формулюють ці права.

На думку українського конституціоналіста В. Ф. Погорілка, права людини — це природні можливості індивіда, що забезпечують його життя, людську гідність і свободу діяльності у всіх сферах суспільного життя. Права людини мають природну сутність і є невід'ємними від індивіда, вони позатериторіальні і позанаціональні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання та захисту.

Поняття прав людини вживається широко і вузько. В широкому значенні права людини охоплюють весь спектр, найширший комплекс прав і свобод особи, їх різноманітні види. У вузькому значенні розуміються тільки ті права, що не надаються, а лише охороняються і гарантуються державою, діють незалежно від їх конституційно-правового закріплення і державних кордонів. Це рівність усіх людей перед законом, право на життя і тілесну недоторканність, повага людської гідності, свобода від довільного, незаконного арешту або затримання, свобода віри і совісті, право батьків на виховання дітей, право на опір гнобителям тощо.

Права людини, так чи інакше, є гарантією особи. В обмін на свою легітимність, держава надає нам обіцянки забезпечити певні свободи та блага. Втім, як відомо, права людини, та у цілому закон, постійно порушуються. Більше того, як відзначали Євгеній Пашуканіс та Мішель Фуко, закону не існує без порушення норми, порядку, тобто, без порушення самого закону. Пашуканіс писав: «Правове «спілкування» за своєю «природою» не є мирним, подібно до того, як торгівля на початку свого існування не виключає озброєного грабунку, але йде з ним нога в ногу. Право та беззаконня — поняття наче протилежні — в дійсності ж надзвичайно сильно пов'язані...».

Онтологія прав людини розглядає їх як складову загально-соціального права. Так, у слов'янських мовах слово «право» вживається для позначення понять, котрі відображають різні соціальні явища. Явище, що виникає та існує незалежно від держави і має загальносоціальну природу, є загальносоціальним феноменом. Інше ж явище, поняття про яке також позначається цим терміном — це наслідок виключно державної діяльності, втілення її волевиявлення. Зважаючи на це, необхідно розрізнити, відповідно, право загальносоціальне і, так би мовити, спеціально-соціальне чи, умовно кажучи, юридичне.

Загальносоціальне право — це певні можливості учасників суспільного життя, які об'єктивно зумовлюються рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів. Саме соціальні можливості суб'єкта і становлять онтологічну сутність його прав. Залежно від виду носіїв цих можливостей розрізняють: права людини; права сім'ї; нації (народу), інших соціальних спільнот (класів, суспільних прошарків, груп, громадських об'єднань, трудових колективів тощо); права людства.

Сучасне розуміння теорії прав людини склалося після Другої світової війни на етапі проголошення «Загальної декларації прав людини» Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Хоча термін «права людини» відносно су-

часний, основа цієї концепції прослідковується ще до часів Стародавньої Греції та римського права, та була закладена в понятті природного права, яке розвинули філософи епохи Просвітництва. Саме в теорії природного права з'являється теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа та Бог, а не воля законодавця та держави. Поняття природного права є теоретично доктриною, яка використовується для критики конкретного позитивного права, визначеного законодавцем.

Природне право — це висхідні принципи, на основі яких приймаються чинні норми і на підставі котрих здійснюється їхнє оцінювання. Це відбувається з урахуванням ієрархії цінностей, яку подає філософія, вирішуючи питання про ставлення людини до оточення, в тому числі й ціннісне. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх без винятку правоздатних суб'єктів і закликають дотримуватись закріплених у них приписів, тому що останні відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. Природне право протилежне позитивному праву, визначеному законодавством у рамках правової системи конкретної держави. І саме перехід від позитивіської моделі права розуміння до природного права є домінуючою доктриною пострадянського права.

Хоча, на думку І. Берліна, права людини залежно від характеру, розрізняють на негативні і позитивні права і свободи людини і громадянина, що відображає позитивні та негативні аспекти свободи. Позитивні права людини фіксують обов'язки держави, осіб і організацій надати громадянину ті або інші блага, здійснювати певні дії (право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я, гідний життєвий рівень тощо). Здійснення позитивних прав неможливо без наявності у держави достатніх ресурсів. Їх конкретне наповнення прямо залежить від багатства країни і демократичності її політичної системи.

Негативні права визначають обов'язки держави та інших людей стримуватися від тих або інших дій у ставленні

до особи. Держава в таких умовах охороняє індивіда, особу від небажаних втручань і обмежень, що порушують їх свободу. Такі права є основні, абсолютні. Їх здійснення, реалізація не залежить від ресурсів, засобів держави, рівня соціально-економічного розвитку суспільства, держави. Основу індивідуальної свободи людини і складають негативні права. Юридичне закріплення такої групи прав і свобод людини є Білль про права Конституції США, зміст якого спрямований на охорону особи від різноманітних несправедливих і небажаних посягань з боку держави, владних структур.

Першим і, безумовно, найважливішим письмовим свідченням цього тривалого процесу є Біблія, у якій стверджувалася найголовніша істина — людина — найцінніше з-поміж усього створеного Богом. У Біблії часто зазначається про необхідність забезпечення рівності людей; неабияка увага приділяється праву на власність і її охорону; регулюються людські взаємини; чільне місце посідають правила судового розгляду суперечок, конфліктів. Біблія є, безперечно, одним із визначних джерел, з яких поступово розвинулися існуючі нині уявлення про права людини. Забігаючи наперед, слід зазначити, що низки фундаментальних положень Загальної декларації прав людини (прийнятої у середині вже нашого століття) по змісту збігаються із Біблією, що пояснюється наявністю об'єктивних закономірностей існування суспільства загалом, і кожної людини зокрема.

Основу більшості сучасних юридичних тлумачень прав людини можна прослідкувати до початку нової європейської історії. Першим документом, який окреслював права людини, можна вважати Дванадцять статей 1525 р. Ці статті були частиною вимог, які висували селяни до Швабської ліги під час Селянської війни в Німеччині. Білль про права 1689 р. в Англії та відповідний шотландський Акт вимоги прав 1689 р. проголосили незаконними деякі репресивні дії уряду. У XVIII ст. відбулися дві важливі революції — Американська в 1776 р. та Французька в 1789 р.. Результатом цих

революцій стало прийняття Декларації незалежності США та Декларації прав людини і громадянина. Обидва документи встановлювали певні юридичні права. Формування уявлень і понять про права людини почалося з найдавніших часів людської історії, з витоків людської цивілізації.

В кінці XVIII ст. і на початку XIX ст. над питанням прав людини працювали філософи Томас Пейн, Джон Стюарт Мілль, Фрідріх Гегель. Сам термін «права людини» виник в період після написання книги «Права людини» Томаса Пейна і статті Вільяма Ллойда Гаррісона в газеті «Ліберейтор» у 1831 р., в якій автор стверджує, що намагається залучити читача до боротьби за велику справу прав людини. У XIX ст. найважливішою із правових проблем, пов'язаних із правами людини, стало питання ліквідації рабства. Рух аболіціоністів сприяв тому, що рабство було ліквідоване у Британії Актом про работоргівлю 1807 р. та Актом про відміну рабства 1833 р. В США північні штати відмінили рабство в період між 1777 та 1804 роками, але південні штати міцно трималися за цей інститут.

Проте якщо ми відштовхуємося від природньо-правової концепції, права людини — це щось трансцендентне, дане Богом або Природою. Їх не можна пізнати і описати, оскільки вони глибоко метафізичні, тобто знаходяться поза реальним світом. «Природні права» є посиланням на етичний принцип без будь-якого раціонального обґрунтування. Іншими словами, їх просто не існує. Це не більше, ніж застаріла і суперечлива модифікація теологічних концепцій просвітництва, теорія, яка стала зручною для буржуазних революцій, що замінили трансцендентного Бога на трансцендентні Націю, Державу, Розум і Право.

Якщо ж відштовхуватися від юридичного позитивізму, варто визнати, що права людини існують. Але в такому розумінні вони повинні бути позбавлені позитивної конотації, якою володіють в домінуючому дискурсі. У цьому випадку ми повинні розуміти, що права людини — це не більше, ніж нічим не гарантовані подачки держави, кинуті в наше корито аж ніяк не з альтруїстичних міркувань.

У ХХ ст. під тиском численних рухів відбулися глибокі соціальні зміни, в тому числі в царині, що належить до прав людини. В Західній Європі та Північній Америці профспілки добилися затвердження законів, що гарантували робітникам право на страйк, встановили мінімальні вимоги до умов і тривалості праці, добилися заборони або законодавчого регулювання дитячої праці. Рух за права жінок добився однакового права голосу для представників усіх статей. Національно-визвольні рухи призвели до вигнання колонізаторів із багатьох країн.

Світові війни, великі втрати життя та значні порушення прав людини в них призвели до створення нових інституцій, що повинні стояти на захисті прав людини. Ліга Націй була утворена в 1919 р. разом із підписанням Версальського договору. Перед нею ставилася мета роззброєння, запобігання війнам через колективну безпеку, врегулювання конфліктів між державами методами дипломатії, покращення життя людей у всьому світі. На Ялтинській конференції 1945 р. союзні держави домовилися створити новий орган, який успадкував би роль Ліги — Організацію Об'єднаних Націй. Одразу після заснування, ООН стала виконувати важливу роль у встановленні міжнародного права, зокрема щодо прав людини.

Права людини, поряд з миром, правосуддям та свободою, є одним з основоположних принципів Організації Об'єднаних Націй. Загальна декларація прав людини (1948 р.), що має в основі більш ніж 80 конвенцій та декларацій захисту прав людини, визнає права людини фундаментом свободи, правосуддя та миру. Інші історичні документи з захисту прав людини, такі як прийнята одностайно більшістю держав Віденська Декларація і Програма Дій, також стверджують, що демократія, розвиток та визнання прав людини є взаємозалежними та взаємопідсилюючими. Майже завершивши свою роботу з встановлення стандартів прав людини, Організація Об'єднаних Націй змінює напрям своєї діяльності в бік моніторингу впровадження законів з прав людини.

У 1997 р. було розпочато Програму реформ Організації Об'єднаних Націй, в якій Генеральний Секретар зазначив, що права людини є комплексним питанням, яке потребує інтеграції в усі сфери діяльності ООН. Система агенцій ООН, які працюють в Україні почала впроваджувати підхід заснований на правах людини через Загальну оцінку країни (ССА) та Рамкову програму допомоги ООН (UNDAF).

У розвиток положень Декларації в рамках ООН був розроблений ряд міжнародних конвенцій, зокрема:

- Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р.;
- Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р.;
- Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1949 р.;
- Міжнародна конвенція про запобігання злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р.;
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.;
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.;
- Міжнародна конвенція про запобігання злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р.;
- Конвенція МОП 1958 р. про роботу і зайнятість;
- Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р.;
- Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті 1985 р.;
- Конвенція про політичні права жінок 1952 р.;
- Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р.;
- Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів 1962 р.;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.;

- Конвенції МОП № 5, № 6, № 7, № 10, № 99, № 138;
- Конвенція про права дитини 1989 р.;
- Конвенції МОП як міжнародний кодекс праці;
- Міжнародна конвенція про захист прав робітників-мігрантів і членів їх сімей 1990 р.;
- Конвенція про статус біженців 1951 р.;
- Конвенція про статус апатридів 1954 р.;
- Протокол до Конвенції про статус біженців 1967 р.;
- Конвенція про скорочення випадків без громадянства 1961 р.;
- Гаазькі конвенції 1907 р.;
- Женевські конвенції 1949 р. і два додаткові протоколи до них 1977 р. тощо.

Саме виконання зазначених конвенції є важливим показником реалізації прав людини в світі. Міжнародне співробітництво у сфері заохочення та захисту прав людини є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. У цій галузі Україна співпрацює з правозахисними органами системи ООН, насамперед Радою ООН з прав людини та Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, а також Радою Європи та Організацією з безпеки та співробітництва в Європі.

Метою такої співпраці є участь у вдосконаленні міжнародних стандартів і механізмів у сфері прав людини, впровадження цих стандартів у національне законодавство, систематичне представлення та захист національних доповідей про виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі прав людини.

Отже, у міжнародно-правовій практиці було прийнято чимало прогресивних норм і започатковано міжнародно-правові ініціативи, у створенні яких українській державі належить не остання роль і які стали візитівкою України після проголошення її незалежності. В період самостійності Україна продовжила діяльність спрямовану на удосконалення власного законодавства в галузі прав людини та зміцнення

міжнародного співробітництва в даній сфері. У 1993 р. Україна взяла участь у роботі Всесвітнього конгресу з прав людини, який проходив у Відні (Австрія). Після якого розпочалося вироблення нової концепції правового статусу людини, що був закріплений у Конституції 1996 р., другий розділ якої повністю присвячений розгляду цього питання. Зокрема, ст. 22 визначає, що перелік прав і свобод, закріплених Конституцією, не є вичерпним. А це, в свою чергу, вказує на те, що держава розуміє, що швидкий розвиток суспільства в умовах нового часу постійно призводить до появи нових видів неврегульованих суспільних відносин, які не можуть бути заборонені лише тому, що стосовно них відсутня дія відповідних законів.

Україна відіграла значну роль у формуванні міжнародної нормативно-правової бази у галузі прав людини, яка стала основою міжнародних стандартів прав людини. Сприяла підвищенню міжнародного авторитету України в очах світової спільноти, зміцненню кредиту довіри до неї, а також змінам у свідомості українців, підвищенню рівня їх правової та політичної культури, усвідомленню необхідності змін старого державно-суспільного укладу, ідеології, мислення, відчуття необхідності проведення реформ у дусі демократизму.

За 24 роки Незалежності України принципи прав людини, закладені в законодавстві, міжнародних зобов'язаннях та Конституції України, поки що так і залишилися проектами та дороговказами державного та соціального будівництва, але не стали реальними підвалинами громадянського суспільства та механізмами державного управління. Національне право України вміщує в себе як теорію прав людини, що зародилася саме в міжнародному праві, так і деякі тенденції власного правового генезису.

Пріоритетом для будь-якої держави має бути дотримання прав і свобод людини. У 1991 році Україна, ставши незалежною державою, зробила перший крок на шляху до ствердження демократичності, верховенства права. Так, у Конституції України окремий розділ присвячено правам і

свободам людини і громадянина. Стаття 21 Конституції України визначає, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Згідно зі статтею 22 Основного Закону держави, права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Стаття 22 Конституції України підкреслює, що за прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Оскільки з травня 2012 р. в Україні діє, за ініціативою Президента України, Конституційна асамблея, основна задача якої – розробити проект нової Конституції, то розділ III проекту Основного Закону про права і свободи названо по-новому: права, основоположні свободи, обов'язки. Такий підхід пояснюється тим, що в проекті Конституції використано термінологію офіційного перекладу Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950). Важливим в даному випадку є те, що європейський документ передбачає не лише захист прав фізичних осіб, але й захист прав (свобод) юридичних осіб. Зокрема, ст. 10 Конвенції говорить про свободу вираження поглядів, яка стосується не тільки людей, але також юридичних осіб — газет, інших засобів масової інформації. Крім того, в Розділі III проекту Конституції йдеться не лише про обов'язки людини, але й також про обов'язки органів держави, місцевого самоврядування, інших юридичних осіб.

Стаття 17 проекту Конституції присвячена захисту людської гідності. Вона фактично повторює зміст статей 21-22 чинної Конституції, проте починається з нової формули: гідність людини є непорушною. Саме цей вираз ми зустрічаємо у ст. II-61 Хартії засадничих прав Союзу. Водночас в проекті Конституції знято існуючий в чинній Конституції України вираз про те, що існуючі права і свободи людини не можуть бути скасовані. По-перше, якщо Конституція стверджує, що права і свободи не є вичерпними, то це означає, що вони іс-

нують незалежно від наміру національного законодавця. По-друге, непорушність прав і свобод, про яку йдеться в ст. 17 проекту Конституції, автоматично означає неможливість їх звуження чи скасування.

Як прийнято в міжнародній (європейській) практиці, окремі права, основоположні свободи та обов'язки можуть належати також юридичним особам, на чому спеціально наголошує частина шоста ст. 17 даного проекту. Стаття 19 проекту Конституції присвячена праву на вільний розвиток, яке в діючому Основному Законі передбачається статтею 23. На відміну від чинної норми, її оновлена версія є ширшою за змістом. Нині вона містить в собі передбачену статтею 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) заборону рабства і примусової праці. Крім того, ст. 19 проекту поглинає зміст ст. 24 чинної Конституції, присвяченої забороні дискримінації. Саме з права на вільний розвиток має впливати заборона рабства, дискримінації та будь-якого іншого примусу чи тиску на людину. Норма про вільний розвиток повинна спиратися на відповідні, тематично об'єднані, гарантії. Заборона дискримінації подається в проекті у відповідності до офіційного перекладу ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950).

У ст. 21 проекту Конституції зібрані гарантії конституційного статусу громадян України: рівність перед законом, заборона примусового позбавлення громадянства, заборона вигнання громадянина за кордон або видачі його іноземній державі тощо. Зміст цієї статті відповідає положенням ст. 25 чинної Конституції України.

З іншого боку, ст. 21 проекту передбачає можливість екстраординарної видачі громадян України іноземній державі, якщо це витікає з чинних міжнародних зобов'язань України. Для порівняння: як свідчить ст. 16 Основного Закону ФРН (1949), «жоден німець не може бути виданий іноземній державі. Відступ від цього правила може бути передбачений законом для видачі державі-учасниці Європейського Союзу або міжнародному судові, якщо при цьому

додержуються принципи правової держави». Крім того, як свідчить одна з поправок (ст. 53-2\2) до чинної Конституції Франції, «республіка може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду згідно з умовами, передбаченими договором, підписаним 18 липня 1998 р.».

Стаття 21 даного проекту містить в собі також принцип рівності громадян перед законом, який перенесено сюди з частини першої ст. 24 чинної Конституції, де він поки що штучно узгоджується з принципом заборони дискримінації. Варто підкреслити, що заборона дискримінації має стосуватися не лише громадян України, але й будь-яких інших фізичних осіб, людини як такої.

В правовій думці права людини прийнято розглядати з різних аспектів для все більшого уявлення про їх важливість та необхідність. По-перше, Права людини — це її правові можливості. Права людини окреслюють певну сферу автономного існування індивіда, його життєдіяльності як члена суспільства. Ці правові можливості мають розцінюватися як своєрідні юридичні блага, зміст яких полягає у встановленні і гарантуванні певних меж свободи/несвободи особи. Тому права і свободи людини і громадянина є органічною складовою, юридичною частиною особистості як соціальної характеристики людини, входять до її структури. Вони формуються історично в ході розвитку людської спільноти, і тому на кожному історичному етапі існує більша або менша сукупність прав і свобод. Тенденцією їх становлення як правового інституту є поступове, але невпинне розширення правового надбання людини і громадянина за рахунок включення до їх переліку нових можливостей. Вони є правовим надбанням людини і в тому розумінні, що не даруються державою, а здобуваються — на противагу авторитарним чи патерналістським запитам державної влади.

По-друге, права людини визнаються в певному розумінні як природні. Вони, звичайно, не можуть бути природними, як, наприклад, частини біологічного організму людини. Але права людини вважаються природними в тому розумінні, що

організоване на правових засадах суспільство виходить із необхідності та доцільності визнання свободи людей, їх рівних можливостей як певних правових суб'єктів, які не повинні залежати від неправових факторів і тому пов'язуються лише з фактом народження та існування людини.

По-третє, права людини є невід'ємними. Вони невід'ємні, оскільки становлять складову частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина як соціальна істота, що позбавлена прав, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, бо не має можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. А в державно-організованому суспільстві правова характеристика особи покликана відігравати вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші аспекти життєдіяльності людини у її відносинах з суспільством і державою. Держава не дарує прав людині, а тому держава не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність. Цей принцип знайшов закріплення в Конституції України. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їх незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України). Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України).

По-четверте, права людини є необхідними для її нормального існування і розвитку. Передусім права людини є необхідними в екзистенціальному значенні як елемент соціального буття людини, без чого вона не може існувати як суб'єкт суспільних відносин, бути соціально і юридично дієздатною, реалізувати свою життєву програму. Ступінь реалізації прав і свобод людини і громадянина є показником рівня розвитку особи як суб'єкта права, дійсних соціальних можливостей людини.

По-п'яте, права людини повинні визнаватися та гарантуватися державою в обсязі загальноновизнаних міжнародних стандартів. Визнання державою прав і свобод людини і громадянина шляхом закріплення їх у Конституції та інших законодавчих актах є першим і необхідним кроком до їх утвердження і реалізації. Однак тільки цим роль держави у сфері прав і свобод людини і громадянина не повинна обмежуватися. Так, згідно з приписами Конституції України, права і свободи людини і громадянина повинні визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави, а їх утвердження і забезпечення розглядається як головний обов'язок держави.

Права і свободи людини і громадянина залежно від спрямованості потреб особи щодо сфери суспільних відносин поділяються на природні, особисті, політичні, економічні, гуманітарні, соціальні.

До природних прав і свобод людини належать право на життя, на свободу та особисту недоторканність, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на достатній життєвий рівень — свій і сім'ї.

До категорії особистих прав і свобод включають право на вільний розвиток своєї особистості, на повагу гідності, на свободу думки і слова, світогляду і віросповідання, свободу пересування і вибору місця проживання.

Політичними правами і свободами людини і громадянина слід вважати право на громадянство, на свободу об'єднань у політичні партії, право збиратися мирно без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації, брати участь в управлінні державними справами, у референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування, рівного доступу до державної служби.

Розглядають як економічні права – право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, право на працю, на підприємницьку діяльність, на заробітну плату, на страйк.

Гуманітарні права і свободи людини — це право її на освіту, на користування досягненнями культури і мистецтва, свобода творчості, авторські права.

До соціальних Конституція України відносить право на соціальний захист, що включає право на соціальне забезпечення, пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги, право на житло, та ін.

Також існує та інша класифікація — за сферою реалізації їх в суспільному житті:

- особисті (громадянські) права – це природні, основоположні, невід’ємні права і свободи людини. В свою чергу вони поділяються на такі дві групи: — фізичні права: право на життя, особисту недоторканість, свободу пересувань, вибір місця проживання тощо; — духовні права: право на ім’я, честь і гідність тощо;
- політичні — можливості (свободи) громадянина активно брати участь в управлінні державою та у громадському житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організаціях політичної спрямованості. Це — право обирати і бути обраним до представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, право створювати громадські організації і брати участь у їх діяльності, на проведення зборів, мітингів тощо;
- соціальні — можливості (свободи) людини і громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися соціальними благами та послугами, наданими суспільством та державою, а також набувати і захищати їх в порядку, межах, формах і у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Наприклад: право на вільну працю (вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри їх оплати та тощо), право на соціальне забезпечення, страхування, відпочинок, гідний рівень життя тощо;
- екологічні — можливості і свободи користуватися природним середовищем як місцем проживання. Це право на сприятливе довкілля; відшкодування шкоди, завданої здоров’ю і майну екологічними правопорушеннями; на природокористування тощо. Грома-

дянин має право на одержання у встановленому порядку повної і достовірної інформації про стан довкілля і його вплив на здоров'я населення. Така інформація ніким не може бути засекречена. ;

- економічні — можливості (свободи) людини і громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Це право на приватну власність, підприємницьку діяльність, вільне розпорядження робочою силою тощо;
- культурні — це можливості збереження і розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку. До них належать права на освіту; навчання рідною мовою; на використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтва; на вільну наукову, технічну і художню творчість тлщл ;
- інформаційні — це можливості користуватися розмаїтстю правових послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях і технологіях зв'язку. Це права на доступ до інформації, на розповсюдження інформації будь-яким законним способом, на захист від шкідливої інформації тощо.

Проте деякі автори виділяють такі групи прав і свобод, як: фізичні, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні, особисті. О. В. Фрицький, зокрема, визначає окремими групами природні (особисті), громадянські, політичні права і свободи, проголошені буржуазними революціями; соціально-економічні, які ґрунтувалися на соціальному вченні; колективні, або солідарні, права, проголошені, головним чином, країнами третього світу.

Щоправда, іноді в літературі трапляються й інші класифікації, наприклад, поділяють на соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-культурні та інші права і

свободи. Хоча в цій класифікації конституційні права і свободи людини та громадянина взаємно переплітаються, проте це дає змогу охопити зазначену систему як єдине ціле, де всі елементи мають бути узгодженими та взаємодіяти між собою. Ця класифікація сприяє глибшому розумінню їх сутності та соціального призначення, поліпшуючи їх практичне застосування.

Існує класифікація за так званими «поколіннями прав людини». Ця класифікація прав людини, відповідно до їх історичного розвитку поділяється на три, але все частіше з'являється думка про виокремлення четвертого покоління.

Першим поколінням прав людини є засновані на традиційних ліберальних цінностях права і свободи, які визначали межі втручання державної влади у сфери громадянського суспільства і особистого життя людей. Перше покоління прав людини сформувалося в період буржуазних революцій. Перше покоління прав закріпило наступні види прав людини — право на свободу думки, совісті і релігії, на рівність перед законом, на участь в управлінні державою, на недоторканність особи тощо.

Перші акти англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини – Петиція про права (1628), Habeas Corpus Act (1679) і Білль про права (1689), Декларація прав Вірджинії (1776), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), Французька Декларація прав людини і громадянина (1789), Велика хартія вольностей (1215), Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.). Тому відлік першого покоління прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. Принцип юридичної рівності, який став основою універсальності прав людини, додав їм справді демократичного характеру. Важливим напрямком у розвитку першого покоління прав людини відіграла німецька класична філософія з її уявленням про саму людину та відділення держави від церкви, розвиток національних релігійних організацій.

Історично в першому поколінні прав людини закріплюються і свободи. Свободи людини — негативні повноваження фізичних осіб, як індивідуальні, так і колективні. Свободи реалізуються шляхом усунення державного регулювання з тієї чи іншої поведінки особи. Свободи, таким чином, виражають незалежність індивіда від влади держави у певних діях і визначають межі державного втручання у сферу особистості. В літературі і законодавстві багатьох країн не проводиться різниці між змістом і сенсом понять свобод і прав, тому усталена юридична формула «права і свободи» зустрічається повсюдно. Також є приклади вживання конструкції «право на свободу». Проголосити те чи інше право свободою — означає визнати авторитет і компетентність суб'єкта права у даній діяльності беззаперечним і вищим, ніж авторитет і компетентність держави.

Друге покоління прав і свобод людини і громадянина пов'язане з боротьбою людей за поліпшення свого соціально-економічного становища та культурного рівня. Воно сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Важливим періодом становлення другого покоління прав людини був період соціалістичних революцій.

Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав. Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Каталог природних і громадянських прав і свобод людини поповнився соціально-економічними і соціально-культурними правами і свободами в ряді конституцій ХХ ст. (Мексиканські Сполучені Штати, 5 лютого 1917 р.; Італійська Республіка, 2 грудня 1947 р. та ін.), у внесених доповненнях і поправках у старих конституціях. Соціальні, економічні та культурні права знайшли нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948 р. і особливо Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Становлення третього покоління прав людини пов'язане з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни, політичний розподіл світових сил, гонка за озброєнням, холодна війна, використання ядерної зброї. Останні призвели до інтернаціоналізації юридичних формувань прав людини, створення міжнародних пактів про права людини, законодавчого співробітництва країн у питаннях про права людини, надбання наднаціонального характеру законодавствами тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини. Міжнародне визнання прав людини стало орієнтиром для розвитку всього людства в напрямку створення співтовариства правових держав. До третього покоління належать такі права: на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; на економічний та соціальний розвиток; на користування спільним спадком людства; на мир; на здоров'я та безпечне довкілля; на гуманітарну допомогу тощо. Найбільш важливим напрямком третього покоління було становлення права людини на безпечне існування в світі.

У ХХІ ст. починається становлення четвертого покоління прав людини. Четверте покоління прав людини сьогодні не є сформованим і на його розвиток, у зв'язку із глобалізацією, виникають різні точки зору щодо його призначення, предмету та сфери.

Згідно з першою точкою зору, четверте покоління прав людини пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Ці права є результатом втручання у психофізіологічну сферу життя людини (наприклад, право людини на штучну смерть (евтаназію); право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.), яке, однак, не є безмежним (заборона клонування людини та встановлення інших правових меж). До переліку четвертого покоління прав людини умовно відносять: зміну статі; трансплантацію органів; клонування; вико-

ристання віртуальної реальності; одностатеві шлюби; штучне запліднення; евтаназію; незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами; на вільний доступ до мережі Інтернету.

Згідно другої точки зору, четверте покоління прав людини пов'язане з розвитком «корпоративного» виду держави, тобто об'єднання держав за економічними цілями. Наприклад, Європейський Союз на початку свого створення був Європейським об'єднанням вугілля та сталі, сьогодні ЄС має єдину валюту, митний кордон, органи влади, громадянство. Проте перехід до «корпоративної» держави руйнує національні риси держави, держави втрачають свою індивідуальність, руйнується їх особистий історичний, правовий, економічний, культурний генезис.

Розуміння прав людини як її певних можливостей має місце, так чи інакше, у працях багатьох юристів, суспільствознавців. Що ж до інших інтерпретацій даного поняття у сучасній науковій літературі, зазначимо лише, що вони можуть бути зведені у найзагальнішому вигляді до таких:

- права людини — це певним чином унормована її свобода;
- права людини — це певні її потреби чи інтереси;
- права людини — це її вимоги про надання певних благ, скеровані суспільству, державі, законодавству;
- права людини — це певний вид (форма існування, спосіб вияву) моралі.

Усі зазначені підходи (окрім першого) відображають, як здається, досить суттєві, проте не онтологічні, не «субстанціональні» статуси досліджуваного феномена. І тільки категорія можливості (свободи) дозволяє найбільш адекватно відобразити саме онтологічну соціальну сутність прав людини.

Права людини, як і будь-яке інше явище, характеризуються певними якісними та кількісними показниками. Якісні показники розкриваються, насамперед, змістом прав людини, кількісні — поняттям обсягу прав людини.

Поняття змісту прав людини та поняття обсягу прав людини є, наприклад, у ст. 22 Конституції України. Зокрема,

частина 3 цієї статті встановлює, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав людини. Згадане положення є дуже важливим, оскільки у ньому Конституція України торкається розглядуваної нами проблеми обмежування прав людини. Адже звуження змісту і скорочення обсягу прав людини і є основним наслідком їхнього обмежування.

Хотілося також підкреслити, що права людини не є емпіричною категорією, а це доктрина, котра будується на фундаментальних принципах. Серед принципів прав людини є наступні:

- Універсальність та невід’ємність: права людини є універсальними та невід’ємними. Всі люди світу мають ці права. Людина, якій ці права належать, не може добровільно відмовитися від них. Так само інші люди не можуть позбавити її цих прав.
- Неподільність: права людини є неподільними: громадянського, культурного, економічного, політичного чи то соціального характеру, вони є невід’ємною частиною гідності кожної людини. Отже, всі ці права мають рівний правовий статус та апріорі не можуть бути розташованими в порядку ієрархії.
- Взаємозалежність та взаємозв’язок: реалізація одного права часто залежить, цілком або частково, від реалізації інших прав. Наприклад, реалізація права на здоров’я може за певних обставин залежити від реалізації права на освіту чи права на інформацію.
- Рівність та недискримінація: всі індивідууми є рівними серед людей, та рівними за гідністю, притаманній кожній людині. Усі люди мають право користуватися правами людини без дискримінації за будь-якими ознаками, як то раса, колір шкіри, стать, етнічна приналежність, вік, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, інвалідність, майновий або інший стан, як пояснюють

органи з наглядом за виконанням угод з дотримання прав людини.

- Участь та інтеграція: кожна окрема людина та всі люди разом мають право приймати активну, вільну та цілеспрямовану участь в громадянському, економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку, в якому можуть бути реалізовані права людини та основні свободи, робити свій внесок в цей розвиток та отримувати з нього користь.

Відповідальність та верховенство закону: держави та інші відповідальні сторони несуть відповідальність за дотримання прав людини. У зв'язку з цим, вони мають виконувати правові норми та стандарти, котрі містяться в документах з прав людини. У разі недотримання відповідальними сторонами своїх зобов'язань, постраждалі правовласники мають право у відповідності до передбачених законом правил та процедур розпочати в суді відповідної юрисдикції або іншій судовій інстанції судову справу щодо належної компенсації збитків.

На сьогоднішній день гостро стоїть питання про реальне забезпечення проголошених засад. Навіть після дев'яти років незалежності про якісь практичні великі правові досягнення України говорити рано. Сьогодні важливо те, як ці права працюють на конкретну людину... Локальні питання мають вирішуватися на місцях, а місцева влада мусить займатися не населенням, а кожною людиною окремо.

Не розробляється сьогодні державна концепція про напрями реформування державних структур відповідальних за захист прав людини. Така байдужість з боку владних структур врешті може призвести до того, що Україна покине стіни парламентської Асамблеї Ради Європи. Діюча система державних інститутів не спроможна належним чином захистити права людини, оскільки вона колись була сконструйована, безумовно, не для такого завдання. Інтереси людини повинні привілювати по відношенню до державних інтересів.

Таким чином, в Україні склалася ситуація, коли на рівні із повним забезпеченням людських прав на свободу совісті та інших моральних прав, частково — свободу слова, не виконується соціальний захист.

Актуальним було створення в Україні інституту Омбудсмена — уповноваженого з прав людини. Важливим штрихом його створення стало те, що на цю посаду була обрана жінка. Омбудсмен в Україні має широкі повноваження. Пріоритети своєї діяльності уповноважений з прав людини вбачає, у першу чергу, у захисті прав дитини, рівноправ'ї статей, захисті прав ув'язнених, захисті прав депортованих народів.

Проте, незважаючи на проблеми реалізації прав людини — права людини, демократія та верховенство права є основними цінностями для України. Україна прагне, аби всі права людини — громадянські, політичні, економічні, соціальні чи культурні — шанувалися повсюдно, відповідно до положень, викладених у Загальній декларації прав людини та повторно підтверджених на Всесвітній конференції з прав людини, що відбулася в 1993 році. Крім того, Україна сприяє дотриманню прав жінок, дітей, представників меншин та біженців чи шукачів притулку.

Питання для самоперевірки:

1. Як розвивалась теорія прав людини у національному та міжнародному законодавстві?
2. Що значить термін «права людини»?
3. Назвіть характерні риси прав людини?
4. Якими правовими актами регулюються права людини?
5. Які власні пропозиції щодо розвитку прав людини Ви можете запропонувати?

Завдання:

1. Прослідкуйте розвиток прав людини у наступних правових актах (Петиція про права (1628), Habeas Corpus

Акт (1679), Білль про права (1689), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), Французька Декларація прав людини і громадянина (1789), Велика хартія вольностей (1215)) та зробіть порівняльну характеристику з нормами Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950).

2. Зробіть порівняльну характеристику діяльності Організації Об'єднаних Націй та Ліги Націй (мета створення, повноваження, сфери впливу, видані нормативні акти, керівні органи, стан на момент створення та сьогодні тощо).

Література:

1. Freeman, Michael (2002). Human rights: an interdisciplinary approach. Wiley-Blackwell. с. 15—17. ISBN 9780745623559.
2. Seymour Drescher, Abolition: A History of Slavery and Antislavery (2009)
3. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини / М. Антонович — К., 2000. — 261 с.
4. Благодир Ангеліна. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 3. — С. 96-99.
5. Віднянський С. В. Участь України у соціальній та гуманітарній діяльності ООН // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2005. — № 58 — С. 133—141.
6. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. / Международное право в документах: учеб. пособие. — М., 2000. — С. 101-106.
7. Євінгов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментарі до ст. 9 Конституції України) // Українське право. — 1998. — № 1.
8. Зленко А. В. Роль ООН у захисті соціальних цінностей людини // ООН у системі міжнародних відносин. Історичний досвід та перспективи. — К. : Либідь, 1995. — С. 71-85.
9. Конституційне право України: підруч. / за ред. В. Ф. Погорілка. — 2-е вид., доопр. /НАН України; Ін-т держави і права. — К. : Наук. думка, 2000. — 732 с.
10. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України. — 1996. — 13 липня.

11. Корчевна Л. Проблема свободи у західній і східній інтерпретаціях / Л. Корчевна // *Право України*. — 2004. — № 11. — С. 115-118.
12. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посібн. — Вид. 4-те, виправл. та доповн. — К. : Атіка, 2006. — 568 с.
13. Крат В. Переважні права: теоретичний та практичний аспект / В. Крат // *Підприємництво, господарство і право*. — 2004. — № 9. — С. 72-74.
14. Крусс В. К теории пользования конституционными правами и свободами человека / В. Крусс // *Государство и право*. — 2004. — № 6. — С. 14.
15. Кузнєцов Володимир. Розуміння права: методи та моделі філософії права / В. Кузнєцов // *Філософська думка*. — 2004. — № 1. — С. 120-136.
16. Мельничук О. Поняття права на освіту в аспекті інтегративної юриспруденції / О. Мельничук // *Юридична Україна*. — 2011. — № 4. — С. 10-14.
17. Обушний М. І. Партологія: навч. посібн. / Примуш М. В., Шведа Ю. Р. // за ред. М. І. Обушного. — К. : Арістей. — 2006. — 432 с.
18. ООН признала доступ в интернет базовым правом человека / лента. ру, 18:31, 7 июня 2011 *Український моніторинг // Міжнародна інтеграція України*. — 2002. — № 2.
19. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручн. / Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. // за заг. ред. Погорілка В. Ф. — К. : Наукова думка; Прецедент, 2006. — 344 с.
20. Постанова КМУ від 12 червня 1998 року № 852 «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу».
21. Права та свободи людини і громадянина в сучасному світі : бібліогр. покажч. / Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка ; [уклад. А. Г. Габер, наук. ред., відп. за вип. Л. В. Бабій]. — Івано-Франківськ, 2011. — 55 с.
22. Права человека и вооруженные конфликты: Учебник для высших военных учебных заведений / отв. ред. проф. В. А. Карташкин. — М. : Изд-во НОРМА, 2001. — 384 с.
23. Права человека: учеб. пособ. / А. Д. Гусев, Я. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др. ; под общ. ред. А. Д. Гусева и Я. С. Яскевич. — Мн. : «ТетраСистемс», 2002. — 304 с.

24. Права человека: учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д. ю. н. Е. А. Лукашева. — М. : Изд-во НОРМА, 2002. — 573 с.
25. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Верховна Рада України; Закон від 17. 07. 1997 № 475/97-ВР
26. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Верховна Рада України; Закон від 23. 12. 1997 № 776/97-ВР
27. Рабінович П. М. Права людини і громадянина: навч. посібн. / Рабінович П. М., Хавронюк М. І. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
28. Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе / Р. Рисдал // Государство и право. — 1993. — № 4.
29. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод / за ред. В. Яворського; УХС з прав людини. — Х. : Фоліо, 2005. — 92 с.
30. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручн. / пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 664 с.
31. Стахов Н. Н. Права человека и гражданина: история и современность/ Н. Н. Стахов // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. — К., 1997 — 135 с.
32. Стефанчук Р. До питання законодавчого закріплення системи особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. Стефанчук // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 7. — С. 11-15.
33. Стефанчук Р. Зміст особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. Стефанчук // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 7. — С. 10-13.
34. Стефанчук Р. Право на особисту недоторканність фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) / Р. Стефанчук / Юридична Україна. — 2005. — № 5. — С. 64-68.
35. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посібн. — Львів: Тріада плюс, — 2004. — 528 с.

II. ОСОБИСТІ ПРАВА ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

- *Сутність особистих прав*
- *Класифікація особистих прав*
- *Види громадянських прав та їх зміст*
- *Приватність в теорії прав людини*

Пріоритетним та важливим елементом системи прав і свобод людини є особисті права і свободи, які є індивідуальними, природними, виникають з часу народження людини, незалежно від її громадянства, і не можуть бути ніким скасовані чи припинені.

Особисті (громадянські) права — це природні права, які людина одержує від народження. Їх держава визнає за людиною. Вони є невід’ємним елементом свободи людини і забезпечують особі не тільки життєво важливі умови існування, а також надають фактичну можливість вільно розпоряджатися собою, гарантувати невтручання у сферу її індивідуальної життєдіяльності. Саме тому їх поширюють не тільки на громадян конкретної держави, а й на всіх інших людей, що перебувають на її території. Боротьба з порушеннями особистих прав і свобод утворює сферу кримінального та адміністративного права. Особисті права належать до, так званого, «першого покоління» прав людини. Саме ці права в першу чергу були проголошені французькою «Декларацією прав людини і громадянина» і «Біллем про права», який увійшов до складу Конституції США. Про них писали Локк, Джеферсон, Пейн, Руссо, Кант і багато інших мислителів.

Науковці не дійшли згоди щодо найменування цієї групи прав. В юридичній літературі пропонується використовувати назви: «громадянські права», «особисті права», «особисті (громадянські) права». Вважається, що доцільно говорити про «особисті права і свободи», оскільки вживан-

ня терміна «громадянські» щодо цієї категорії прав може призвести до їх ототожнення з правами громадян у цілому або ж із правами громади. Вітчизняний дослідник проблеми П. М. Рабінович запропонував іменувати зазначену категорію прав особистісними. Однак з такою пропозицією важко погодитися, оскільки цей термін вказує на приналежність названої групи прав тільки особистості, тоді як насправді вони належать будь-якій людині незалежно від того, чи є вона особистістю в загально-філософському розумінні цього поняття.

Також їх можна визначити як можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних та духовних потреб. Громадянські права можуть бути різними в різних суспільствах та різних епохах.

Однак за своїм змістом вони є найбільш точним, концентрованим втіленням суті природного права — свободи окремої, автономної особи. Саме тому в сучасних демократичних країнах ці права за юридичною силою не тільки не поступаються національним законам всіх рівнів, а й мають стосовно до них пріоритетну юридичну дію. Цей принцип також закріплені в Конституції України — міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України, тобто є національним законодавством як фактично, так і в правозастосовній площині, з урахуванням ієрархії національно-правових норм. Конституція в Україні має найвищу юридичну силу і визначає дійсність інших нормативно-правових актів, про що ідеться в законі. «Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися та іншим шляхом, про який домовилися сторони» (ст. 8 Закону України «Про міжнародні договори України»). Особисті права також викладені в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права і в Загальній декларації прав людини.

За Конституцією України до громадянських прав і свобод відносяться:

- право на життя (ст. 27);
- право на повагу гідності (ст. 28);
- право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);
- недоторканність житла (ст. 30);
- таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31);
- невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32);
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання для тих, хто на законних підставах перебуває на території України, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33).

Дані права надійно охороняються. Зокрема, в Конституції України зазначається, що кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32).

Особисті права і свободи прийнято поділяти на дві групи:

- перша група прав охоплює: право на життя, на свободу особи та на фізичну цілісність;
- друга група прав включає: право на свободу думки і совісті, свободу приватного життя і комунікації, право на недоторканність житла, свободу пересування та кримінально-правові і процесуальні гарантії особистих прав і свобод.

Найважливішим і найціннішим з-поміж особистих прав і свобод людини є право на життя. Універсальність цього права і його природний характер підкреслюється у міжнародно-правових документах, які визнані всіма цивілізованими державами світу. Зокрема, в ст. 3 Загальної декларації прав людини зазначено, що «кожна людина має право на

життя, на свободу і особисту недоторканність». У Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. у ст. 2 зазначається, що «право на життя захищається законом і жодна людина не може бути навмисно позбавлена цього права». Положення міжнародно-правових актів повністю відображені у Основному Законі України. Так, у преамбулі до Конституції України проголошується, що держава дбає про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, а в ст. 3 Основного Закону зафіксовано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». У ст. 27 Конституції закріплено, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Водночас, кожен має право захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань.

Право на життя є першоосною всіх прав і свобод людини. Життя – це абсолютна цінність світової цивілізації. За його відсутності людину не можуть цікавити її особисті, політичні, економічні та інші права. Держава зобов'язана створювати сприятливі умови для життя людини усіма можливими засобами, однак ніхто не може гарантувати безпеку людині від війни, злочинності, інших причин, що забирають людське життя.

У зв'язку з даним правом виникає ціла низка проблемних питань:

- проблема часових меж поняття «життя»;
- питання щодо права жінки вирішувати питання про припинення вагітності (право на аборт);
- проблема смертної кари;
- проблема евтаназії.

Окрема проблема — право держави на застосування смертної кари як виняткового заходу покарання. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права передбачено єдиний випадок, коли припускається позбавлення життя державою на законних підставах — вирок суду про страту за скоєння особливо тяжкого злочину (ст. 6). Європейська

конвенція з прав людини припускає такі підстави позбавлення життя: захист будь-якої особи від незаконного насильства; здійснення правомірного арешту або запобігання втечі особи, що законно утримується під вартою; правомірно вжите право з метою придушення бунту чи заколоту (ст. 2).

Однак, у світі поширюється негативне ставлення до смертної кари та вживаються заходи щодо її скасування. Практично всі європейські країни, в тому числі і Україна, її не застосовують. Хотілося б навести основні аргументи проти смертної кари.

1. Не держава надала людині право на життя. Життя — це природне право кожної людини і держава не повинна позбавляти людину того, що вона не надавала. Стосовно злочинців, що скоїли особливо небезпечні злочини, то обов'язок держави — ізолювати таку особу від суспільства та створити умови, щоб вона ніколи туди не повернулася (неможливість втечі з місць позбавлення волі).

2. Згідно з кримінологічними дослідженнями, смертна кара не є фактором, що стримує злочинність.

3. Смертна кара не враховує можливість судової помилки. Сьогодні приблизно 100 країн зберігають і застосовують смертну кару як вид покарання (у тому числі США, Люксембург, Ліхтенштейн). Альтернативою смертній карі є пожиттєве ув'язнення.

22 лютого 2000 р. Верховна Рада України скасувала смертну кару як вид покарання. Стаття 23 проекту Конституції присвячена праву на життя, яке в чинній Конституції закріплювалося ще в той час, коли в Україні існувала смертна кара. Нова редакція Конституції України, приведена у відповідність до вимог ст. 1 Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950), вимагає повного та беззастережного скасування смертної кари. Тобто статтю про заборону смертної кари приведено до європейського стандарту. Новелою ст. 23 проекту Конституції є право на придбання зброї з метою захисту себе і своєї родини. Відомо, що право на придбання зброї в укра-

їнському контексті сприймається неоднозначно. Водночас ставлення багатьох сучасних країн до подібного права не є негативним. Частина четверта ст. 23 проекту передбачає встановлення законної процедури реалізації даного права. Аргументом на користь запровадження права на придбання зброї є те, що громадяни України не завжди можуть розраховувати на ефективний захист поліції (міліції). Зброя в якості інструмента самозахисту необхідна не тільки бізнесменам, журналістам, працівникам правоохоронних органів, але також фермерам, колекціонерам, літнім людям тощо.

4. Евтаназія — це спричинення легкої смерті безнадійно хворому за його проханням з метою позбавити зайвих страждань. Розрізняють активну і пасивну евтаназію. Активна евтаназія — це введення людині, яка помирає, будь-яких лікарських чи інших засобів або здійснення будь-яких дій, що ведуть до швидкого та безболісного настання смерті. Пасивна евтаназія — це припинення надання людині медичної допомоги, спрямованої на продовження життя, що прискорює настання природної смерті. Відповідно до ч. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя, тобто евтаназія.

Із правом на життя тісно пов'язані проблеми щодо: використання ембріонів у медичних цілях, летаргічного сну, трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини, суїциду, клонування, сурогатного материнства.

За результатами аналізу щодо стану забезпечення Україною права на життя кожній людині у цьому напрямі державою вживаються певні заходи.

Відповідно до ст. 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності. Ця норма є логічним продовженням припису, зафіксованого у ст. 3 Конституції України, згідно з яким, зокрема, честь і гідність людини, поряд з іншими правами, визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

При цьому під гідністю людини у науці конституційного права розуміють сукупність особистих прав і свобод, реа-

лізація яких дозволяє кожній людині стати, бути і залишатися особистістю. На захист гідності людини спрямована ціла низка правових гарантій, серед яких зокрема:

1) ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню;

2) жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям;

3) право на недоторканність приватного життя;

4) право на недоторканність житла;

5) право на невтручання в особисте і сімейне життя;

6) право на свободу думки і слова;

7) право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Проте гідність є поняття моральної свідомості, яка виражає уявлення про цінність всякої людини, як моральної особистості, а також категорія етики, яка означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості. Поняття гідності вживається у законодавствах численних країн та у міжнародному праві. У законодавстві України гідність закріплюється та охороняється:

- Конституцією України ст. 3, 21, 28, 41, 68, 105 — визнано гідність однією з «найвищих соціальних цінностей» в Україні (ст. 3), задекларовано, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» (ст. 21) та що «кожен має право на повагу до його гідності» (ст. 28);
- Цивільним кодексом України та Кримінальним кодексом України, зокрема у Цивільному кодексі України: гідність визнано особистим немайновим благом (ст. 201), задекларовано право на повагу і недотор-

канисть «гідності та честі» фізичних осіб (ст. 297, пп. 1, 2), зафіксовано право фізичних осіб звернутися до суду з позовом про захист їх гідності та честі (ст. 297, п. 3), пониження «честі та гідності фізичної особи» визнано моральною шкодою, яка підлягає відшкодуванню (ст. 23).

Також в Україні діють міжнародні конвенції, що стосуються захисту людської гідності — «Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що понижує гідність, поводженню чи покаранню» та «Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що понижують гідність, видів поводження і покарання».

В свою чергу, честь включає в себе принаймні дві сторони: об'єктивну та суб'єктивну. Під об'єктивною стороною честі слід розуміти оціночну категорію, яка направлена від суспільства до особистості. Така оцінка є постійною та здебільшого об'єктивною, оскільки поки існує колектив (суспільство), його члени, взаємодіючи між собою, будуть підлягати певній оцінці з боку інших осіб. Джерелом даної оцінки є соціально-значимі факти (інформація) про конкретні діяння особи та її поведінку в цілому, оскільки його внутрішній світ, який не має об'єктивованої форми виразу (слова, письмова форма, дії тощо), не може розцінюватись як джерело інформації. Суб'єктивна сторона честі нерозривно пов'язана та формується на підставі об'єктивної. Вона є самооцінкою особи своєї поведінки, своїх діянь, на основі власного внутрішнього духовного світу, світогляду, пріоритетів та переконань, так званою «особистою честю».

Розглянемо наступне право та його значення — права на свободу. Сутність права на свободу полягає в тому, що в Україні заборонені будь-які форми особистої залежності, а саме — рабство і подібні до нього інститути (боргова кабала тощо). Згідно з Міжнародним пактом від 16. 12. 1966 р. ст. 9 закріплює — кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може підлягати свавільному

арешту або утриманню під вартою. Ніхто не може бути позбавлений свободи інакше як на такій основі, і згідно з такою процедурою, які встановлені законом. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення. Стаття VII Декларації прав людини та громадянина закріплює — ніхто не може підлягати звинуваченню, затриманню або ув'язненню інакше, як у випадках, передбачених законом і в наказаних їм формах. Той, хто запитує, віддає, виконує або примушує виконувати основані на свавіллі накази, підлягає покаранню; але кожен громадянин, викликаний або затриманий на підставі закону, повинен безперечно коритись: у випадку опору він несе відповідальність.

Одним із фундаментальних прав є право на особисту недоторканність фізичної особи, закріплене у ст. 29 Конституції України, ст. 3 Загальної декларації прав людини (1948 р.), ст. 5 Конвенції про захист прав та основних свобод людини (1950 р.), ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) та ст. 289 Цивільного кодексу України. Право на особисту недоторканність фізичної особи є цивільним суб'єктивним особистим немайновим правом, яке спрямоване на забезпечення недоторканності фізичної (тілесної), психічної та моральної цілісності фізичної особи і включає в себе можливість використовувати своє тіло та його частини у межах, що встановлені законодавством, надавати дозвіл чи забороняти втручання з боку інших осіб у процес формування власної душевної організації та системи моральних цінностей і устоїв, а також вимагати від усіх та кожного не порушувати цієї цілісності фізичної особи як єдиного біопсихосоціального організму та використовувати заходи захисту у разі такого порушення. Особиста недоторканність включає в себе: фізичну (тілесну, соматичну) недоторканність; психічну недоторканність; моральну недоторканність.

Стаття 29 Конституції України закріплює, ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за

вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

У ст. 3 Загальної декларації прав людини (1948 р.) говориться, що кожна людина має право на життя, свободу і на особисту недоторканність. Згідно зі ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» закріплюються Конвенції про захист прав та основних свобод людини (1950 р.):

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів

виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

- законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Відповідно до ст. 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ця ж стаття встановлює гарантії реалізації зазначеного права:

1) ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом;

2) у разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи мо-

жуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою;

3) кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника;

4) кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання (процедура, яка у зарубіжних країнах називається «хабеас корпус» і застосовується практично в усіх країнах континентальної Європи);

5) про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Утім Конституція передбачає, що у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи припинити його, уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом. У разі відсутності вмотивованого рішення суду протягом 72 годин затримана особа негайно звільняється. Як правило, такі затримання здійснюються з метою запобігання особливо тяжким злочинам.

Також хотілось підкреслити ще одне особисте право людини — право на захист, оскільки вище йшла мова про обмеження особистої недоторканості.

Право людини на захист своїх прав закріплено у переважній більшості конституцій європейських держав: Азербайджану (ст. ст. 26, 60), Албанії (ч. 2 ст. 42), Андорри (ч. 1,2 ст. 10), Білорусі (ч. 1 ст. 60, ст. 61), Болгарії (ст. 56), Вірменії (ст. 18), Греції (ч. 1 ст. 20), Грузії (ч. 1,3 ст. 42), Естонії (ч. 1 ст. 15), Іспанії (ч. 1 ст. 24, ч. 2 ст. 53), Італії (ч. 1 ст. 24), Латвії (ч. 1 ст. 92), Ліхтенштейну (ст. 43), Литви (ч. 2

ст. 6, ч. 1 ст. 30), Люксембургу (ст. 13), Македонії (ч. 1 ст. 50), Молдови (ст. 20, ч. 1,2 ст. 26), Нідерландів (ст. 17), Німеччини (ч. 4 ст. 6, ч. 4 ст. 19), Польщі (ч. 1 ст. 77, ст. ст. 78, 79, 80), Росії (ст. ст. 45, 46), Румунії (ст. 21, ч. 1 ст. 24), Сан-Марино (ч. 1,2 ст. 15), Сербії (ст. 22), Словаччини (ч. 1,2 ст. 46), Словенії (ч. 4 ст. 15, ч. 1 ст. 23, ст. 25), Туреччини (ч. 1 ст. 40), Угорщини (п. 1,5 §57), Хорватії (ч. 1 ст. 18), Фінляндії (п. 1 §21), Чехії (ч. 1,2 ст. 36 Хартії основних прав і свобод), Чорногорії (ст. ст. 19, 20). Зазначені статті розташовані у розділах (главах) конституцій цих країн, де мова йдеться про права та свободи людини і громадянина, а у Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. навіть виокремлені в окремий підрозділ, який має назву «Засоби охорони свобод і прав». В інших державах континентальної Європи (Австрії, Бельгії, Боснії і Герцеговини, Данії, Монако, Норвегії, Франції, Швейцарії, Швеції) розглядуване право на конституційному рівні не регулюється, а діє через системну галузеву законодавства.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Основного Закону України, держава гарантує кожному захист прав і свобод у судовому порядку, і не може відмовити у здійсненні правосуддя, якщо громадянин вважає, що його права і свободи порушені або створюються перешкоди для їх реалізації. При цьому відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно ч. 2 ст. 64 не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

У ч. 2 ст. 55 Конституції України визначено перелік дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які можуть бути оскаржені в суді. А в деяких країнах це право навіть гарантується. Наприклад, у ч. 3 ст. 120 Конституції Республіки Словенія від 25 червня 1991 р. зазначено, що «гарантується судовий захист прав і законних інтересів громадян і організацій від рішень і дій адміністративних органів та носіїв публічно-владних повноважень».

Право кожного на судовий захист закріплено в конституціях Азербайджану (ч. 1 ст. 60), Албанії (ч. 2 ст. 42), Андорри (ч. 1,2 ст. 10), Білорусі (ч. 1 ст. 60), Вірменії (ч. 1 ст. 18), Грузії (ч. 1 ст. 42), Естонії (ч. 1 ст. 15), Іспанії (ч. 1 ст. 24), Італії (ч. 1 ст. 24), Латвії (ч. 1 ст. 92), Литви (ч. 1 ст. 30), Люксембургу (ст. 13), Македонії (ч. 1 ст. 50), Молдови (ст. 20), Нідерландів (ст. 17), Росії (ч. 1 ст. 46), Румунії (ч. 1 ст. 21), Сербії (ч. 1 ст. 22), Словаччини (ч. 1 ст. 46), Словенії (ч. 4 ст. 15), Фінляндії (п. 1 §21), Чехії (ч. 1,2 ст. 36 Хартії основних прав і свобод) Наприклад, у ч. 1 ст. 24 Конституції Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 р. закріплено, що «кожен має право на ефективний захист судді і суду при здійсненні своїх законних прав і інтересів, і у ніякому разі не допускається відмова у такому захисті», в Конституціях Андорри (ч. 1 ст. 10) та Румунії (ч. 1 ст. 21) встановлено, що «будь-яка особа може звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів», у Конституції Литви (ч. 1 ст. 30) записано, що «особа, конституційні права або свободи якої порушуються, має право звернутися до суду», а за Конституцією Італії (ч. 1 ст. 24) — «усі можуть у судовому порядку діяти для захисту своїх прав і законних інтересів».

Право на недоторканість житла (ст. 30) є правом кожного на гарантовану державою охорону його житла від незаконного вторгнення, проникнення та інших посягань з боку будь-яких суб'єктів конституційно-правових відносин. Зокрема, ст. 30 Конституції України захищає право власників, законних орендарів або наймачів житла чи іншого володіння від проникнення до житла чи іншого володіння, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Житло — є продовженням людської особистості, важлива гарантія її свободи і недоторканності. Недарма склалася приказка: «Мій будинок — моя фортеця». Конституція України зазначає, що проникнення до житла, проведення в ньому огляду або обшуку можуть здійснюватися тільки за рішенням суду. Винятки з цього правила допускаються тільки для порятунку життя людей і майна (на-

приклад, у разі пожежі, стихійного лиха), а також з метою переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину.

Відповідно до ст. 379 ЦК України, житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання. Інше, крім житла, володіння особи — це земельні ділянки, гаражі, погребі, інші будівлі господарського, у тому числі виробничого, призначення, будь-які інші об'єкти, щодо яких людина здійснює право володіння.

Недоторканість житла повністю поширюється не тільки на осіб, які мають постійне чи тимчасове житлове приміщення, а й на всіх осіб, де б вони не проживали. Відтак, мають бути забороненими незаконне проникнення до будь-якого приміщення, в якому тимчасово проживають групи людей (казарми і кубрики військовослужбовців, палати в лікарнях, келії в монастирях, кімнати в дитячих будинках та інтернатах тощо), незаконне проведення у ньому огляду чи обшуку.

Крім того, Кримінальний кодекс України (ст. 36) прямо вказує на те, що не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком притягнення до кримінальної відповідальності застосування зброї або будь-яких засобів чи предметів для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Як виняток із правила про те, що проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку допускається лише за вмотивованим рішенням суду, законом може бути встановлений інший порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. Але Конституція України обмежує його лише невідкладними випадками, які можуть бути пов'язані з метою, по-перше, врятування життя людей та майна або, по-друге, безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. Окремі обмеження зазначеного права також можуть встановлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право на вільний в'їзд в Україну і виїзд з України. Це особисте право поширюється тільки на осіб, що перебувають в Україні на законних підставах. Іноземний громадянин чи підданий, що порушує закони України, може бути висланий за межі України. Такій особі може бути відмовлено в дозволі на в'їзд до України. У той же час, громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися до України, не може бути висланий за межі України.

Свобода пересування і право на вибір місця проживання, вперше було передбачене ст.ми 13 і 14 Загальної декларації прав людини, згідно з якими кожна людина має право на свободу пересування і обрання собі місця проживання в межах кордонів кожної держави, право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни, право шукати притулок від переслідувань (за винятком таких, які викликані вчиненням не політичного злочину або діяннями, що суперечать цілям і принципам ООН) в інших країнах і користуватися цим притулком.

Відповідно до ст. 33 Конституції України кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну в інтересах національної або громадської безпеки, з метою підтримання громадського порядку, запобігання злочинам, для захисту здоров'я і моралі та прав і свобод інших людей. Згідно зі ст. 64 Конституції України та Закону України «Про надзвичайний стан» від 26 червня 1999 р., свобода пересування обмежується лише в умовах воєнних надзвичайних обставин і лише на території, на якій запроваджено надзвичайний стан.

Свобода пересування як конституційно-правовий інститут пройшла довгий еволюційний шлях історичного розвитку, зазнаючи періодів заборони і дозволу, видозмінюючись

залежно від політико-правового та соціального рівня розвитку суспільних відносин. Проте лише у другій половині ХХ ст. свобода пересування стала невід'ємним правом людини, загальновизнаним принципом міжнародного права, та набула закріплення в документах універсального та регіонального характеру. Положення про свободу пересування містяться в конституціях і законах багатьох держав світу (Іспанія, Італія, Канада, ФРН, Японія тощо).

Наступним видом громадянських прав людини є її права у сфері сімейного та особистого життя, які значною мірою залежать від морально-етичних норм, що властиві тому чи іншому суспільству. Стаття 32 Основного Закону декларує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Зокрема, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. До такої конфіденційної інформації відноситься інформація про усиновлення, грошові вклади, заповіти, стан здоров'я, особисті стосунки людини тощо.

Таємниця особистого і сімейного життя — ще одна грань свободи особи. Конституція України забороняє збирання, збереження, використання і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і тільки в інтересах національної безпеки, економічного добробуту і прав людини.

У разі поширення недостовірної інформації про особу та членів її сім'ї, держава гарантує судовий захист права спростувати таку інформацію, вилучення її та відшкодування моральної і матеріальної шкоди, завданої збиранням, зберіганням і поширенням недостовірної інформації. Як правило, йдеться про інформацію, що наносить шкоду особистій і діловій репутації людини та членів її сім'ї.

До того ж Конституцією закріплюється право громадян на ознайомлення в органах державної влади, органах місце-

вого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною та іншою захищеною законом таємницею. Як випливає із ст. 32 Конституції України, право на невтручання в особисте і сімейне життя гарантується конституційними нормами, згідно з якими:

1) не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Винятком є випадки, передбачені законом, коли це потрібно в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини;

2) кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе. Виняток становлять випадки, коли такі відомості є державною або іншою захищеною законом таємницею;

3) кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації;

4) кожному гарантується право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї.

Проте питання невтручання у особисте і сімейне життя на міжнародному рівні практично слабо врегульоване, наприклад, у 1997 р. у зв'язку з трагічною загибеллю принцеси Діани та численними фактами порушення ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини, яка передбачає недоторканність приватного життя особи, депутати Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) закликали розробити Європейську конвенцію про захист приватного життя, якою встановити принципи, що гарантуватимуть від втручання у приватне життя особи без її згоди.

Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, встановлене у ст. 31 Конституції України, передбачає заборону для будь-кого без згоди людини, яка направляє або одержує листи, спілкується

ся по телефону, телеграфу, факсу або за допомогою інших засобів поштового, електричного та електронного зв'язку, знайомитися з її листуванням чи іншою кореспонденцією, прослуховувати її телефонні розмови тощо, а також розголошувати їх зміст або сам факт листування, телефонної розмови, відправлення чи одержання грошового переказу, телеграми та іншої кореспонденції.

Звичайно, що кожна людина самостійно визначає, чи повинні бути її листування, телефонні розмови тощо таємними — для всіх, чи тільки для близьких або, навпаки, для сторонніх осіб.

Згідно зі ст. 36 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», лист, адресований редакції, може бути використаний у повідомленнях і матеріалах, якщо при цьому не змінюється зміст листа і не порушуються положення цього Закону, тобто особа, яка відправляє листа до редакції друкованого засобу масової інформації, не вправі розраховувати на те, що зміст листа залишиться невідомим всім. Взагалі листи, телеграми тощо є власністю адресата, але якщо кореспонденція стосується особистого життя іншої людини, то на її опублікування потрібна згода останньої, а долучена до кримінальної справи така кореспонденція може бути лише у разі, якщо у ній містяться відомості, що мають значення для правильного вирішення справи.

За порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, встановлено кримінальну відповідальність (ст. 163 Кримінальний кодекс України).

Водночас, законодавством України передбачено певну (і досить значну) кількість випадків, коли таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції може бути легально порушено.

Право на свободу думки і совісті передбачає свободу від будь-якого ідеологічного контролю. Людина сама вирішує, яким духовним цінностям їй надавати перевагу.

Стаття 34 Конституції України закріплює, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Відповідно до норм міжнародного права, обмеження на свободу слова повинні відповідати трьом умовам: вони повинні строго узгоджуватись з законом, мати праведну мету і повинні бути необхідними і адекватними для досягнення цієї мети. Закони, які вводять обмеження, повинні намагатися бути недвозначними і не давати можливості для різних тлумачень. Легітимними цілями вважаються захист репутації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я і моралі.

Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права ст. 19 закріплює: кожна людина має право безперешкодно дотримуватись своїх поглядів; кожна людина має право на вільне висловлення своєї думки; це право включає свободу шукати, отримувати та поширювати всякого роду інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово або за посередництвом друку або художніх форм вираження, або іншими способами за своїм вибором.

Деякі автори слушно зазначають, що думка є завжди вільною, тому не потребує законодавчого регулювання. Стосовно свободи слова, то, як зазначає Баглай М. В., всі демократичні конституції світу закріплюють цю свободу, вбачаючи в ній основу для свободи друку, опозиції, критики, інакомислення і прав меншин.

Однією з найдієвіших гарантій свободи слова є заборона цензури, що передбачено ч. 3 ст. 15 Конституції України. Цензура — це постійний контроль офіційної влади за змістом, випуском і поширенням друкованої, аудіовізуальної та іншої продукції.

Свобода слова — право людини вільно висловлювати свої думки — розглядається прихильниками лібералізму як одна з найважливіших громадянських свобод. В теперішній час охоплює свободу вираження поглядів як в усній, так і в письмовій формі (свобода преси і ЗМІ); в меншій мірі стосується до політичної і соціальної реклами (пропаганди). Ідеологія лібералізму ставить державну цензуру, або будь-яку іншу форму державного примусу до висловлення поглядів або відмови від них, поза законом.

Свобода слова тісно пов'язана з питаннями встановлення істини, самоврядування, забезпечення гнучкості політичної системи, самореалізації особи, природних прав людини та їх захисту. Історично свобода слова витворилася як інструмент для забезпечення інформованості і підтримки високого рівня компетентності державних органів влади. Наприклад, англійський «Білль про права 1689 р». гарантував членам Парламенту повну свободу обговорення справ королівства і чиновників, без чого його робота була б неефективною. Ця властивість свободи слова до сих пір ціниться навіть деякими авторитарними режимами, які залишають невеликі і безпечні для своєї стабільності «острівці свободи» (наприклад, позбавлені цензури малотиражні газети), щоб мати об'єктивні дані про те, що ж реально відбувається в регіоні та за його межами. Ширше, ця свобода є однією з найважливіших умов для пошуку і встановлення істини (Джон Мілль, «Про свободу»).

Іншим аспектом «Білля про права» 1689 р. було те, що в ньому Парламент розглядався як вищий представницький орган національного самоуправління, а це означає, що право на інформацію про роботу уряду виходить від народу. З розвитком демократії останнє набуло особливої актуальності.

З точки зору демократії як політичної системи, найважливішою ознакою свободи слова є поширення такої інформації, яка може вплинути на результат виборів чи на роботу уряду. В більшості сучасних ліберальних демократій законодавчі обмеження незначні і запроваджуються тільки на час виборчих кампаній: публікації в ЗМІ повинні чітко давати зрозуміти, чи є їхньою метою вплив на вибори і хто реально несе за це відповідальність. Для того, щоб люди були достатньо поінформовані напередодні виборів, їм повинні бути доступні різні точки зору. Це насамперед відноситься до основних для виборців джерел інформації (на сьогодні це телебачення) і забезпечується або доступом до широкого ряду вільних від цензури і незалежних одне від одного джерел, або ж політикою плюралізму в ЗМІ, які займають монопольне становище.

У деяких країнах (США, Велика Британія, Австралія) передбачено високу матеріальну відповідальність та кримінальні покарання за порушення законів про друк. У законодавстві окремих країн встановлено порядок конфіскації публікацій, що містять неприпустиму інформацію.

Хоча існує думка, що право на свободу думки і слова слід зараховувати до культурних прав людини і громадянина, оскільки воно визначає міру можливої поведінки саме в культурній (духовній) сфері суспільних відносин. Це право гарантує кожному право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, за винятком інформації, обіг якої обмежується чинним законодавством.

У науковій літературі зазначається, що світогляд і думка — споріднені категорії, тому право кожного на свободу світогляду слід сприймати як один із різновидів права на свободу думки. Право на свободу думки і слова, світогляду і віросповідання забезпечується:

- можливістю вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб (п. 2 ст. 34 Конституції України):

- правом на свободу віросповідання, безперешкодно відправляти релігійні культи та обряди (п. 1 ст. 35 Конституції України);
- правом на відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56 Конституції України).

Стаття 9 Європейської конвенції гарантує свободу думки, совісті і віросповідання. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Відповідно до ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. Якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права говорить:

- Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати

релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

- Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.
- Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.
- Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

При цьому необхідно враховувати, що Україна декларує себе світською державою, в якій церква відділена від держави, а школа — від церкви. Тож належність особи до певної релігійної організації не звільняє таку особу від виконання її конституційних обов'язків. Винятком є члени релігійних організацій, які з огляду на релігійні переконання (релігійна заборона брати в руки зброю) здійснюють свій військовий обов'язок шляхом проходження альтернативної військової служби. Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Установлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається. Релігійні організації не виконують державних функцій.

Водночас є держави, які віддають перевагу певній релігії. Так, у Греції східно-православна церква Конституцією

держави оголошена панівною, в Болгарії ця ж релігія є традиційним віросповіданням. При цьому держава гарантує свободу всіх церков та відправлення релігійних культів, а також їх участь у суспільному житті. Церква має значний вплив на політику правлячих кіл у Латинській Америці, у мусульманських державах. Вона тісно взаємодіє з громадськістю та урядами Західної Європи, США, Японії. Існування державної релігії означає фінансування церкви та її шкіл за рахунок державного бюджету, визнання її прав у вирішенні низки питань щодо регламентації особистого життя громадян (регламентація шлюбів, реєстрація народжень тощо). У такому становищі перебувають, наприклад, англіканська церква у Великій Британії, лютеранство у Скандинавських країнах, католицизм у країнах Латинської Америки; в ісламських державах (Іран, Йорданія, Пакистан, Лівія) інститути релігійного права мають юридичну силу, створюються релігійні суди тощо. У Бельгії, Голландії та ФРН діє інститут юридичного визнання церкви державою, що мало відрізняється від статусу державної релігії. Однак важливо те, що таке пріоритетне становище однієї з релігій не тягне за собою обмеження свободи віросповідання для інших релігій.

На нашу думку, право на свободу та особисту недоторканність у контексті прав і свобод людини та громадянина охоплює:

- таємниці листування, телефонних розмов,
- невтручання у особисте і сімейне життя,
- право невтручання у приватне та сімейне життя,
- недоторканність житла.

Саме ця позиція прослідковується у практиці Європейського суду з прав людини, де використовується поняття приватності. У сучасній теорії прав людини виділяють чотири аспекти приватності:

- інформаційна приватність (встановлення правил збору та обігу персональних даних, таких як інформація кредитних установ та медичні записи);

- тілесна приватність (захист від втручань стосовно фізичного стану людей, наприклад, тестування щодо вживання наркотиків та обстеження порожнин тіла);
- комунікаційна приватність (безпека та приватність поштових відправлень, телефонних розмов, електронних повідомлень та інших видів комунікації);
- територіальна приватність (встановлення обмежень на втручання в домашнє та інше навколишнє середовище, наприклад, робоче місце чи громадське оточення).

Проте для реалізації прав людини повинні бути гарантії реалізації особистих прав та свобод людини і громадянина встановлені Конституцією України:

- винятки щодо таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст. 31 Конституції України);
- не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ст. 32 Конституції України);
- кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею (ст. 32 Конституції України). У світовій практиці це право зазвичай встановлюється конституціями колишніх тоталітарних держав;
- кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої ін-

формації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32 Конституції України);

- заборона цензури (ч. 3 ст. 15 Конституції України);
- ст. 55 Конституції України визначає порядок захисту прав та свобод людини і громадянина.

Питання для самоперевірки:

1. Які особисті права людини Ви знаєте в міжнародній та національній практиці?
2. Як формувалися особисті права людини та якими правовими актами вони закріплюються?
3. Розшифруйте термін «хабеас корпус» та презумпція невинуватості? Чим вони відрізняються?
4. Вискажіть власне ставлення до заборони чи необхідності введення смертної кари?
5. Як на Вашу думку буде вірно віднести право на свободу слова до особистих чи політичних прав?

Завдання

1. Знайдіть відображенні у Конституції України основні права людини у міжнародних джерелах та порівняйте сутність закладеної думки, знайдіть їх схожість та відмінність, обґрунтуйте.

2. Наведіть приклади рішень, прецедентів європейської практики з захисту особистих прав людини.

Література:

1. Калініченко О. Теоретико-правові ідеї захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина / О. Калініченко // Право України. — 2005. — № 5. — С. 21-24.

2. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні / Н. Карпачова // Право України. — 2009. — № 4. — С. 4-21.
3. Карпачова Н. Порушення права іншої людини є порушенням прав кожного з нас : [щоріч. доп. омбудсмана про дотримання та захисту прав і свобод в Україні] / Н. Карпачова // Технополіс. — 2009. — № 8. — С. 55-59.
4. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном : спец. доп. уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова — К., 2006. — 192 с.
5. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : доп. уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова. — К., 2002. — 412 с.
6. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : доп. уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова. — К., 2004. — 530 с.
7. Качан Л. Права людини і ціна вітчизняної бюрократії / Л. Качан // Людина і праця. — 2011. — № 1. — С. 9.
8. Мельник М. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельниченко проти України» : правові пробл. викон. / М. Мельник // Вибори та демократія. — 2005. — № 4. — С. 47-51.
9. Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства / Г. Миронова // Право України. — 2006. — № 9. — С. 52-55.
10. Миронова Г. Право пацієнта на вибір методів лікування: «білі плями» українського законодавства / Г. Миронова // Право України. — 2009. — № 3. — С. 59-64.
11. Міжнародна хартія прав людини : зб. док. / відп. ред. А. М. Шлепаков. — К. : Наук. думка, 1991. — 52 с.
12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : факульт. протокол до Міжнар. пакту про громад. та політ. права / відп. за вип. С. Головатий. — К. : Укр. Правн. Фондація, 1995. — 40 с.
13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права / С. Головатий. — К. : Укр. Правн. Фондація, 1995. — 16 с.
14. Міжнародні стандарти забезпечення свободи слова : зб. міжнар. орг. «Артикль 19». — К. : Міленіум, 2003. — 140 с.
15. Мічурін Є. Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб / С. Мічурін // Право України. — 2008. — № 4. — С. 124-130.
16. Мокуо Юкіє. Юкіє Мокуо: «Права людини починаються з прав дитини» : [інтерв'ю з головою Представництва Дит. Фонду

- ООН в Україні Юкіє Мокуо / записала Оксана Миколоук] // День. — 2011. — 24 трав. — № 87. — С. 6.
17. Офіційні документи європейської спільноти щодо гендерної рівності. — К., 2004. — 71 с.
 18. Права людини: основні міжнародно-правові документи : зб. док. / упоряд. Ю. Качуренко. — К. : Наук. думка, 1989. — 248 с.
 19. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручн. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. Погорілка В. Ф. — К. : Наукова думка; Прецедент, 2006. — 344 с.
 20. Права человека и вооруженные конфликты: учебн. для высших военных учебн. заведений / отв. ред. проф. В. А. Карташкин. — М. : Изд-во НОРМА, 2001. — 384 с.
 21. Права человека: учеб. пособие / А. Д. Гусев, Я. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др. ; под общ. ред. А. Д. Гусева и Я. С. Яскевич. — Мн. : «ТетраСистемс», 2002. — 304 с.
 22. Права человека: учебник для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д. ю. н. Е. А. Лукашева. — М. : Издательство НОРМА, 2002. — 573 с.
 23. Проти катувань: європейські механізми запобігання катуванням та поганому поводженню / Правозахисна група. — Х. : Права людини, 2007. — 227 с.
 24. Рамкова конвенція про захист національних меншин (Страсбург. 1 лют. 1995 р.). — К. : Фенікс, 2004. — 16 с.
 25. Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні / [Укр. Гельсін. спілка з прав людини; відп. за вип. Є. Захаров; ред. В. Яворський]. — Х. : Права людини, 2008. — 224 с.
 26. Руднева О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей в правовій системі України / О. Руднева // Юридична Україна. — 2010. — № 7. — С. 21-26.
 27. Тацій В. 60 років Загальній декларації прав людини / В. Тацій // Право України. — 2008. — № 12. — С. 17-22.
 28. Цивільне право України: підручн. : Кн. 1 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2002.
 29. Чушенко В. І. Конституційне право України: підручн. / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 488 с.

III. ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ (ГРОМАДЯНИНА) У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

- *Генезис політичних прав*
- *Система політичних прав*
- *Класифікація та зміст політичних прав*
- *Виборчі права та виборчі системи*

Основне завдання політичних прав полягає в тому, що вони визначають правове становище особи в системі суспільних відносин, які виникають у процесі здійснення державної влади. Найбільш широким колом політичних прав і свобод наділяються тільки громадяни.

Політичні права, як і особисті, часто називають негативними в тому розумінні, що держава, на відміну від забезпечення соціально-економічних прав, не зобов'язана вживати позитивних дій для їх забезпечення, а повинна утриматися від втручання в політичні права і свободи. Отже, негативні права — це свобода людини від держави, право людини на невтручання з боку держави. Однак, на відміну від особистих прав, політичні спрямовані не на забезпечення автономії особи, а на реалізацію її як активного учасника політичного процесу. Цінність цієї категорії прав полягає в тому, що вони створюють умови для зміцнення зв'язків між громадянином, суспільством, державою. Політична свобода є однією із складових особистої свободи: людина як розумна істота, носій політичної свідомості та політичної волі може виступати як самостійний та вільний учасник політичного процесу. Політичними називають свободи, які дають можливість громадянину брати участь в управлінні державними і суспільними справами, в політичному житті суспільства. До них належать свобода зборів, мітингів, право на участь в управлінні державою, право об'єднуватися в політичні партії

тощо. Цим самим долається відчуження громадянина від держави.

Політичні права — це, як правило, права тільки громадян певної країни. Вони пов'язані із участю в політичному житті держави, в управлінні державними справами, і тому мати їх не можуть всі особи, що знаходяться в межах країни.

Система політичних прав і свобод громадян складається із двох взаємозалежних підсистем. Перша з них включає права громадян, що містять правочини щодо участі в організації та діяльності держави і її органів. Сюди відносять виборче право, право на референдум, право петицій.

Друга група суб'єктивних прав і свобод, що входять до системи політичних, складається із правомочностей — невід'ємних прав громадян, метою реалізації яких є активна участь індивіда в житті суспільства. До них належать свобода слова і друку, свобода союзів, свобода зборів.

Дуже часто до другої групи належить також свобода слова. Проте на думку автора, свобода слова близько отожднюється з свободою думки, що є особистим правом, елементи якого можна прослідити в різних проявах громадського та політичного життя держави та суспільства.

Фактичне здійснення основних політичних прав і свобод можливе лише за допомогою норм національного права, які повинні передбачати ефективні механізми та процедури їх реалізації.

Особливість політичних прав і свобод полягає, насамперед, у тому, що їх носіями, суб'єктами є лише громадяни України, а не всі особи, які проживають на її території. Цей принцип підкреслює право народу та нації брати участь у вирішенні державних питань та формування органів влади. Оскільки в Україні признається єдине громадянство, то закріплення політичних прав та свобод за громадянами України є безспірним.

Водночас варто зазначити, що політичні права та свободи мають самостійне значення, та саме так вони закріплені в Конституції України та в різних міжнародних документах,

починаючи з Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.). Важливою особливістю політичних прав і свобод є те, що вони в певних ситуаціях можуть бути реалізовані лише завдяки участі конкретного громадянина, наділеного цими правами, свободами, в діяльності відповідних об'єднань, політичних партій, профспілкових організацій, державних структур.

Важливою особливістю політичних прав і свобод є те, що вони у певних випадках можуть бути реалізовані лише завдяки участі конкретного громадянина, наділеного цими правами, свободами, у діяльності відповідних об'єднань, політичних партій, профспілкових організацій, державних структур.

До політичних прав і свобод відносяться:

- свобода думки і слова;
- свобода зборів, мітингів, походів і демонстрацій;
- право на звернення до органів державної влади і місцевого самоврядування, право петиції;
- право на об'єднання;
- право на участь в управлінні державними справами;
- виборчі права.

Також до політичних прав і свобод прийнято іноді відносити у міжнародній практиці право на страйк та право стачек. На нашу думку, ці права є виключно економічно-соціальними, оскільки повинні гарантуватися державою та є похідними від права на працю та права на соціальний захист

Конституція України до політичних прав і свобод відносить: право на свободу думки та слова (ст. 34), право на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34), право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право на участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (ст. 38), право вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38), право мирно, без зброї збиратися та проводити збори, мітинги, походи та демонстрації (ст. 39), право

звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб (ст. 40), право на страйк (ст. 44).

Найважливішим політичним правом є виборча правосуб'єктність громадянина, яка складається з активного та пасивного виборчого права, що відкриває для громадян не лише можливість брати участь у формуванні представницьких установ, а також проводити до них своїх представників. Більш докладно виборче право буде розглянуто в розділі, присвяченому інституту виборів.

Особливе значення має група прав, що забезпечують свободу висловлення думок. До цієї групи входять свобода слова, друку, право на одержання інформації, а також свобода поширення інформації. Для сучасного суспільства головними є правовідносини з приводу створення, передання, зберігання та використання інформації. Як правило, у рамках національних правових систем на конституційному рівні регулювання цих відносин починається із прийняття закону про свободу інформації. У 1966 р. такий закон було затверджено у Сполучених Штатах. У 1970 р. цей приклад наслідували Норвегія та Данія. 1978 р. аналогічний закон було прийнято у Франції, у 1993 р. — у Швейцарії, а в 1994 р. — у Бельгії. При цьому свобода трактується як відсутність обмежень на збирання, зберігання та поширення будь-якої інформації, за винятком визначеної відповідним законом таємниці. Це право доповнюється захистом конфіденційних відомостей і можливістю вільно ознайомлюватися з інформацією про себе в державних органах.

Разом із тим загальним правилом є те, що свобода висловлювання думок аж ніяк не розглядається як абсолютне право. Верховний суд США в 1931 р. у рішенні за справою *Неар проти штату Міннесота* ухвалив: «Свобода слова і свобода преси... не є абсолютними правами, і держава може карати за зловживання ними». Законодавство США передбачає покарання за такі види зловживань свободою висловлювання думок: за наклеп і образу, за непристойність, за під-

бурювання до вчинення злочину або правопорушення, за образу суду, за заколотні заклики. У шведському Акті про свободу друку 1974 р. (зі змінами 1976 р.) наведено досить докладний перелік злочинів проти свободи друку, караних відповідно до закону в судовому порядку: висловлювання в друкованому засобі, що містять у собі підбурювання до вчинення державної зради, зради батьківщині, підбурювання до війни, кримінального злочину, невиконання громадянських обов'язків та ін.

Свободу думки і слова як одне з фундаментальних прав людини закріплено у багатьох міжнародних документах, зокрема у Загальній декларації прав людини, Міжнародному договорі про громадянські та політичні права, Європейській конвенції про захист прав і фундаментальних свобод людини. Слід зазначити, що свобода думки взагалі не може бути обмежена, оскільки заборонити можна лише висловлювання певних думок, їх оприлюднення, чого часто бояться антинародні режими, переслідуючи так званих інакомислячих.

Право на свободу думки і слова (ст. 34 Конституції) — це можливість вільного вираження особою своїх поглядів і переконань у будь-якій формі, можливість особи на власний розсуд збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію в усній, письмовій формі або в будь-який інший спосіб (винятки щодо реалізації цього права мають закріплюватися в законі); це — заборона цензури (ч. 3 ст. 15 Конституції). Реалізація даного права конкретизована в Законах України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р., «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення України» від 18 липня 1997 р., «Про рекламу» від 3 липня 1996 р., «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. та в деяких інших нормативно-правових актах.

Право на свободу думки і слова тісно пов'язане з правом на інформацію та з гласністю. Інформація — це доку-

ментовані або публічно оголошені відомості про події і явища, які відбуваються в суспільстві, державі та довір'ї. Право на інформацію — це можливість осіб і державних органів вільно отримувати, використовувати, поширювати і зберігати відомості, необхідні для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, для здійснення завдань і функцій. Результатом всебічної та повної реалізації права на інформацію є гласність. Гласність — це стан поінформованості суспільства та окремих громадян про явища, події, процеси, що відбуваються в суспільстві та державі. Він є невід'ємною ознакою існування в країні режиму демократії.

Саме вищенаведений елемент права на свободу думки та слова виокремлюється з особистих прав людини. Проте досліджуючи загальний генезис права на свободу думки та слова, показує взаємозв'язок саме з особистими правами.

Право на мирні збори та маніфестації (ст. 39 Конституції) є важливим демократичним надбанням і дійовим заходом, завдяки якому громадяни можуть вільно обговорювати актуальні питання державного і суспільного розвитку, протестувати проти будь-яких обмежень демократії або тих чи інших негативних проявів у політиці, проти порушення їхніх прав тощо. Це право належить до системи світових демократичних стандартів у царині прав громадянина. Конкретні заходи щодо його здійснення регулюються національним законодавством, у тому числі законодавством України. Основною особливістю цього права є встановлення порядку, за яким збори і маніфестації мають бути мирними, їх учасники не повинні мати зброї. Про здійснення цих акцій мають завчасно сповіщатися органи місцевого самоврядування.

Ст. 39 Конституції України надає громадянам «право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». Норми приблизно такого ж змісту існують і в актах міжнародного законодавства.

Збори, мітинги, походи і демонстрації громадян є формами безпосередньої демократії. Вони можуть проводитися з

метою: прилюдного обговорення та вираження свого ставлення до дій чи бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; подій у соціально-політичному, економічному житті держави, суспільстві та світі в цілому; привернення уваги до вирішення нагальних соціально-політичних, економічних та інших проблем держави, суспільства, місцевої територіальної громади; прилюдного протесту проти рішень, заходів, здійснюваних державою, місцевими органами самоврядування, проти окремих подій життя держави чи світу в цілому або, навпаки — їх підтримки.

Під зборами і мітингом слід розуміти організоване, мирне, масове зібрання громадян в одному місці із зазначеною метою. Похід — це організований, довготривалий, з перервами для проведення мітингів, пікетувань, проїзду чи відпочинку мирний масовий рух громадян за певним маршрутом, а демонстрація — організоване, мирне масове проходження громадян тротуаром чи проїжджою частиною вулиці (дороги), бульваром, проспектом, площею.

Крім названих заходів, можуть також проводитися пікетування — прилюдне виявлення громадянами своїх соціально-політичних, економічних та інших інтересів, яке відбувається біля адміністративних будинків законодавчих, виконавчих, судових, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування тощо, або інші мирні акції протестного (голодування, наметове містечко тощо) або непротестного характеру (велопробіг, виставка, конференція, фестиваль тощо) з метою привернення уваги органів державної влади, місцевого самоврядування, громадськості до вирішення певних проблем, які становлять приватно-індивідуальний, колективний, суспільний чи державний інтерес.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», вирішення питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, інших масових заходів, а також здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку покладається на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.

Сам порядок здійснення права на свободу мітингів та інших масових заходів спеціальним законом України поки що не регулюється. Проте Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання від 19 квітня 2001 р., зазначив, що, «згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції України, норми Конституції України є нормами прямої дії. Вони застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти.

Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в ст. 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України.

Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватись громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань — це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання.

Тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати, передбаченого статтею 39 Конституції України, права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Такі строки мають слугувати гарантією реалізації цього права громадян. Упродовж цього строку зазначені органи мають здійснити і ряд підготовчих заходів, зокрема, для забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингу, походу чи демонстрації, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей. У разі необхідності, органи

виконавчої влади чи місцевого самоврядування, можуть погоджувати з організаторами масових зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення тощо.

Обмеження щодо реалізації даного права може бути встановлене лише судом з метою захисту прав і свобод людини і громадянина, охорони національної безпеки і громадського порядку. З метою запобігання заворушень, для захисту прав і свобод інших людей ст.ми 279, 293, 294, 341, 444 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність, зокрема, за: блокування транспортних комунікацій та захоплення транспортних підприємств, групове порушення громадського порядку, організацію або активну участь у масових заворушеннях, захоплення державних або громадських будівель чи споруд, напад на службові приміщення осіб, які мають міжнародний захист.

Як впливає із ст. 64 Конституції України, певні тимчасові обмеження цього права можуть встановлюватися також в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Право на звернення (ст. 40) може здійснюватися у різних формах, в індивідуальному чи колективному порядку. Адресатами звернень є державні органи різного рівня, органи місцевого самоврядування, посадові та службові особи цих органів. Забороняється відмова в прийнятті та розгляді звернення з посиланням на політичні погляди, партійну належність, вік, віросповідання, національність громадянина, незнання мови звернення. Переслідування громадян і членів їхніх сімей за подання і звернення забороняється.

Дуже важливо, щоб звернення громадян розглядалися по суті справи, у строки, встановлені чинним законодавством, а відповіді були обґрунтованими. Недодержання посадовими особами вимог закону дає громадянину право звертатися до суду за захистом.

Здійснення права громадян на звернення регулюється Законом України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. Цим Законом встановлено, що звернення розглядаються та вирішуються протягом одного місяця від дня їх

надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, — невідкладно, але не пізніше як за 15 днів від дня їх отримання. Загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати 45 днів.

Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально — економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Пропозицією є звернення громадянина, де висловлюється порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рангів, посадових осіб, а також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин та умов життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява (клопотання) — звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства.

Скаргою є звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями, рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування та ін.

У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання. Письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором, а також таке, з якого не можливо встановити авторство, визначається анонімним і розгляду не підлягає.

Не допускається розголошення одержаних із звернень відомостей про особисте життя громадян без їх згоди чи відомостей, що становлять державну таємницю. Не допуска-

ється з'ясування даних про особу громадянина, які не стосуються звернення. На прохання громадянина, висловлене в усній формі або зазначене в тексті звернення, не підлягає розголошенню його прізвище, місце проживання та роботи. Ця заборона не поширюється на випадки повідомлення інформації, що міститься у зверненні, особам, які мають відношення до вирішення справи.

Відповідь за результатами розгляду звернень в обов'язковому порядку дає той орган, який отримав звернення та до компетенції якого входить вирішення порушених питань. Такий орган повинен:

- об'єктивно та вчасно розглянути звернення;
- перевірити викладені факти;
- прийняти рішення відповідно до чинного законодавства;
- забезпечити виконання рішень;
- повідомити громадян про наслідки розгляду.

Крім права на звернення, в міжнародній практиці зустрічається право петиції, яка має індивідуальну або колективну вимогу, а також може бути виражена як звернення, пропозиція, скарга, прохання, клопотання, яка подається у органи державної влади у письмовій формі.

У деяких країнах петиція може подаватися не лише громадянином, але і будь-якою особою (як особисто, так і спільно з іншими людьми). На право подавати петицію також можуть бути встановлені обмеження для деяких категорій громадян (наприклад, для військовослужбовців в Іспанії). У наші дні прийняті різні способи роботи з петиціями громадян: у Бундестазі ФРН розглядом та ухваленням рішення по петиції займається спеціальна комісія; у Франції петиції розподіляє по компетентних комітетах голова Національних зборів (нижньої палати парламенту), яка вже приймає рішення (відправляє в іншу комісію, відповідному міністрові для ухвалення рішення, не робить жодних дій або представляє на розгляд Національних зборів).

Кожен громадянин або мешканець Європейського Союзу, а також будь-яка компанія, організація чи асоціація з го-

ловним офісом в одній з держав-членів, має право індивідуально або разом з іншими, звертатися до Європейського Парламенту зі скаргою щодо будь-якого питання в межах повноважень Спільноти (ст. 21 та ст. 194 Договору про заснування Європейської Спільноти), яке стосується скаржника безпосередньо.

Усі запити надходять у парламентський комітет з петицій, який вирішує, чи є вони прийнятними для подальшого розгляду. За потреби комітет може звернутися із запитанням до омбудсмена. Для формування свого висновку за петицією, яку прийняли до розгляду, комітет може просити Європейську Комісію надати йому необхідні документи або інформацію.

Право на звернення можна розглядати і як особисте право людини, оскільки звернення до державних органів є різновидом позасудового захисту прав та свобод людини. Законом ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основних свобод. Відповідно до §1 ст. 6 конвенції кожна людина має право при визначенні її громадянських прав і обов'язків або будь-якого кримінального обвинувачення на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного терміну незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. А відповідно до ст. 13 конвенції кожна людина, права і свободи якої, викладені в цій конвенції, порушуються, має ефективний засіб захисту у відповідному національному органі незалежно від того, що порушення було вчинене особами, які діяли в офіційній якості.

Вказані норми конвенції повністю кореспондуються із нормою ст. 8 Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН, яка передбачає, що кожен має право на ефективне відновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення його основних прав, наданих йому конституцією або законом.

Саме через передбачену ст. 55 Конституції можливість оскарження та перегляду рішення суду першої інстанції в судах апеляційної та касаційної інстанцій забезпечується

право особи, яка притягається до адміністративної відповідальності за порушення, зокрема, митних правил, на справедливий та ефективний засіб захисту своїх прав, на ефективне відновлення у правах компетентними національними судами.

Положення ч. 3 ст. 55 Конституції України передбачає крім судового захисту, право кожного звертатися за захистом своїх прав і свобод до позасудових суб'єктів, які не дублюючи насамперед функції суду, уповноважені захищати права і свободи людини і громадянина.

Кожному гарантується право на захист своїх прав і свобод у судових і інших державних органах та має право захищати свої права і свободи будь-якими не забороненими законом засобами. Гарантування особі права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності фізичних чи юридичних осіб, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб — є також необхідним для реалізації права на захист, як і після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи організацій, членом або учасником яких є Україна

Право на об'єднання у політичні партії та громадські організації дає змогу громадянину брати активну участь у громадському і політичному житті суспільства. Громадяни набувають можливості впливати на прийняття тих чи інших економічних рішень, на визначення політичного курсу країни. Ті чи інші питання люди можуть вирішувати більш ефективно, об'єднавшись у партії, профспілки, громадські організації, інші об'єднання.

Об'єднання громадян — це добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів і спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Політична партія — це об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів державної влади і місцевого самоврядування та представництво в їх складі.

Громадська організація — це об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Організаційна структура, мета та цілі громадських організацій визначаються в їх статутах. Міжнародні громадські організації можуть мати свої керівні органи за кордоном. Членами громадських організацій можуть бути і іноземці.

Професійні спілки — це громадські організації, що об'єднують громадян, зв'язаних спільними інтересами за родом професійної діяльності. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права.

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою може бути громадською організацією або громадською спілкою. Громадська організація — це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка — це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах:

- добровільності;
- самоврядності;
- вільного вибору території діяльності;
- рівності перед законом;
- відсутності майнового інтересу їх членів (учасників);
- прозорості, відкритості та публічності.

Існує класифікація громадських об'єднань за видами: за рівнем політизованості або за місцем у політичній системі (політичні партії, суспільно-політичні організації, громадські організації); за рівнем комерціалізації (некомерційні і

неприбуткові організації, благодійні фонди); за характером організованості (партії, рухи, організації); за місцем у ієрархічній структурі (місцеві, регіональні або загальнодержавні організації; первинні організації або їх об'єднання, асоціації); за напрямками діяльності, сферами інтересів (професійні, демографічні, творчі, спортивні, культурно-просвітницькі, науково-технічні тощо); за рівнем стабільності (такі, що постійно діють або тимчасові). Дещо інша типологія громадських об'єднань: за завданнями — політичні, професійні, наукові, творчі та інші організації; за типом членства — лише індивідуальне членство (партія, профспілка), лише колективне членство (асоціації міст і підприємств), змішане членство (наукове товариство) без членства (суспільні рухи) та ін. ; за суспільною роллю виділяють масові організації, орієнтовані на справи всього суспільства і такі, що дбають переважно про потреби та інтереси своїх членів; за галузями діяльності. Проте зазначені класифікації не є вичерпними.

Згідно з Конституцією (ст. 36, 37) та Законом України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Також право на об'єднання громадян закріплено і міжнародними актами:

- ст. 20 Загальної декларації прав людини: кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій; ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації;
- ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права: кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати в них для захисту своїх інтересів,

користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб;

- ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод: кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів; здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть активну участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України, які досягли 18-річного віку. Політичні партії в Україні утворюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Вони реєструються в Міністерстві юстиції, мають свої статут і програму, можуть мати власну символіку. Створення регіональних партій заборонено. У порядку, передбаченому законодавством, політичні партії мають право:

- участі у виробленні державної політики;
- участі у формуванні органів державної влади, представництва в їх складі;
- доступу під час виборчої кампанії до державних засобів масової інформації.

Політичні партії мають право на майно, придбане від продажу суспільно-політичної літератури, інших агітаційно-пропагандистських матеріалів, виробів з власною символікою, проведення фестивалів, свят, виставок, лекцій, інших політичних заходів.

Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах. Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії. Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії. Членство в політичній партії є фіксованим. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії.

Членами політичних партій не можуть бути: судді, працівники прокуратури, працівники органів внутрішніх справ, співробітники Служби безпеки України, військовослужбовці.

Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів, не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим.

Діяльність політичної партії може здійснюватися лише після її реєстрації. Реєстрацію політичних партій здійснює Міністерство юстиції України.

Для реєстрації політичної партії до Міністерства юстиції України разом з заявою подаються:

- статут і програма політичної партії;
- протокол установчого з'їзду (конференції, зборів) політичної партії із зазначенням дати і місця його проведення, кількості учасників, які проголосували за створення політичної партії;
- підписи громадян України, зібрані на підтримку рішення про створення політичної партії та засвідчені особами, які збирали підписи;
- відомості про склад керівних органів політичної партії;

- платіжний документ, що посвідчує внесення реєстраційного збору;
- назва та адреса банківської установи, в якій політична партія відкриватиме рахунки.

Політичним партіям забороняється прямо чи опосередковано одержувати кошти та майно від іноземних держав та організацій, міжнародних організацій, іноземних громадян або анонімних пожертвувачів. Політичні партії є неприбутковими організаціями. Усі об'єднання громадян рівні перед законом. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підризу її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, зазіхання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань. Не допускаються створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих структурах, органах місцевого самоврядування, у військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях. Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Основними функціями політичних партій у сучасних суспільствах є:

- виявлення, формулювання та обґрунтування інтересів суспільних груп;
- активізація та об'єднання великих суспільних груп;
- формування ідеології та політичних доктрин;

- участь у формуванні політичних систем, їхніх спільних принципів, компонентів;
- участь у боротьбі за владу в державі та формування програм її діяльності;
- участь у здійсненні державної влади;
- формування громадської думки;
- політичне виховання всього суспільства або його частини;
- рекрутування та соціалізація нових членів партії;
- підготовка та висунення кадрів для апарату держави.

В сукупності політичні партії створюють політичну систему держави (правлячих та опозиційних), які тісно зв'язані між собою і з державою та беруть участь у здійсненні влади. У країнах сучасного світу скликались різні партійні системи. Їх формування визначається певними чинниками. Мабуть, немає партійної системи, яка б не була відображенням класової структури суспільства. Так, американський політолог Л. Етстайн називає багатопартійну систему з однією пануючою партією, модифіковану однопартійну систему, систему «два плюс одна партія», крайню багатопартійну систему та стабільну багатопартійну систему. Якщо до багатопартійної з однією пануючою партією він відносить Мексику, а модифіковану однопартійну систему бачить у США, то партійна система «два плюс одна партія» існує у Великобританії, Канаді, Австрії. Крайня багатопартійна система діє у Франції.

Італійський політолог Дж. Сарторі виокремлює сім різновидів партійних систем у сучасному світі:

- однопартійні (колишній СРСР, Албанія, Куба, Монголія, Заір);
- з партією, що здійснює гегемонію (Мексика);
- з домінуючою партією (Японія, Індія);
- двопартійні (США, Великобританія, Канада);
- поміркованого плюралізму (Бельгія, ФРН);
- крайнього (поляризованого) плюралізму (Італія, Нідерланди, Фінляндія);
- атомізовані (Малайзія).

Однопартійна система властива авторитарним, особливо — тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією. Їй характерне конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного та державного апарату, заборона утворення інших партій. Двопартійна система характеризується домінуванням двох потужних партій, одна з яких перебуває при владі, а інша — в опозиції. Класичними прикладами є Республіканська та Демократична партії США, Консервативна та Лейбористська партії Великобританії.

Найпоширенішою є партійна система поміркованого плюралізму, яка характеризується існуванням трьох — п'яти партій, жодна з яких не переважає і не може самостійно утворити коаліцію, а тому партії змушені йти на досягнення компромісу щодо формування уряду згідно з кількістю виборних мандатів.

Виборче право — це сукупність юридичних норм, що закріплюють права громадян обирати та бути обраними в органи державної влади, а також право відкликання виборцями обраних осіб, які не виправдали їхньої довіри. Термін «виборче право» має два значення:

- в об'єктивному розумінні — це система конституційно-правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави та місцевого самоврядування. Об'єктивне виборче право регулює виборчу систему в широкому значенні. Зазвичай, предметом виборчого права вважаються пов'язані з виборами суспільні відносини, в яких прямо або опосередковано беруть участь громадяни;
- у суб'єктивному розумінні — це гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах державних органів і органів місцевого самоврядування. Це комплекс конкретних прав особи, серед яких особливо слід виокремити активне і пасивне виборче право у зв'язку з політичними правами людини та громадянина.

Основними принципами виборчого права у більшості країн є:

- вибори є вільними. Людина сама вирішує йти їй на вибори чи ні, ніхто її не може примусити. Небажання громадян брати участь у виборах має назву — абсен-теїзм. У деяких країнах передбачено адміністративні штрафи за небажання брати участь у виборах;
- вибори є загальними (загальне виборче право). Мають право брати участь у виборах всі громадяни, що відповідають вимогам виборчого права держави;
- вибори є рівними (рівне виборче право). Один виборець має право 1 голосу;
- вибори можуть бути прямими та непрямими. Прямі вибори — система, за якою виборці мають можливість прямо висловити своє ставлення до кандидата шляхом подачі голосів (Україна, Росія, Франція, Польща). Непрямі вибори — система, за якою безпосереднє право обрання кандидата належить колегії виборщиків, на праві делегування їм своїх повноважень усіма виборцями;
- вибори є таємними. Таємне голосування — порядок подачі голосів, при якому виборець заповнює бюлетень у ізольованому приміщенні і особисто викидає його в скриньку.

Відповідно до ст. 21 Загальної декларації прав людини, воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля має виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які необхідно проводити за умови загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

У ст. 5 Конституції України зазначено, що Україна є республікою. Відтак, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної (законодавчої, виконавчої і судової) влади та органи місцевого самоврядування. Ніхто не може узурпувати державну владу.

Влада народу здійснюється передусім шляхом видання законів, які є виразом загальної волі. Тому всі громадяни мають право брати участь у створенні законів особисто або через своїх представників.

Як випливає із ст. 38 Конституції України, змістом права громадян на участь в управлінні державними справами є, зокрема:

- право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах;
- право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Кожне з цих прав є самостійним і має свої особливості. Своє право на безпосереднє здійснення влади громадяни України можуть реалізувати переважно під час виборів та референдумів.

Згідно із Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», референдум є способом прийняття громадянами України шляхом голосування законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення. Ст. 70 Конституції України обмежує у праві брати участь у референдумі лише громадян України, які не досягли вісімнадцятирічного віку або визнані судом недієздатними.

Ст. 71 Конституції України встановлено, що вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення. Порядок проведення виборів в Україні регулюється розділом III Конституції України, а також Законами України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України».

Загальність виборів, відповідно до ст. 70 Конституції України, означає, що обмеження щодо виборчого права сто-

суються лише тих громадян, які не досягли вісімнадцяти років або визнані судом недієздатними. Усі інші громадяни України мають активне виборче право (право обирати). Наявність активного виборчого права означає не тільки право голосу (юридичну можливість обирати), а й право висувати кандидатів на виборні посади, бути їх довіреною особою, агітувати за них тощо.

Пасивне виборче право (право бути обраним) означає також право висувати свою кандидатуру на виборну посаду і право бути висуненим, право бути зареєстрованим як кандидат на таку посаду та організувати зустрічі з виборцями та іншим чином проводити виборчу кампанію. Як правило, це право може бути обмежене віковим цензом, цензом осілості і мовним цензом.

Інколи пасивне виборче право обмежується та іншими умовами. Так, народними депутатами України не можуть бути обрані громадяни України, які мають судимість за вчинення умисного злочину, що не погашена і не знята в установленому законом порядку (ст. 76 Конституції України). Не можуть балотуватися в депутати або на виборні посади в державні органи особи, які вчинили корупційні діяння, передбачені Законом України «Про боротьбу з корупцією».

Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі про сумісництво посад народного депутата України і міського голови від 6 липня 1999 р. дійшов висновку, що положення ч. 1 ст. 38 Конституції України, за яким громадяни мають право «вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», в контексті положень ч. 2 ст. 78 Конституції України треба розуміти так, що громадянину України надано право вільно бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема до Верховної Ради України, до органу місцевого самоврядування — сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному з цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови.

Відповідно до статей 140-145 Конституції України, однією з форм участі громадян в управлінні державними справами є місцеве самоврядування — форма «локальної» демократії, яка передбачає право територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування є одним з ефективних засобів обмеження центральної влади в інтересах окремого регіону, міста чи місцевості, кожен із представників яких, звичайно, усвідомлює себе не тільки як людину і жителя планети Земля, не тільки як громадянина України, а передусім як жителя певного міста, селища, села. Тому місцеві інтереси для нього можуть бути значно важливішими.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування — сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть політичні права людини та їх види?
2. Чому політичні права можуть належати громадянам певної держави?
3. Назвіть загальні та відмінні риси політичних партій та громадських організацій?
4. Охарактеризуйте феномен багатопартійності, її позитивні та негативні прояви?
5. Що таке професійні спілки та їх роль?

Завдання:

1. Зробіть загальну порівняльну характеристику політичних прав України, Росії, Італії та США. Порівняйте тексти Основних Законів вищезазначених держав та запропонуйте найбільш вірну модель політичних прав на Ваш погляд.

2. Прослідкуйте діяльність парламентських політичних партій Великобританії та США (мета створення, програми партій та відмінності між ними, пріоритети партій, вплив на формування уряду) та положення про громадські організації України та Франції.

Література:

1. Антонович М. Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: крізь призму Комітету ООН з прав людини / М. Антонович // Право України. — 2004. — № 8. — С. 33-36.
2. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом / М. Аракелян, Н. Узун // Право України. — 2006. — № 3. — С. 86-90.
3. Діяльність політичних партій і блоків у сфері прав людини після виборів : аналіз законодав. діяльн. та реалізації передвибор. прогр. партій і блоків протягом берез. — початку листоп. 2006 р. / Укр. Гельсінська спілка з прав людини. — К., 2007. — 63 с.
4. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, спрямований на скасування смертної кари [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://khrp.org/index.php?id=1080456596>
5. Дутка Г. Права жінок у сучасних умовах розвитку державності / Г. Дутка, О. Кузнєцова // Держава і право. — 2011. — Вип. 51. — С. 43-48.
6. Законотворчість: практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / прогр. сприяння Парламенту II : прогр. розв. законотвор. політики [заг. ред. і упоряд. О. Суслова]. — К., 2010. — 179 с.

7. Климончук В. Політичні свободи в країнах ЄС (морально-політичні аспекти) / В. Климончук // Моральні основи права: матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Івано-Франківськ. 16 груд. 2010 р.) / ПЮІ ЛьвівДУВС. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 605-610.
8. Козюбра М. Права людини і верховенство права / М. Козюбра // Право України. — 2010. — № 2. — С. 24-35.
9. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 356 с.
10. Конституція України: наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. — Харків: Вид-во «Право»; К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — 808 с.
11. Конституція України: офіц. текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина. навч. посібн. / авт. — уклад. М. І. Хавронюк. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Вид-во А. С. К., 2003. — 384 с.
12. Ладиченко В. Правова політика у сфері формування нової парадигми відносин держави і особи / В. Ладиченко // Держава і право. — 2006. — Вип. 34. — С. 17-24.
13. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khpq.org/index.php?id=1080456502>
14. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : факульт. протокол до Міжнар. пакту про громад. та політ. права / відп. за вип. С. Головатий. — К. : Укр. Правн. Фундація, 1995. — 40 с.
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://khpq.org/index.php?id=1080456441>
16. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права / С. Головатий. — К. : Укр. Правн. Фундація, 1995. — 16 с.
17. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручн. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. В. Ф. Погорілка — К. : Наукова думка; Прецедент, 2006. — 344 с.
18. Права человека и вооруженные конфликты: учебн. для высших военных учебных заведений / отв. ред. проф. В. А. Карташкин. — М. : Изд-во НОРМА, 2001. — 384 с.

19. Права человека: учебн. Пособ. / А. Д. Гусев, Я. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др. ; под общ. ред. А. Д. Гусева и Я. С. Яскевич. — Мн. : «ТетраСистемс», 2002. — 304 с.
20. Права человека: учебн. для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д. ю. н. Е. А. Лукашева. — М. : Изд-во НОРМА, 2002. — 573 с.
21. Пушкіна О. Забезпечення культурних прав людини як критерії морального виміру державної влади / О. Пушкіна, Т. Чебикіна // Моральні основи права : матеріали міжнар. наук-практ. конф. (Івано-Франківськ, 16 груд. 2010 р.) / ПЮІ ЛьвДУВС. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 214-217.
22. Пушкіна О. Право на опозиційну діяльність: невід’ємне політичне право людини і громадянина чи умова формування демократичного правового режиму? / О. Пушкіна // Юридична Україна. — 2005. — № 4. — С. 8-13.
23. Пушкіна О. Право на свободу об’єднання та його юридичні гарантії у чинному законодавстві України / О. Пушкіна // Юридична Україна. — 2005. — № 5. — С. 4-10.
24. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://khpq.org/index.php?id=1080456548>

IV.

ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

- *Концепція соціально-економічних прав*
- *Джерела соціально-економічних прав*
- *Різновид соціально-економічних прав та свобод*
- *Генезис культурних прав людини*

Особливу групу прав людини утворюють економічні, соціальні та культурні права. У національному і міжнародному праві їх стали визнавати у другій половині XIX — першій половині XX століття, що на думку багатьох вчених пов'язано з виникненням «соціалістичних революцій». Визнання цих прав було пов'язано з тим, що вони доповнюють громадянські і політичні права людини, які окреслюють політичні і правові умови вільного існування людини в державі і суспільстві, економічними, соціальними та культурними умовами, які необхідні для гідного людського існування. Поява цих прав стала можливою також завдяки тому, що держава взяла на себе більш широке коло обов'язків перед людиною, ніж у минулі століття.

У нових конституціях багатьох демократичних держав з'явилося визначення держави як «соціальної держави» (Німеччина, Франція, Іспанія, Італія, Данія, Греція, Нідерланди) або як «держави благоденства» (Норвегія, Швеція, Швейцарія). За своїм змістом ці конституційні положення означають, що держава повинна нести відповідальність за забезпечення в країні соціальної справедливості і соціальної захищеності. Конституція України теж визначає нашу державу як «соціальну» (ст. 1). Під соціальною державою розуміють таку державу, яка цілеспрямовано проводить соціальну політику, головними цілями якої є допомога нужденним,

забезпечення мінімальної соціальної нерівності, захист від соціальних ризиків і сприяння зростанню добробуту людей.

Існують дві точки зору щодо розуміння сутності соціальних та економічних прав людини і громадянина. Так, дослідники М. В. Баглай і Ю. М. Тодика зазначають, що багато соціально-економічних прав мають характер принципів, правових стандартів і не забезпечуються безпосереднім захистом у судовому порядку. На підтвердження своєї позиції автори наводять положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права. Положення першого Пакту підлягають застосуванню без застережень, тоді як Положення другого Пакту реалізуються залежно від матеріальних можливостей держави та поступово. Аргументами на підтримку цієї думки є також те, що в деяких державах, наприклад у США, ця група прав не належить до категорії основних, а тому не включається в конституції. У Швейцарії Верховний Суд, який є органом конституційного контролю у цій державі, не поширює судовий захист і право подання конституційної скарги на соціально-економічні права. Такої ж позиції дотримується і Конституційний Суд Австрії.

З огляду на другу точку зору таке розуміння соціально-економічних прав суперечить ст. 22 Конституції України, відповідно до якої конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а також ст. 8 Конституції України, згідно з якою норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Найважливішим міжнародним джерелом для становлення та закріплення економічних, соціальних та культурних прав людини є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. У порівнянні з будь-якими іншими глобальними нормативними актами в області прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права є найбільш важливою міжнародно-правовою базою

захисту цих основних прав людини. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права був прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї 16 грудня 1966 р. після майже двадцятилітніх дебатів у ході його розробки. Через десять років він нарешті знайшов статус закону і набрав сили 3 січня 1976 р. Пакт містить деякі найважливіші міжнародні правові норми, що встановлюють економічні, соціальні і культурні права, включаючи право на працю в справедливих і сприятливих умовах, право на соціальний захист, право на достатній життєвий рівень і на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, право на освіту і на користування результатами свободи в області культури і наукового прогресу.

За дотриманням державами-учасниками своїх зобов'язань за Пактом і рівнем здійснення відповідних прав і обов'язків спостерігає Комітет з економічних, соціальних і культурних прав. У своїй діяльності Комітет спирається на безліч інформаційних джерел, включаючи доповіді, що представляються державами-учасниками, і зведення, що надходять зі спеціалізованих установ Організації Об'єднаних Націй — Міжнародної організації праці, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Продовольчої і сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй, — а також з Управління Верховного комісара Об'єднаних Націй у справах біженців, Центра Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (Хабитат) і інших установ. Крім того, йому представляють інформацію неурядові та общинні організації, що діють на території держав, що ратифікували Пакт, міжнародні правозахисні організації та інші неурядові організації, а також інші договірні органи Організації Об'єднаних Націй; крім того, Комітет користується загальнодоступними літературними джерелами.

Міжнародне законодавство в галузі прав людини спрямоване на захист усього комплексу прав людини, що забезпечує людям повнокровне, вільне, безпечне, спокійне і здо-

рове життя. Здійснення права на гідне життя може бути забезпечене лише в тому випадку, коли кожній людині будуть надані належні і рівні можливості задоволення всіх первинних життєвих потреб у праці, харчуванні, житлі, охороні здоров'я, освіті і культурі. Базуючись саме на цьому основному принципі глобальної системи прав людини, міжнародне законодавство в галузі прав людини визначає перелік прав індивідів і груп у громадянській, культурній, економічній, політичній і соціальній сферах.

Міжнародно-правова регламентація і захист соціально-економічних прав почалися в 1948 р., коли найважливіші з них були закріплені в Загальній декларації прав людини. До цього часу права на власність і на працю об'єднувалися з правами громадянськими. Але певні труднощі в їх визнанні існують і сьогодні. Так, Європейська соціальна хартія, прийнята Радою Європи в 1961 р., ратифікована не всіма державами.

Соціально-економічні права грають величезну роль у забезпеченні правового статусу особи. Як визначено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., «ідеал вільної людської особистості, вільної від страху і нужди, може бути здійснений, тільки якщо будуть створені такі умови, при котрих кожний може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами так само, як і своїми громадянськими і політичними правами». Цю точку зору підтвердила Генеральна Асамблея ООН (резолюція від 4 грудня 1986 р.), проголосивши «неподільність і взаємозалежність економічних, соціальних, культурних, громадянських і політичних прав».

Обов'язок держав у сфері захисту соціально-економічних прав полягає в тому, щоб здійснювати прогресивні економічні і соціальні реформи, забезпечувати повну участь свого народу в процесі і вигодах економічного розвитку, використовувати свої ресурси для надання усім рівних можливостей користування даними правами. Як відзначається в ст. 7 Хартії економічних прав і обов'язків держав від 12 груд-

ня 1974 р., кожна держава відповідає за сприяння економічному, соціальному і культурному розвитку свого народу.

Серед джерел правового регулювання соціально-економічних прав і свобод базову роль грають міжнародно-правові норми. Універсальні норми містяться в загальних принципах Статуту ООН (ст. ст. 1, 13, 55, 56, 62 і 68), у програмних положеннях Загальної декларації прав людини (ст. ст. 22, 23, 24, 25, 26, 27), у нормах Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., у стандартах Міжнародної організації праці (МОП). В даній галузі МОП прийнято більше 170 конвенцій. Важливе значення мають такі: «Про примусову працю» (1930 р.), «Про справедливу винагороду» (1951 р.), «Про дискримінацію в галузі праці і зайнятості» (1958 р.), «Про політику в галузі зайнятості» (1964 р.), «Про працюючих із сімейними обов'язками» (1981 р.), «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття» (1988 р.) та ін. Іншу групу джерел регулювання соціально-економічних прав складають норми, що містяться у регіональних угодах (Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р. тощо). Третя значна група пов'язана з гарантіями дотримання і захисту соціально-економічних прав, закріпленими в національних законодавствах держав.

На відміну від особистих і політичних прав і свобод економічні, соціальні та культурні права і свободи є позитивними — їх забезпечення вимагає від держави певних дій. Економічні, екологічні, соціальні, культурні права і свободи складають особливу групу прав і свобод людини і громадянина, вони пов'язані з концепцією соціальної держави та стосуються таких сфер життєдіяльності, як власність, трудові відносини, відпочинок, матеріальні та духовні потреби людини тощо. Економічні права забезпечують людині можливість вільно розпоряджатися основними факторами виробничої діяльності, яка складає основу існування та розвитку суспільства. Соціальні права забезпечують людині гідний рівень життя та соціальну захищеність, а культурні

права сприяють духовному розвитку людини, забезпечують її участь в економічному, соціальному і культурному прогресі суспільства.

Основний Закон нашої держави містить досить широкий перелік економічних, соціальних і культурних прав громадян. Можна сказати, що багато в чому цей перелік занадто широкий. Він виходить за межі сучасних можливостей нашої держави задовольнити економічні, соціальні та культурні потреби своїх громадян. Але оскільки конституції пишуться не на один день, то будемо сподіватися, що з часом, коли економічний потенціал нашої країни зросте, відповідні права громадян будуть реалізовуватися в більшому обсязі.

У сучасній науці конституційного права до економічних прав людини пропонується відносити значно ширший їх перелік, ніж той, що закріплений у чинному Основному Законі. Так, перелік зазначених прав має охоплювати:

- 1) право приватної власності;
- 2) право на користування об'єктами публічної власності;
- 3) право на свободу економічної діяльності (у тому числі свобода вибору виду суспільно корисної діяльності, свобода вибору професії, свобода підприємництва, право на захист від недобросовісної конкуренції тощо);
- 4) право на працю (у тому числі право на вільний вибір праці, заборона примусової чи невільницької праці, право на захист від незаконного звільнення та безробіття, право на безпечні умови праці, право на своєчасне отримання заробітної плати, право на рівну і справедливую оплату праці тощо);
- 5) право на спадкування (у тому числі свобода прийняття спадку, право на таємницю заповіту тощо);
- 6) право працівників на участь в управлінні своїм підприємством (у тому числі право на участь у приватизації, право на участь у розподілі прибутків свого підприємства тощо).

Проте, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права поділяє соціальні права на: право на підпри-

ємницьку діяльність; право на працю; право на страйк та його реалізація; право на відпочинок.

Отже, економічні права та свободи людини і громадянина — це самостійний вид прав та свобод у загальній системі конституційних прав та свобод людини і громадянина, під якими слід розуміти можливості людини і громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися економічними благами, а також набувати та захищати їх у порядку, межах, формах і спосіб, передбачених Конституцією та законами України. За об'єктною ознакою виділяють такі економічні права та свободи людини і громадянина: право приватної власності (ст. 41 Конституції України); право на підприємницьку діяльність (ст. 15, ст. 42 Конституції України); право громадян на користування об'єктами права публічної (суспільної) власності — власності Українського народу, державної та комунальної власності (ст. 13, ст. 14 Конституції України).

Первинним, базисним економічним правом, що визначає економічні основи суспільного і державного ладу України, є право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41), що набувається в порядку, визначеному чинним законодавством України. Об'єктами права приватної власності визначаються матеріальні (рухомі та нерухомі) та особисті нематеріальні цінності (блага). Формою здійснення правовідносин, пов'язаних із реалізацією права приватної власності, є володіння, користування і розпорядження матеріальними і особистими нематеріальними цінностями (благами) з метою задоволення соціально-економічних потреб людини і громадянина.

Право власності — це сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і у своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

Право власності охоплює правові норми, які закріплюють і охороняють стан приналежності матеріальних благ конкретним особам. Власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Оскільки влада над річчю неможлива без того, щоб інші особи, невластники речі, ставилися до неї як до чужої, власність означає відношення між людьми з приводу речей. Всі інші особи, невластники, зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на чужу річ і на волю власника мати цю річ. Таким чином, власність це суспільні відносини, які характеризуються двома основними ознаками: вони виникають з приводу речей, мають волювий зміст.

Похідним від права власності є право громадян України користуватися об'єктами права державної та комунальної власності для задоволення своїх потреб (ч. 3 ст. 41) та власністю Українського народу (ст. 13), але це право є лише різновидом права власності та потребує свого законодавчого закріплення і належного теоретичного обґрунтування. Користування об'єктами права суспільної власності здійснюється на загальній або на індивідуальній основі. Користування об'єктами права суспільної власності на загальній основі здійснюється всіма особами, які постійно або тимчасово знаходяться на території України з урахуванням обмежень, встановлених законом.

Наступним важливим економічним правом є право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42). За змістом це право дозволяє здійснювати на свій ризик діяльність, що передбачає отримання прибутку; за суб'єктами — це право належить всім громадянам України, іноземцям і особам без громадянства, за винятком депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, суддів та ін.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, упереджує зловживання монопольним

становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісну конкуренцію. Зокрема, в Україні діє Антимонопольний комітет України, який зобов'язаний забезпечувати конкурентність підприємницької діяльності в державі та запобігати утворенню штучних монополій.

Головне місце в каталозі економічних прав займає право на працю (ст. 43 Конституції України), що включає право кожної людини на одержання можливості заробляти собі на життя працею, яку він вільно вибирає або на котру вільно погоджується (ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.). Це право виражає постійно діючу потребу людини, необхідну для створення елементарних матеріальних передумов людського існування, а також забезпечення умов усебічного розвитку особистості. Право на працю і захист від безробіття зафіксоване у ст. 23 Загальної декларації прав людини. Практичне здійснення права на працю втілюється у завданні забезпечення роботою всіх бажаючих, вирішенні проблеми повної зайнятості населення. Таким чином, право на працю припускає право на захист від безробіття, що надається державою будь-якій особі (ст. 23 Загальної декларації прав людини). У Конвенції МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» зазначається, що з метою «ліквідації безробіття і неповної зайнятості кожний Член Організації проголошує і здійснює в якості головної мети активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості» (ст. 1).

Свобода праці містить у собі і право кожної особи на справедливі і сприятливі умови праці. Це право, гарантоване в ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., складається з таких аспектів:

- винагорода за працю повинна забезпечувати всім трудящим як мінімум справедливую заробітну плату і задовільне існування для них і для їхніх сімей; рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якого розходження;
- умови роботи повинні відповідати вимогам безпеки і гігієни;

- всі особи повинні мати однакову можливість просування по службі тільки на підставі виробничого стажу і кваліфікації;
- усі трудящі мають право на відпочинок, дозвілля, розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку, винагороду за святкові дні.

Ст. 44 Конституції України говорить, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку. Заборона страйку можлива лише на підставі закону. Забороняється проведення страйку за умов, якщо припинення працівниками роботи створює загрозу життю і здоров'ю людей, довкіллю або перешкоджає запобіганню стихійному лиху, аваріям, катастрофам, епідеміям та епізоотіям чи ліквідації їх наслідків. Забороняється проведення страйку працівників (крім технічного та обслуговуючого персоналу) органів прокуратури, суду, Збройних Сил України, органів державної влади, безпеки та правопорядку.

На Заході визнання права на страйк і допущення страйків у певних юридичне фіксованих рамках є необхідними умовами нормального функціонування суспільства. У той же час, право на страйк закріплено майже в усіх промислово розвинених країнах з ринковою економікою. Воно або закріплено в Конституції (наприклад, Франція, Іспанія, Швеція), або виводиться з конституційного права на асоціацію (наприклад, ФРН, Канада, Швейцарія), або спеціально закріплено у законодавстві (США, Нова Зеландія), або спирається на загальні принципи права, зокрема на принцип «дозволено те, що не заборонено» (Фінляндія, Норвегія), або засновано на міжнародному акті (Нідерланди). Поряд із закріпленням права на страйк передбачаються також умови, що обмежують і забороняють страйки та спрямовані проти незаконних страйків.

Крім страйків, законодавством також регулюються локаути, що їх не знає вітчизняне законодавство. У перекладі з англійської термін «локаут» означає буквально «бути поза або без місця». Як соціальне явище локаут — це тимчасове закриття якого-небудь підприємства чи установи його власником під приводом економічних труднощів, але частіше усього у відповідь на страйковий рух персоналу.

Стаття 45 Конституції України говорить, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Законодавством встановлені наступні види часу відпочинку:

- перерви протягом робочого дня (зміни);
- щоденний відпочинок (міжзмінна перерва);
- вихідні дні (щотижневий відпочинок);
- святкові і неробочі дні;
- відпустки.

Водночас держава не бере на себе обов'язок розробити і здійснити національну політику у справах відпочинку, яка б передбачала створення і підтримання в належному стані мережі оздоровчих закладів та закладів відпочинку, в тому числі за місцем проживання громадян, гарантії оздоровлення та відпочинку, доступу до занять туризмом, фізичною культурою для всіх громадян за доступну платню, забезпечення спеціального режиму роботи зазначених закладів покладення обов'язку щодо забезпечення права на відпочинок громадян на певні державні органи, встановлення відповідальності за порушення даного права, підтримку наукових досліджень в галузі забезпечення тривалого активного життя громадян тощо.

Соціальні права і свободи — це міра можливої поведінки або діяльності людини в соціальній сфері, що передбачає задоволення законних інтересів і потреб у сфері трудової діяльності, соціального захисту та охорони здоров'я. Цим і пояснюється їх призначення.

До системи соціальних прав Конституція України відносить:

- право на соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
- право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48);
- право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49).

Важливим соціальним правом є право на соціальний захист (ст. 46), що передбачає можливість отримання пенсій, соціальних виплат та допомоги, що є основними джерелами існування і забезпечують прожитковий мінімум на випадок повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від людини обставин; старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством. Окремі категорії державних службовців, військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів та інші, а також члени їх сімей мають право на соціальний захист, що визначається окремими законами України.

Сутність права на соціальне забезпечення (за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, для виховання дітей і в інших випадках, установлених законом) складається в тому, що держава гарантує надання достатніх коштів громадянам, які в силу об'єктивних обставин позбавлені (цілком або частково) здатності або можливості трудитися та одержувати прибутки від праці, а також поміч сім'ї в зв'язку з народженням і вихованням дітей (ст. 46 Конституції України). Даний комплекс прав закріплений у ст. 22 і 25 Загальної декларації прав людини, ст. 9, 10, 11, 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., ст. 26 Конвенції про права дитини. Здійснення цьо-

го права пов'язано з реалізацією інших прав, у тому числі на задовільний рівень життя, на охорону і поміч сім'ї, материнству і дитинству, права на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Гарантії забезпечення права на соціальний захист є предметом ряду міжнародних конвенцій і рекомендацій, прийнятих МОП. Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» встановлює обов'язок держав забезпечувати дев'ять видів виплат, зокрема на медичну допомогу профілактичного і лікувального характеру, через хворобу з метою відновлення тимчасово втраченої працездатності, по безробіттю, по старості, по вагітності, по інвалідності або у випадку втрати годувальника. Конвенція № 118 «Про рівноправність у галузі соціального забезпечення» закріплює принцип рівних із громадянами прав іноземців і осіб без громадянства.

Основні засади права на соціальний захист сформульовані у ст. 46 Конституції України і зводяться до такого:

- усі без винятку громадяни України мають право на соціальний захист;
- основою такого захисту є соціальне забезпечення;
- підставами соціального забезпечення є передбачені законом соціальні випадки, зокрема, повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від особи обставинах, старість, інші випадки, визначені законом;
- гарантіями забезпечення цього права є загальнообов'язкове державне страхування за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення і створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними;
- пенсії, інші види соціальних виплат та допомог, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Сказане більше стосується

права на соціальне забезпечення, ніж права на соціальний захист. Останнє право набагато ширше, регулюється різними галузями права, не має чітко окреслених меж. Тому доцільніше вживати вужче поняття цього права.

Умови, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини, зафіксовані в праві на достатній рівень життя, психічного і фізичного здоров'я (ст. 48, 49 Конституції України). Відповідно до ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., будь-якій людині повинні бути забезпечені достатнє харчування, одяг і житло, умови її життя повинні постійно поліпшуватися. Стверджуючи «основне право кожної людини на свободу від голоду», Пакт ставить за обов'язок державі приймати необхідні заходи для поліпшення методів виробництва і розподілу продуктів харчування, більш ефективного використання природних ресурсів. Конвенція МОП № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики» встановлює, що при визначенні прожиткового мінімуму приймаються до уваги такі основні потреби сімей працюючих, як: продукти харчування і їх калорійність, житло, одяг, медичне обслуговування та освіта.

Реалізація цього права передбачає, що будь-яка людина має реальну можливість забезпечувати себе і членів своєї сім'ї достатнім харчуванням, одягом і житлом. Інші соціальні права мають сприяти реалізації цього головного соціального права. На жаль, на сьогодні законодавство не дає роз'яснення, що можна вважати «достатнім харчуванням, одягом і житлом». Але та без цього є зрозумілим, що реалізація цього права є вельми далекою перспективою для більшості населення нашої держави.

Істотним соціальним правом є право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49 Конституції). Забезпечення охорони здоров'я здійснюється за рахунок державного фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава зобов'язується створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування; надання безоплатної медичної допомоги в державних і комунальних закладах охорони здоров'я; розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Конституція України гарантує усім громадянам, іноземцям та особам без громадянства, які живуть на території України, безоплатну медичну допомогу. Найбільшу частину медичних закладів на Україні складають державні та комунальні медичні заклади. Практика показує неефективність цієї системи, і це на практиці порушує права людини на доступ до медичної допомоги. Держава не має можливості забезпечити фінансування якісної та дійсно безоплатної медичної допомоги. Стан багатьох, особливо протитуберкульозних, лікарень дуже поганий. Фінансування не вистачає навіть на ремонт приміщень.

У багатьох випадках державні заклади не можуть забезпечити обстеження та лікування, що потребують використання сучасного обладнання, як, наприклад, УЗІ, комп'ютерна томографія. Такі послуги можна отримати лише за плату. У результаті велика частина населення, особливо пенсіонери та мешканці сільських районів, через низькі доходи не мають доступу до належного обстеження та лікування.

До соціальних прав та свобод людини і громадянина належать: право кожного на житло (ст. 47 Конституції України). У конституціях зарубіжних держав це право зазвичай не формулюється як суб'єктивне конституційне право, а тому не захищається судом.

Основними формами реалізації конституційного права на житло є:

- будівництво житла;
- придбання житла у власність;
- оренда житла;
- безкоштовне отримання житла.

Суб'єктивне право на житло — це можливість людини та громадянина мати житло у власності чи одержати його за

договором найму з державного чи громадського фонду, користуватися житлом і вимагати від зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації цього права в повному обсязі.

Право на житло тісно пов'язане з обов'язками інших фізичних і юридичних осіб і державних органів щодо створення відповідних умов, охорони, захисту та відтворення житлових прав людини та громадянина. Конституція України покладає на державу обов'язок створювати умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Реалізація людиною та громадянином права на житло здійснюється в таких формах:

- активна діяльність суб'єкта, що потребує поліпшення житлових умов у процесі надання жилих приміщень; користування жилим приміщенням; участі в управлінні житловим фондом; здійснення експлуатації та охорони різних видів житлового фонду;
- утримання від дій, що порушують житлові права інших суб'єктів;
- володіння, користування і розпорядження житлом відповідно до чинних нормативно-правових актів;
- вимоги від компетентних державних органів, громадських організацій і посадових осіб застосовувати відповідні норми житлового права, виносити справедливі індивідуально-правові рішення і домагатися їх виконання.

В юридичній літературі наголошується, що у XXI столітті культурні права набули виняткового значення для всіх країн світу та стали невід'ємною складовою конституційно-правового статусу людини. Так, вітчизняні правознавці справедливо зауважують, що культурні права та свободи людини — це можливість збереження та розвитку національної самобутності особи, доступу до духовних досягнень свого народу, всього людства, їх засвоєння та використання, участь у подальшому їх розвитку, можливість участі в науковому житті (право на освіту, навчання рідною мовою, свободу наукової, технічної та художньої творчості тощо).

Культурні права гарантують духовний розвиток людини, допомагають кожному індивіду стати корисним учасником політичного, духовного, соціального і культурного прогресу. До них відносять право на освіту, право на доступ до культурних цінностей, право вільно брати участь у культурному житті суспільства, право на творчість (ст. 54 Конституції України), право на користування результатами наукового прогресу та їх практичним застосуванням тощо.

Під культурними правами у вузькому сенсі розуміють, як правило, права, передбачені «Загальною декларацією прав людини» ООН (ст. 27):

- кожен має право вільно брати участь у культурному житті своєї спільноти, користуватися здобутками мистецтва та науковими досягненнями;
- кожен має право на захист своїх моральних і матеріальних інтересів, які впливають із його авторства наукових, літературних чи мистецьких творів.

Хартія Європейського Союзу формулює ряд прав та свобод людини, включаючи свободу думки, совісті та релігії, свободу висловлення та інформації, свободу мистецтва та науки, і створює умови для культурної, релігійної та мовної різноманітності. Свобода мистецтв і науки проголошується в ст. 13 — мистецтво та наукові дослідження мають бути вільними від будь-яких обмежень.

Культурні права набули обов'язкового характеру в ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, який вступив в силу 1976 р. і декларує:

- участь у культурному житті;
- користування здобутками наукового прогресу і їхніми практичними застосуваннями;
- користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що впливають з будь-яких наукових, літературних або мистецьких творів, автором яких є ця особа.

Інші міжнародні документи в царині культурних прав мають декларативний характер, констатуючи принципи і

спонукаючи уряди розпочати якісь дії щодо визнання та задоволення різноманітних культурних прав. До таких документів, зокрема, належать:

- Декларація ЮНЕСКО про принципи міжнародного культурного співробітництва, прийнята 4 листопада 1966 р., ст. 1 якої твердить — кожна культура має гідність і цінність, які слід поважати і зберігати; розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу; у своєму багатстві, різноманітності, і взаємному впливі всі культури складають загальну людську спадщину.
- Декларація Мехіко з політики в галузі культури (1982), яка визначає у другому принципі: «Збереження культурної ідентичності сприяє звільненню народів. І навпаки, будь яка форма домінування приводить до заперечення чи порушення цієї ідентичності».
- Універсальна декларація ЮНЕСКО про культурне різноманіття (2001), також прямо стосується питань прав людини і культурної різноманітності.

Зміст і гарантії здійснення культурних прав були розвинуті і доповнені в ряді рекомендацій, ухвалених ЮНЕСКО (1968, 1980, 1982). У них, зокрема, відзначається:

- розвиток власної культури є правом і обов'язком кожного народу;
- однакове право на збереження і розвиток традицій культури мають усі нації, національні меншини, етнічні групи;
- кожній людині повинні бути забезпечені доступ до знань і можливість насолоджуватися мистецтвом і літературою всіх народів, брати участь у прогресі науки у всіх частинах земної кулі, користуватися його благами і сприяти збагаченню культурного життя;
- держави повинні вживати заходи по демократизації культури, забезпеченню прав на культуру і гарантії участі в її результатах без яких-небудь обмежень;
- держави повинні захищати свободу творчості, сприяти творчим робітникам, забезпечувати їхнє право

створювати профспілки і фахові організації за своїм вибором.

Основи міжнародних стандартів права на освіту (ст. 53 Конституції України) сформульовані в ст. 26 Загальної декларації прав людини та ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. В цих документах обговорюються умови повного здійснення права на освіту: обов'язкова та безкоштовна початкова освіта для усіх; доступність середньої, професійно-технічної та вищої освіти; свобода батьків вибирати школи для своїх дітей та забезпечувати релігійне та моральне виховання дітей згідно своїх переконань. Окремі особи та заклади мають право створювати приватні навчальні заклади та керувати ними тільки за умов відповідності освіти в них мінімуму вимог, встановлених державою. Міжнародні-правові норми встановлюють також пріоритетні мети освіти: повний розвиток людської особистості і її гідності, повага до прав і свобод людини, необхідність освіти, створення можливостей бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти порозумінню, толерантності і дружбі між усіма націями, етнічними і релігійними групами. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти спрямована на надання всім рівності можливостей в одержанні освіти «без усяких розходжень, винятків, обмеження або переваги за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження». Для цього держави зобов'язуються:

- зробити початкову освіту обов'язковою і безкоштовною; середню — загальнодоступною, а вищу — доступною на основі повної рівності та в залежності від здібностей кожного;
- забезпечити у всіх державних закладах рівного ступеня однаковий рівень освіти і якості навчання;
- заохочувати одержання і підвищення освіти; забезпечити підготування до викладацької професії.

Проголошені ст. 53 Конституції України норми права, в яких фіксується право на освіту, відповідають принципам, установленим в міжнародних нормативно-правових актах. Насамперед ідеться про такі документи, як Загальна декларація прав людини 1948 р. і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. Варто нагадати, що у ст. 26 декларації зазначається: «Кожна особа має право на освіту. Освіта має бути безкоштовною хоча б у тому, що стосується початкової та загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути доступною широкому загалу, а вища освіта повинна бути рівною мірою доступною для всіх на підставі здібностей кожного. Освіта має бути спрямованою на повний розвиток особистості, підвищення рівня поваги до прав людини та основних свобод». Схожа норма права в розгорнутому вигляді міститься і в ст. 13 згаданого пакту, де також сказано, що його держави-учасниці визнають право кожної особи на освіту та погоджуються з тим, що вона має бути орієнтованою на всебічний розвиток індивіда, формування відчуття особистої гідності, поваги до прав та свобод людини і громадянина.

Утвердження і забезпечення права людини на освіту в будь-якій країні є одним з найважливіших обов'язків держави. Це зумовлено тим, що освіта в сучасному глобалізованому та інформатизованому світі все більше стає вирішальним чинником суспільного прогресу і національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості, збільшення поваги до прав і свобод людини.

Сьогодні цілком очевидно, що без необхідної освіти людина не зможе забезпечити собі належних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити і захистити свої права. Високий рівень освіченості населення є важливим чинником, що позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Право громадян на освіту забезпечується:

- розгалуженою мережею навчально-виховних закладів, які можуть бути як державними, так і приватними;
- системою наукових установ, закладів підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;
- відкритим характером навчально-виховних закладів;
- створення умов для вільного вибору профілю навчання відповідно до їх інтересів та уподобань;
- різними формами навчання — очною, заочною, вечірньою; останнім часом з'явилась ще також дистанційна форма навчання.

Відповідно до ст. 54 Конституції України, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54 Конституції України) має загальний характер, тобто цією свободою володіють усі громадяни, а не тільки особи творчих професій. Хоча творчі починання властиві усім видам праці, але найширше вони втілюються у сфері інтелектуальної, духовної діяльності, тому у ст. 54 Конституції України зазначається, зокрема, що свобода творчості гарантується захистом інтелектуальної власності громадян, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності: право на результати інтелектуальної, творчої діяльності гарантується, зокрема, заборонаю використовувати або поширювати без згоди авторів результати їх інтелектуальної, творчої діяльності, за винятками, встановленими законом.

Крім того, держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єк-

тів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які опинилися за її межами (ст. 54).

Право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності реалізується за допомогою низки законодавчих актів, якими забезпечується право на вибір та провадження інтелектуальної, творчої діяльності, а також забезпечуються права інтелектуальної власності, авторські права і зв'язані з ними майнові права та моральні інтереси. Об'єктами права інтелектуальної власності є твори науки, літератури та мистецтва, винаходи, моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг, результати науково-дослідних робіт та інші здобутки інтелектуальної праці. Ці права гарантуються тим, що без згоди автора (власника) ніхто не може використовувати їх, крім винятків, визначених законом.

З метою захисту своїх прав особа, яка має авторське право або будь-яку правомочність на твір, для посвідчення авторства на обнародований чи необнародований протягом терміну охорони авторського права твір може його зареєструвати в офіційних державних реєстрах. Про реєстрацію прав автора видається свідоцтво.

Водночас, у ст. 54 Конституції України закріплюються свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ч. 1 ст. 54) та право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 2 ст. 54). Варто зауважити, що за своєю суттю це право відкриває людині і громадянину можливості для участі в науковому житті. Його зміст становлять блага у сфері наукової діяльності та права на ці блага, тобто права на одержання, захист, володіння, користування і розпорядження ними. Інакше кажучи, змістом права на свободу наукової творчості є саме свобода наукової творчої діяльності, захист моральних і матеріальних інтересів, інтелектуальної власності тощо. За своєю формою це право є мірою або зразком, способом, формою поведінки, виявлення волі, інтересів, можливостей у сфері наукової діяльності.

Окрім того, до конституційних норм права, які стосуються регламентації змісту та забезпечення реалізації культурних прав та свобод варто відносити також і низку юридичних норм другого розділу Конституції України, в яких держава зобов'язується сприяти розвиткові культурної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, котрі проживають на території України (ст. 11), дбати про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які перебувають за межами держави (ст. 12). Ці норми права спрямовані на створення найсприятливіших умов для поступу в суспільстві національної культури, а відповідно — і для забезпечення реалізації культурних прав та свобод членів цього суспільства.

Стаття 36 Конституції України, встановлюючи право громадян на свободу об'єднуватись у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення різних, у тому числі та культурних інтересів, закріплює одну з гарантій конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина. У цьому разі спостерігається досить цікава ситуація, за якої успішна реалізація політичного права (на об'єднання у громадські організації) виступає як одна з гарантій реалізації інших видових груп прав і свобод. Адже створення таких організацій може мати на меті сприяння реалізації та захисту певних, зокрема, культурних прав і свобод людини.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що конституційні культурні права та свободи людини і громадянина стосуються реалізації прав та свобод суб'єктів у культурній і духовній сферах. Розвиток культури особи та народу загалом значною мірою залежить саме від наданих державою можливостей розвивати, задовольняти та втілювати в життя свої культурні потреби. Регламентація конституційних культурних прав та свобод людини і громадянина в сучасній Україні здійснюється на трьох взаємодоповнюючих нормативних рівнях: конституційному, законодавчому та міжнародному.

На думку деяких українських конституціоналістів, до культурних прав та свобод можна віднести право на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35 Конституції України). Також до культурних прав і свобод людини і громадянина також традиційно відносять право на інформацію. Стаття 34 Конституції України закріплює право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Проте сьогодні все більше конституціоналістів зазначені права відносять до особистих прав та свобод людини.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть та охарактеризуйте економічні права людини та їх види?
2. Назвіть та охарактеризуйте соціальні права людини та їх види?
3. Назвіть та охарактеризуйте культурні права людини та їх види?
4. Якими міжнародними та національними правовими актами регулюються економічні, соціальні та культурні права людини?
5. Які зміни в діюче законодавство для ефективного функціонування та реалізації економічних, соціальних та культурних прав людини Ви можете запропонувати?

Завдання:

1. Зробіть порівняльну характеристику текстів документів щодо закріплення економічних та соціальних прав людини, знайдіть та обґрунтуйте схожості та відмінності (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конституція США, Конституція Франції, Конституція Російської Федерації, Конституція України).

2. На підставі юридичної національної та міжнародної практики, наведіть приклади захисту економічних, соціальних та культурних прав людини. Простежте, при можливості, дію п. 4 ст. 55 Конституції України.

Література:

1. Гончаренко О. Конституційно-правові гарантії економічних прав людини і громадянина в Україні / О. Гончаренко // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 88-91.
2. Верланов С. Стандарти економічних та соціальних прав людини у Європейському Союзі та Раді Європи: взаємозв'язок і співвідношення / С. Верланов // Право України. — 2008. — № 5. — С. 137-141.
3. Вісьтак М. Європейська соціальна хартія (переглянута) як джерело трудового права України / М. Вісьтак // Право України. — 2011. — № 10. — С. 71-74.
4. Власов А. Реалізація прав людини як принципу конституціоналізму в Європейському Союзі / А. Власов // Юридична Україна. — 2007. — № 4. — С. 45-50.
5. Гончаренко О. Міжнародні нормативно-правові гарантії економічних прав людини і громадянина в Україні / О. Гончаренко // Юридична Україна. — 2006. — № 3. — С. 17-22.
6. Горова О. Правове становище інвалідів / О. Горова // Юридична Україна. — 2006. — № 9. — С. 4-7.
7. Лисенко С. Особливості регламентації змісту і реалізації суб'єктивних культурних прав і свобод в Конституції України / О. Лисенко // Адвокат. — 2006. — № 3. — С. 6-9.
8. Майданник О. Забезпечення конституційних прав людини в Україні як один із напрямів діяльності Верховної Ради України / О. Майданник // Юридична Україна. — 2010. — № 10. — С. 12-16.
9. Максимов С. Права людини: універсальність і культурна різноманітність / С. Максимов // Право України. — 2010. — № 2. — С. 36-43.
10. Мацькевич М. Гуманізм конституційних культурних прав і свобод людини й громадянина / М. Мацькевич // Віче. — 2011. — листоп. (№ 22). — С. 22-25.

11. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина : поняття та сутність / М. Мацькевич // Віче. — 2011. — верес. (№ 18). — С. 16-18.
12. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: ціннісно-правовий аспект / М. Мацькевич // Право України. — 2011. — № 9. — С. 208-214.
13. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації / М. Мацькевич // Віче. — 2011. — жовт. (№ 20). — С. 24-26.
14. Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст / О. Мельничук // Юридична Україна. — 2011. — № 4. — С. 10-14.
15. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права / С. Головатий. — К. : Укр. Правн. Фондація, 1995. — 16 с.
16. Міжнародні стандарти забезпечення свободи слова : зб. міжнар. орг. «Артикль 19». — К. : «Міленіум», 2003. — 140 с.
17. Органи державної влади України / за ред. В. Ф. Погорілка: моногр. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. — 592 с.
18. Пазенюк А. Щодо питання про дискримінацію жінок у трудовій сфері // А. Пазенюк // Право України. — 2009. — № 4. — С. 147-151.
19. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручн. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. Погорілка В. Ф. — К. : Наукова думка; Прецедент, 2006. — 344 с.
20. Полетило К. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Сполучених Штатів Америки / К. Полетило // Право України. — 2011. — № 4. — С. 260-266.
21. Порівняльний аналіз ризиків України та сусідніх держав у забезпеченні прав працівників // Охорона праці. — 2011. — № 2. — С. 3-11.
22. Права человека и вооруженные конфликты: учебн. для высших военных учебных заведений / отв. ред. проф. В. А. Карташкин. — М. : Изд-во НОРМА, 2001. — 384 с.
23. Права человека: учебн. пособ. / А. Д. Гусев, Я. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др. ; под общ. ред. А. Д. Гусева и Я. С. Яскевич. — Мн. : «ТетраСистемс», 2002. — 304 с.
24. Права человека: учебн. для вузов / отв. ред. чл.-корр. РАН, д. ю. н. Е. А. Лукашева. — М. : Изд-во НОРМА, 2002. — 573 с.

25. Сульженко Ю. Конституційний механізм реалізації економічних прав та свобод людини і громадянина України / Ю. Сульженко // Віче. — 2011. — № 14. — С. 16-19.
26. Сульженко Ю. Захист економічних прав та свобод людини й громадянина в Україні як один з основних чинників становлення і розвитку правової держави / Ю. Сульженко // Віче. — 2011. — № 18. — С. 29-32.
27. Фролов Ю. Держава — основний організаційно-правовий гарант забезпечення реалізації, охорони та захисту економічних прав і свобод людини та громадянина в Україні / Ю. Фролов // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 4. — С. 57-60.
28. Фролов Ю. Право користування об'єктами суспільної (публічної) власності в системі економічних прав людини і громадянина в Україні : конституц.-прав. аспект / Ю. Фролов // Підприємництво, госп-во і право. — 2004. — № 7. — С. 103-107.
29. Фролов Ю. Проблеми щодо питання самостійності економічних прав та свобод у загальній системі прав і свобод людини та громадянина / Ю. Фролов // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8. — С. 16-20.

V. КОЛЕКТИВНІ ПРАВА ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

- *Фундаментальні колективні права і конституціоналізм*
- *Система колективних прав народів і людства*
- *Колективні права корінних і депортованих народів*
- *Колективні права у вітчизняному конституційному вимірі*

Колективні права людини (колективні людські права) є одним з найважливіших інститутів сучасного конституційного та міжнародного права. Водночас такі права викликають пожвавлену полеміку, аж до заперечення їх існування. Водночас такі права закріплені в ряді глобальних і регіональних міжнародно-правових актах обов'язкового і рекомендаційного характеру. Суб'єктом таких прав стають насамперед такі соціальні групи, як народи та людство, з яких воно складається.

У ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. вказується, що всі народи мають право на самовизначення. У силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток. При цьому народи, для досягнення своїх цілей, можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, заснованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування. Всі держави, в тому числі ті, які мають відповідальність за управління несамоврядними і підопічними територіями, повинні заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

Згідно з вимогами Африканської хартії прав людини і народів від 26 червня 1981 р. як конвенції, прийнятої державами Організації африканської єдності, народи мають систему особливих колективних прав, відмінних від прав індивідів, їх складових. Згідно ст. 19 Хартії, всі народи рівні; вони користуються рівною повагою і мають рівні права. Ніщо не може виправдати панування одного народу над іншим.

Хартія закріпила право всіх народів на існування. Вони мають незаперечне і невід'ємне право на самовизначення і вільно визначають свій політичний статус і здійснюють свій економічний і соціальний розвиток відповідно до політики, яку вони вільно обрали. Колоніальні або пригноблені народи мають право на звільнення від уз панування будь-якими засобами, визнаними міжнародним співтовариством. Всі народи отримали гарантоване Хартією право на допомогу з боку держав-учасниць у своїй визвольній боротьбі проти іноземного панування, будь воно політичним, економічним або культурним (ст. 20 Хартії).

Згідно ст. 21 Хартії всі народи вільно розпоряджаються своїм національним багатством і природними ресурсами. Це право використовується виключно в інтересах народу; ні в якому разі народ не може бути позбавлений цього права. У разі грабежу свого надбання знедолені народи мають право на законне повернення його, а також на відповідну компенсацію. Вільне розпорядження національним багатством і природними ресурсами має здійснюватися без шкоди для зобов'язання розвитку міжнародного економічного співробітництва, заснованого на взаємній повазі, справедливому обміні і принципах міжнародного права.

Хартія також закріпила право всіх народів на власний економічний, соціальний і культурний розвиток з належним урахуванням своєї свободи і самобутності і при рівноправному доступі до спільної спадщини людства (ст. 22 Хартії).

Всі народи мають, згідно зі ст. 23 Хартії, право на національну і міжнародну безпеку і мир. З метою зміцнення миру, солідарності і дружніх відносин держави-учасники

Хартії повинні забезпечувати, щоб кожна людина, що користується правом притулку, не займалася підривною діяльністю, спрямованою проти своєї країни походження, або проти будь-якого іншого держави-учасника Хартії; а також гарантувати, щоб їх території не використовувалися в якості баз для підривної або терористичної діяльності проти народу будь-якого іншого держави-учасника Хартії.

Хартія також закріпила право всіх народів на загальний задовільний рівень навколишнього середовища, котрий сприяє їх розвитку (ст. 22 Хартії).

Цікавим рекомендаційним міжнародним актом у сфері прав народів є Загальна декларація прав народів 1976 р., прийнята Алжирської конференцією національно-визвольних рухів. У преамбулі цього акта вказується, що всі народи світу мають рівне право на свободу, право звільнитися від будь-якого іноземного втручання і мати уряд, вибране ним самим, право, якщо вони поневолені, боротися за своє визволення, право користуватися в своїй боротьбі допомогою з боку інших народів. При цьому констатується, що «справжня повага прав людини передбачає повагу прав народів». Права народів в Декларації 1976 р. розділені на чотири групи:

- право на існування;
- право на політичне самовизначення;
- економічні права народів;
- право на культуру.

При цьому спеціально вказується, що якщо який-небудь народ складає усередині якої-небудь держави меншість, то він має право на повагу до його самобутності, традицій, рідної мови та культурних надбань. Здійснення прав народів має відбуватися з дотриманням законних прав людства в цілому, і не повинно допускати будь-якого посягання на територіальну цілісність і політичну єдність держав. Водночас будь-який народ, основні права якого грубо зневажаються, має право змусити визнати їх, зокрема, шляхом політичної чи профспілкової боротьби, і (але як крайній захід) — вдавшись до сили. Відновлення основних прав будь-якого наро-

ду, що зазнали грубого порушення, є обов'язком усіх членів міжнародного співтовариства (ст. 30 Хартії).

Цікава позиція авторів Азіатсько-Тихоокеанської декларації людських прав індивідів і народів прийнятої 15 лютого 1988 р. на 2-й Конференції азіатсько-тихоокеанських юристів. Даний документ, на відміну від раніше зазначених, закріплює за індивідами і народами однакові за змістом права і одночасно закріплює за ними однорідні за спрямованістю обов'язки.

В цілому, міжнародне право значно більшу увагу приділяє індивідуальним людським правам, віддаючи їм пріоритет перед колективними. У той же час, крім зазначених вище актів, окремі права народів були закріплені у спеціальних деклараціях Генеральної асамблеї ООН (ГА ООН). Серед таких актів особливо слід згадати:

- Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам, схвалену резолюцією 1514 (XV) ГА ООН від 14 грудня 1960 р.
- Декларацію про поширення серед молоді ідеалів миру, взаємної поваги і взаєморозуміння між народами, схвалену резолюцією 2037 (XX) ГА ООН від 7 грудня 1965 р.
- Декларацію соціального прогресу і розвитку, схвалену резолюцією 2542 (XXIV) ГА ООН від 11 грудня 1969 р.
- Декларацію про виховання народів в дусі миру, схвалену резолюцією 33/73 ГА ООН від 15 грудня 1978 р.
- Декларацію про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань, схвалену резолюцією 36/55 ГА ООН від 25 листопада 1981 р.
- Декларація про право народів на мир, схвалену резолюцією 39/11 ГА ООН від 12 листопада 1984 р.
- Декларацію принципів терпимості, схвалену резолюцією 5. 61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. та інші акти.

Так, наприклад, у ст. 1 Декларації соціального прогресу та розвитку, затвердженій резолюцією 2542 (XXIV) ГА ООН від 11 грудня 1969 р. стверджується, що всі народи мають право жити в гідних умовах і в умовах свободи, користуватися плодами соціального прогресу і повинні зі свого боку сприяти йому.

В останні роки крім традиційної проблеми народів, що борються за незалежність, правова доктрина зіткнулася з необхідністю визначення колективних прав та правового статусу корінних народів, депортованих народів, нечисленних народів і розділених народів. Наприклад, на думку сучасних авторів, під розділеним народом слід розуміти етнічну групу, територія компактного проживання якої поділена кордонами двох чи більше державних утворень, яка усвідомлює себе як єдина спільнота, прагне до об'єднання свого етнічного простору в рамках власної єдиної державної або автономної освіти і формує специфічні механізми стримування культурної диференціації своїх окремих частин, розташованих по різні боки державних кордонів.

До теперішнього часу світова спільнота ще не виробила будь-яких універсальних рецептів врегулювання проблеми реалізації прав недержавних народів, проте держави, що зіштовхуються з нею, протягом останнього століття зуміли створити цілий ряд механізмів, що дозволяють відносно ефективно управляти іредентистськими і автономістськими настроями позначених етносів, виходячи як з політичних потреб тієї чи іншої країни, так і з специфіки політичних, економічних і етнокультурних процесів, характерних для окремих регіонів, певною мірою підпорядковуючи їх політичну активність загальнодержавним інтересам. Ситуація ускладнюється тим, що проблема недержавних народів, крім усього іншого, є досить зручним і ефективним інструментом зовнішньої політики держав, що претендують на домінування в тому чи іншому регіоні.

Слід визнати, що у вітчизняному конституційному праві питання колективних прав мають значимість в позначенні

статусу такого суб'єкту, як Український народ, що складається з громадян України всіх національностей та є сформованим представниками української нації, національних меншин і корінних народів України. Український народ, безумовно, користується всіма правами народу, закріпленими в зазначених міжнародно-правових джерелах.

Розглянемо детальніше окремі права, що закріплюються за колективними суб'єктами — народами та людством, яке з них складається. Право народів на самовизначення є найбільш вивченим з таких прав; воно широко застосовується в міжнародно-правовій практиці. Реалізація цього права передбачає значну кількість можливостей самовизначення — від повної відмови від якихось особливих прав до самоврядування, автономії чи різних форм культурного відокремлення, до утворення власної держави. Принцип рівноправності і самовизначення народів слід розглядати в контексті інших основних принципів міжнародного права, в першу чергу таких, як принцип територіальної цілісності, принцип незастосування сили, принцип мирного вирішення спорів, принцип поваги прав людини, а також принцип демократії, який іноді розглядається в якості загального принципу права.

У Декларації про принципи міжнародного права від 24 жовтня 1970 р. значиться: «В силу принципу рівноправності і самовизначення народів, закріпленого в Статуті ООН, всі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право відповідно до положень Статуту ООН». У цій же Декларації вказується, що способами здійснення права на самовизначення можуть бути «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення іншого політичного статусу».

Аналогічні принципи закріплені в документах Нарadi з безпеки і співробітництва в Європі — Гельсінському

Заключному акті 1975 р., Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 р., документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1990 р. і інших міжнародно-правових актах.

На думку сучасних дослідників, самовизначення народів має здійснюватися на основі всебічного захисту прав людини. Відповідно, право ставить можливість правомірної зміни кордонів держави на основі права народів на самовизначення в залежність від виконання цією державою умов, які, по суті, зводяться до дотримання принципу загальної поваги прав людини. Для вирішення проблеми застосування принципів рівноправності і самовизначення народів і територіальної цілісності держав, сьогодні лунають пропозиції встановити умови, за яких право на самовизначення може бути реалізовано у формі утворення нової держави, а також розробити механізми правового реагування у разі порушення основних прав і свобод народів.

Іншим ключовим колективним правом є право народів на власність. Питання державного чи народного характеру публічної власності не має якогось міжнародно-правового стандарту вирішення. Можна стверджувати, що міжнародне право визнає можливість права власності народів, як колективного публічного права, що має і публічні, і приватно-правові механізми реалізації, однак критеріїв розмежування державної (а також іншої публічної) і народної власності не встановлює. Розуміння порушення природних прав народів у випадку нормативного одержавлення всіх публічних ресурсів призводить до пошуку правотворцем різноманітних компромісних форм, ефективність більшості з яких не є доведеною на практиці. Найбільш гостро проблема права народу на власність знаходить прояв у ситуації з недержавними народами, які прагнуть реалізувати свої колективні права в державах сучасності. Водночас для державних народів проблема може полягати у розмежуванні суто державних та народних майнових прав та обов'язків, у тому числі міжнародних.

Пошук моделі реалізації права власності народів дозволяє висунути такі пропозиції. Власність народу повинна поширюватися на усі публічні ресурси, що не мають індивідуально встановленого власника або вигодонабувача і становлять значення для реалізації інших колективних прав народів (права на розвиток, на безпечне довкілля, на мир, на самовизначення, на самоусвідомлення тощо). До таких ресурсів слід віднести атмосферне повітря і не задіяні в господарських цілях частини природних екологічних систем, включаючи морські простори. Крім того, право власності народу має поширюватися на об'єкти культурного та історичного надбання конкретного народу, що мають значення для реалізації зазначених вище прав.

Реалізація права народу на володіння, користування і розпорядження такою власністю повинна здійснюватися ним безпосередньо; публічні влади правомочні лише створювати механізми такої реалізації (референдуми, громадські слухання тощо), не стаючи вигодонабувачами. Така модель не заперечує наявності державної, регіональної, муніципальної власності на окремі природні ресурси (наприклад, земельні ділянки або окремі акваторії), але таке право не повинно підміняти право власності народу і має бути чітко нормативно відмежованим від нього по об'єктах. До власності народу не відноситься майно, необхідне для здійснення публічної влади, зокрема, майно держави за кордоном, публічні фінансові фонди тощо. Публічна влада не може звертати власність народу в державну, муніципальну або приватну без належного волевиявлення народу та надання ефективних компенсацій; народ не поділяє своєю власністю ризики приватного господарювання і владної діяльності, у тому числі зовнішню заборгованість держави.

Зазначена модель поширюється як на державні народи, так і на народи, що живуть у багатонаціональних державах, зокрема, на корінні народи, а також на народи, що борються за своє самовизначення. При цьому власність державотворчого та інших народів, що проживають в даній державі, по-

винна бути справедливо розмежованою. Пошук механізмів імплементації даної моделі в міжнародну правову реальність може стати предметом додаткових наукових досліджень.

Іншим важливим колективним правом є право народів на мир. Право на мир є глобальним природним правом народів нарівні з правами на самовизначення, на розвиток і на опір гнобленню. Не слід зрівнювати право народів на мир і право індивідів і соціальних груп на участь у процесах реалізації даного права. При цьому діяльність соціальних груп та індивідів щодо участі в такій реалізації повинна бути спрямована на досягнення загальнонародного, а не приватного або групового інтересу. Також не слід вважати аксіомою виняткову компетенцію окремих держав здійснювати захист права на мир для «своїх» народів, так само як не можна погодитися і з правом держав сприяти реалізації права на мир не пов'язаних з ними народів. Тому монополізація організації систем забезпечення та захисту права на мир, здійснена державами у міжнародних відносинах, потребує перегляду.

Право на мир не може розглядатися як цінність, значущо більшу, ніж право народів на розвиток, на самовизначення або на опір гнобленню; крім того, взаємозв'язок даних прав не означає їх взаємного заміщення; реалізація ж одного з прав народів не повинна означати істотного обмеження його інших глобальних прав. Народ, як суб'єкт права на мир, повинен володіти природними властивостями народу: самосвідомленням, історичною та соціальною єдністю і здатністю реалізовувати свої глобальні права, а також нести відповідальність за результати такої реалізації і довільне обмеження прав інших народів.

Іншим важливим колективним правом є право народів на розвиток. Право на розвиток є особливою складовою системи прав людини. Це право потребує на колективного суб'єкта (носія), при цьому формат цього суб'єкту залишається у сучасному міжнародному праві невизначеним. Безумовно, слід визнати носіями права на розвиток людство та народи, що є учасниками міжнародних відносин; втім, про-

блематика суб'єктності народів у сучасному міжнародному праві значно ускладнює відповідне питання. Також слід визнати за корінними народами право на розвиток. Більш комплексним завданням є наявність права на розвиток у етнічних меншин, населення регіонів та територіальних громад.

Забезпечення розвитку та сталого розвитку на міжнародному рівні ставить перед міжнародним правом задачу еволюції системи регуляторів; в рамках такого удосконалення логічним стає використання в міжнародному праві програмних норм та програмних актів, запровадження принципів програмного регулювання. Ідея прогресивного розвитку знайшла своє відбиття в цілях, структурі, функціонуванні сучасного міжнародного права. Розвиток є об'єктивною особливістю трансформації суспільних відносин, зокрема на міжнародному рівні; це підтверджується усією феноменологією глобалізації, модернізації та постмодерну зокрема.

Право на розвиток є універсальним правом, реалізація якого на міжнародному рівні потребує заходів програмного характеру. Це підтверджується й програмними діями держав та міжнародних організацій у сфері розвитку та їх правовими формами, такими як декларації та програмні акти, схвалені резолюціями ГА ООН. Заходи світової спільноти зі створення «нового міжнародного економічного порядку» є подібними до стратегій дій влади з розбудови соціальних держав шляхом використання програмного регулювання. Реалізація цього права та забезпечення сталого розвитку потребують не лише міжнародної взаємодії, але й імплементації міжнародних програмних норм та актів у національні правові системи. При цьому в правовій доктрині визнається необхідність програмного забезпечення сталого розвитку як у міжнародно-правовому, так і в конституційному форматі. Наведене може стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

Вкрай актуальним в сучасному світі є питання щодо колективного права на спротив. Право на спротив є колектив-

ним глобальним природним правом, що має передбачені у праві обмеження, але не має та не може мати передбаченого у позитивному праві механізму реалізації. Водночас механізми зовнішньої правової оцінки соціальних конфліктів як можливої реалізації права на спротив та можливі правові наслідки таких конфліктів є перспективною в умовах сучасного політично нестабільного світу темою подальших наукових досліджень.

Нормативні згадки про право на спротив дозволяють припустити, що відповідний спротив має бути насильницьким чи ненасильницьким, знаходити свій вираз в активних діях або свідомому утриманні від певних дій. Мета такого спротиву чітко не визначена, але все одно саме вона є вирішальним компонентом відповідних діянь: спротив може бути спрямованим на усунення порушень владою конституційного ладу та прав людини, на фактичну протидію таким порушенням або на зміну персонального чи організаційного оформлення публічної влади. Відповідно, важко очікувати від такого спротиву дотримання вимог законності, норм писаного права та відповідної процедури. Часто право на спротив визнається саме у ситуаціях, коли будь-які процедури, передбачені національною правовою системою, вичерпано.

Тому право на спротив фактично є правом війни, війни внутрішньої, за умов якої сторони можуть керуватися не писаним внутрішнім правом, а правом природним та стандартами, закріпленими у міжнародному гуманітарному праві. Саме зазначена особливість унеможливорює захист права на спротив національним судом або адміністративним органом у процесуальному форматі. Обмеженнями у реалізації права на спротив слід визнати не вчинення суб'єктами такого права терористичних дій та не обмеження ними прав та свобод людини й громадянина. Ці природні обмеження, як і дотримання суб'єктом права на спротив вимог міжнародного гуманітарного права, є умовою фактичного визнання режиму права на спротив світовою спільнотою, та можливого юридичного визнання нею наслідків реалізації цього права (нову владу, новий громадський устрій тощо).

Суперечливим доктринальним питанням є право народів на самоусвідомлення. Етнічне самоусвідомлення є необхідною ознакою народу, як суб'єкта міжнародних та національних правовідносин. Водночас право народів на самоусвідомлення сьогоденним позитивним правом не передбачено; втім, це не означає відсутності такого природного колективного права (свободи). Право народу на самоусвідомлення (або свобода самоусвідомлення народу) є первинним правом, адже його реалізація передуює виникненню у народу усіх інших прав, зокрема, і права на самовизначення.

Свобода самоусвідомлення є ключовою у визначенні природного характеру інституту народів; адже її відкидання, за умов прагнень держав самостійно визначати, які соціальні групи є народами, а які — ні, нівелює усі визнані у праві права народів, такі як право на самовизначення, право на спротив, право на розвиток, право на мир та інші. Зважаючи на природний характер самоусвідомлення народів, слід очікувати поступового визнання такої свободи світовою спільнотою.

Вказані вище права наявні у народів, як носіїв суверенітету, водночас вони можуть бути визнаними й за людством. Особливу складову колективних прав становлять спеціальні інститути колективних прав корінних та депортованих народів. Правовий інститут прав корінних народів виник в окремих національних правових системах (США, Канади, Росії) і згодом був розвинений на міжнародному рівні, в першу чергу, в рамках діяльності ООН і її відповідних структур.

Постійний форум ООН з питань корінних народів став кульмінацією діяльності по залученню уваги до питань корінних народів в рамках міжнародного співтовариства. Концепція прав корінних народів отримала розвиток в 1957 р. у першому міжнародно-правовому документі щодо захисту прав корінних народів — Конвенції МОП № 107 про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний і напівплемінний спосіб життя в незалежних країнах.

Ця концепція була переглянута в 1989 р., коли була прийнята Конвенція МОП № 169 про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах.

Загалом у 1970-1990-х рр. ряд досліджень експертів, які стали частиною міжнародної правової доктрини, сприяли розвитку статусу корінних народів. У 1982 р. була створена Робоча група щодо корінних народів ООН, у завдання якої входила розробка міжнародних норм про права корінних народів, результатом чого стала Декларація ООН з питань прав корінних народів 2007 р. 1993 рік був проголошений ООН Міжнародним роком корінних народів світу, потім під егідою ООН було утворено Постійний форум з питань корінних народів (2002 р.). Також в рамках ООН діє Спеціальний доповідач ООН по ситуації з правами людини і основними свободами корінних народів. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН було проголошено Друге Міжнародне десятиріччя корінних народів світу (2005-2014 роки), темою якого є «Партнерство в ім'я дій та гідності».

Ключовим міжнародним актом у сфері захисту прав корінних народів є загадана Декларація про права корінних народів. Сімнадцять з 46 статей Декларації стосуються культури корінних народів і способів її захисту та поширення шляхом заохочення безпосередньої участі корінних народів в процесі прийняття рішень та надання їм доступу до таких ресурсів, як освіта рідною мовою та інших ресурсів. П'ятнадцять статей Декларації стосуються участі корінних народів у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя, включаючи реальну участь в демократичній формі правління державою. Декларація підтверджує право корінних народів на самовизначення і визнає права на існування і права на землю, територію і ресурси.

У Декларації визнається, що корінні народи, позбавлені засобів до існування, мають право на обґрунтоване і справедливе відшкодування. Важливим є те, що в Декларації визнається незаконною дискримінація корінних народів, заохочується повна й ефективна участь корінних народів у

прийнятті всіх рішень які їх зачіпають, а також їх право розвиватися окремо, відповідно до своїх власних поглядів на економічний і соціальний розвиток.

У Декларації підкреслюється, що корінні народи мають право на гідне життя, на збереження і зміцнення своїх власних інститутів, культур і традицій, а також що вони володіють правом розвиватися в обраному ними напрямку у відповідності зі своїми потребами і прагненнями. У Декларації йдеться як про колективні, так і індивідуальні права, про права на культуру і самобутність, права на освіту, охорону здоров'я, роботу, рідну мову та інші права.

Відповідно до Декларації, корінні народи мають право визначати структуру і обирати членів до складу своїх інститутів у відповідності зі своїми власними процедурами. Корінні народи також мають право визначати обов'язки окремих осіб по відношенню до їх громад. Корінні народи мають право на заохочення, розвиток і збереження своїх інституціональних структур і своїх особливих звичаїв, духовності, традицій, процедур, практики і, в тих випадках, коли вони існують, правових систем або звичаїв, відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Згідно ст. 38 Декларації держави в консультації і в співробітництві з корінними народами повинні вживати дієвих, в тому числі законодавчих заходів, для досягнення цілей Декларації. Корінні народи мають право на доступ до фінансової та технічної допомоги з боку держав і шляхом міжнародного співробітництва у цілях здійснення своїх прав (ст. 39 Декларації). Корінні народи мають право на доступ і швидке рішення в рамках справедливих процедур врегулювання конфліктів і суперечок з державами або іншими сторонами, а також на ефективні засоби правового захисту у випадку будь-яких порушень їх індивідуальних і колективних прав. У таких рішеннях належним чином беруться до уваги звичаї, традиції, норми і правові системи відповідних корінних народів і міжнародні права людини (ст. 39 Декларації).

Багато з прав, закріплених у Декларації, вимагають нових підходів до вирішення глобальних проблем, таких як

розвиток, децентралізація і багатокультурна демократія. Для того щоб забезпечити глибоку повагу до самобутності корінних народів, країнам доведеться прийняти спільну участь до вирішення проблем корінних народів, що вимагатиме проведення дієвих консультацій та встановлення відносин партнерства з корінними народами. Про права корінних народів згадано у Конвенції про біологічне різноманіття (ст. 8j).

У той же час, розвиток в Україні інститутів демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства об'єктивно зумовлює необхідність правового забезпечення статусу корінних народів України як невід'ємних складових багатонаціонального Українського народу та створення передумов їх розвитку. Проблема визначення конституційно-правового статусу корінних народів України як гарантії їх колективних прав та прав і свобод, обумовлює наукові дослідження в цій сфері. Конституція України 1996 р. ввела в національне конституційне право інститут корінних народів.

Згідно ст. 11 Конституції України держава сприяє розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів України; в рамках п. 3 ст. 92 права корінних народів повинні визначатися виключно законами України; п. 3 ст. 119 Конституції вказує, що місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують у місцях компактного проживання корінних народів реалізацію програм їх національно-культурного розвитку. Аналогічні права закріплено за національними меншинами.

В Україні досі не прийнято законодавства, яке би розвивало і конкретизувало згадані положення Конституції. Права деяких етнічних спільнот, що проживають на території України, не можуть бути забезпечені в рамках чинного законодавства про національні меншини, враховуючи історичні, соціально-культурні та політичні чинники, що виникли в результаті автохтонного походження цих співтовариств.

Додамо, що відповідно до Концепції державної етнонаціональної політики України, корінний народ — це авто-

хтонна етнічна спільнота, етногенез якої відбувся на території в межах сучасних кордонів України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами Української держави. Корінними народами в Україні таким чином є кримські татари, караїми, кримчаки.

Дослідимо аспекти правового статусу депортованих народів як особливого носія колективних прав, що мають специфічні механізми реалізації. При аналізі правових механізмів відновлення прав депортованих за національною ознакою особливу увагу слід звернути на особливості депортації за національною ознакою, як міжнародного злочину і на її правові наслідки. Депортація народів історично склалася як форма масових репресій, зокрема, депортації широко застосовувалися в СРСР. Для вітчизняного конституційного права найбільш важлива депортація кримських татар, як виселення кримськотатарського населення Кримської АРСР, проведене НКВС СРСР 18-20 травня 1944 р.

14 листопада 1989 р. була прийнята Декларація Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, що піддалися примусовому переселенню, і забезпечення їхніх прав», в правову практику був введений термін «депортовані народи». Постановою Верховної Ради СРСР від 7 березня 1991 р. були скасовані законодавчі акти про статус депортованих, що обмежують їх права. 9 жовтня 1992 р. ряд пострадянських держав уклав Угоду з питань, пов'язаних з відновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів. Даний договір був ратифікований постановою Верховної Ради України № 3736-ХІІ від 17 грудня 1993 р., десятирічний термін Угоди був продовжений до 2013 р. Протоколом від 30 травня 2003 р.

Угода 1993 р. беззастережно засуджує «тоталітарну практику насильницького переселення народів, національних меншин і окремих громадян колишнього СРСР», як злочиння, що суперечить загальнолюдським, гуманним прин-

ципам, і вказує, що «законодавчі та інші нормативні акти, прийняті колишніми союзними, республіканськими і місцевими органами влади та управління, посадовими особами про насильницьке переселення народів, національних меншин і окремих громадян колишнього СРСР, є протиправними та не чинними з самого початку».

У преамбулі Угоди підтверджується «право депортованих осіб, національних меншин і народів на відновлення історичної справедливості і повернення в місця їх проживання на момент депортації, усвідомлюючи, що забезпечення цього права має міждержавний характер і вимагає узгоджених підходів як на багатосторонній, так і на двосторонній основі». Угода 1993 р. забезпечує депортованим особам, що добровільно повертаються в місця їх проживання на момент депортації, рівні з іншими громадянами політичні, економічні та соціальні права і умови для облаштування, працевлаштування, освіти, національного, культурного і духовного розвитку. При реалізації цих норм, положень не повинні обмежуватися права і законні інтереси громадян, що проживають на відповідних територіях.

На необхідність і важливість законодавчого вирішення питань, пов'язаних з відновленням прав депортованих за національною ознакою, вказувалося і в Рекомендаціях учасників парламентських слухань «Проблеми законодавчого регулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу та національних меншин, які були депортовані які і добровільно повертаються в Україну», схвалених постановою Верховної Ради України від 20 квітня 2000 р. № 1660-III.

На сьогоднішній день, окремі питання відновлення прав депортованих за національною ознакою регулюються актами Кабінету Міністрів України, зокрема: Порядком забезпечення депортованих осіб та членів їх сімей, які повернулися в Україну, житлом, збудованим або придбаним за рахунок бюджетних коштів, врегульованим постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2003 № 1952; Порядком по-

стачання питної води в місця компактного проживання депортованих кримських татар та осіб інших національностей в АР Крим, а також Порядком виплати компенсації витрат на переїзд і перевезення багажу депортованим кримським татарами та особам інших національностей і членам їх сімей, які повернулися в Україну на постійне проживання, визначеним постановою Кабінету Міністрів України від 13 травня 2004 р. № 626.

У Законі України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», прийнятому парламентом 24 червня 2004 р. під № 1872-IV та ветою Президентом України депортація визначається, як «насильницьке переселення народів, національних меншин і осіб з місць постійного проживання на підставі рішень, прийнятих органами державної влади колишнього СРСР». У проекті Закону України, розробленому Кабінетом Міністрів України і зареєстрованому у 2008 р. в парламенті (проект Закону № 3142) депортація (примусове переселення) визначалася, як державна політика колишнього СРСР щодо представників окремих національностей, що реалізувалася відповідно до прийнятих органами державної влади колишнього СРСР рішень і включала примусове виселення осіб за національною ознакою з місць їх постійного проживання.

Відповідні правові категорії мають лягти в основу Закону України про відновлення прав депортованих, необхідність у прийнятті якого є передбаченою в Конституції України та Законі «Про національні меншини в Україні». Такий закон повинен розроблятися при безумовній участі суб'єктів законодавчої ініціативи, зацікавлених органів державної влади та органів АР Крим, громадських організацій, що представляють інтереси депортованих та їхніх нащадків.

Сьогодні колективні права у вітчизняному конституційному вимірі закріплено насамперед за національними меншинами. Як вказує Н. Мяловицька, сьогодні для визначення такої меншини найчастіше користуються визначенням, що було запропоновано Комісією з прав людини ООН у 1977 р.

та з різних позицій інтерпретується в міжнародних документах. За ним національна меншина є групою, що за чисельністю поступається решті населення держави й не посідає панівного становища, члени якої є громадянами цієї держави та мають етнічні, релігійні чи мовні риси, відмінні від рис решти населення, та які, принаймні мовчазно, виявляють солідарність, спрямовану на збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови.

Радянська доктрина замість категорії меншин оперувала поняттями народ або національність. Такі специфічні терміни використовує Декларація прав національностей України, схвалена Верховною Радою України від 1 листопада 1991 р. № 1771-XII. За цим актом Українська держава гарантує всім народам, національним групам (національностям), які проживають на її території:

- рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права;
- право на збереження їх традиційного розселення і існування національно-адміністративних одиниць, із обов'язком держави створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур;
- право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і розповсюдження інформації;
- право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання, які можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій.

Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р. № 2494-XII гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних

традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом. За ст. 10 цього акту держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення.

Розвиток забезпечення прав національних меншин відбувся через ратифікацію Україною в 1997 р. Рамкової конвенції про захист національних меншин Ради Європи 1995 р., а у 2003 р. — Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р. У розвиток цих міжнародно-правових актів було схвалено Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. Цей акт визначає декілька понять, такі як мовна група, мовна меншина, регіональна мовна група, мови національних меншин (мова меншини, що об'єднана спільним етнічним походженням).

Згідно цього закону мовна меншина — це група осіб, що проживає в Україні, яка має спільну рідну мову, що відрізняється від державної мови, та яка за своєю чисельністю менша, ніж решта населення держави. Регіональні мови за рішенням місцевих рад установлені в декількох регіонах України. У ст. 10 Конституції Автономної Республіки Крим 1998 р. міститься норма, в якій визначається, що в автономії поряд із державною мовою забезпечується функціонування й розвиток, використання і захист російської, кримськотатарської, а також мов інших національностей.

Варто вказати на проект Концепції державної етнонаціональної політики України, що тривалий час знаходиться на обговоренні у Верховній Раді України. За цим актом має бути визначеними зміст і спрямованість дій держави в етнополітичній сфері, що має бути покладено в основу удосконалення чинного та формування нового законодавства, вдосконалення міжетнічних відносин.

За концепцією, етнічна спільнота — це стала сукупність людей, об'єднаних спільними ідентифікуючими ознаками — походженням, мовою, культурою, релігією, здатна до демографічного самовідтворення. Етнічними спільнотами, що є об'єктами державної етнонаціональної політики України, визначаються національна більшість, корінні народи, національні меншини, етнічні групи, репатрійовані етнічні спільноти (репатріанти), українська діаспора.

Національна більшість — це сукупність громадян України, які відносять себе до чисельно домінуючого українського етносу (титульної української етнічної нації) — провідного суб'єкта державотворення. Національна більшість включає в себе традиційний етнічний масив українців, окреслений етнічними кордонами, та його субетнічні (етнографічні) групи, які відрізняються деякими рисами культурної і діалектної самобутності. Субетнічними (етнографічними) групами національної більшості є русини, гуцули, бойки, лемки, поліщуки, пінчуки.

Меншина в меншині — це частина національної більшості, яка проживає в місцях компактного проживання національної меншини і становить меншість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці (наприклад, етнічні українці у місті Севастополі).

Національна меншина — це стала група громадян України не українського етнічного походження, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території України в її сучасних державних кордонах, є чисельно меншою за етнічних українців, має спільні етнічні, мовні, культурні, релігійні характеристики, що відрізняють її від решти населення, і виявляє бажання зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність. Національними меншинами в Україні є албанці, білоруси, болгары, вірмени, гагаузи, греки, євреї, литовці, молдовани, німці, поляки, роми, росіяни, словаки, татари, угорці, чехи.

Етнічна група — це етнічна спільнота, що сформувалася на території України протягом радянського періоду її іс-

торії та після здобуття нею незалежності, об'єднана ознаками спільної етнічної ідентичності, яку прагне зберегти, інтегрована своїм життєвим укладом в українське суспільство або демонструє прагнення до такої інтеграції.

Репатріанти — це особи, які належать до тих автохтонних етнічних спільнот, що в минулому були депортовані з території України і виявили бажання повернутися до неї. До репатріантів відноситься частина українців, що зазнала масової депортації, кримські татари, німці, а також болгари, вірмени, греки Криму;

Національно-культурна автономія — це сукупність громадських інститутів, створених громадянами України, які відносять себе до певної національної меншини, для самостійного вирішення питань, пов'язаних зі збереженням своєї етнокультурної ідентичності.

Проект концепції визначає заходи посиленої підтримки, як тимчасові заходи, що вживаються державою для забезпечення реальної рівності прав і свобод об'єктів державної етнонаціональної політики, які перебувають у найгіршому соціальному, правовому або культурному становищі, через встановлення пілг, створення інших спеціальних сприятливих механізмів реалізації прав, свобод і потреб етнічних спільнот.

Проект Концепції передбачає повне забезпечення фундаментальних прав етнічних спільнот:

- права співвіднесення (ідентифікації) себе з тією чи іншою етнічною спільнотою та вільне (безперешкодне) виявлення своєї ідентичності;
- права на самобутність (існування) і захист від загроз;
- права на повагу, на розвиток і виявлення своїх особливостей;
- права на батьківщину, на захист від геноциду і вигнання;
- права на недискримінацію, на рівність перед законом.

Також проект Концепції передбачає наявність спеціальних (компенсаційних) прав етнічних спільнот:

- права на користування рідною мовою, права на освіту, на інформацію рідною мовою;
- права на об'єднання у власні організації;
- права на безперешкодні контакти з історичними батьківщинами, зі своїми співвітчизниками в інших країнах;
- права на пропорційний доступ до державної та муніципальної служб;
- права на самоврядування в питаннях збереження і розвитку своєї мови і культури;
- права вільно сповідувати свою релігію або переконання та створювати релігійні організації;
- права зберігати та розвивати національну культуру і традиції (звичаї);
- права на використання національної символіки, на відновлення національної топоніміки, охорону історичних пам'яток етнічних спільнот.

Новим актом з питань забезпечення колективних прав етнічних спільнот є Стратегія захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року, схвалена указом Президента України від 8 квітня 2013 р. № 201/2013. Метою цієї Стратегії є визначення засад захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини шляхом забезпечення рівних прав і можливостей для її участі в соціально-економічному та культурному житті держави, а також активізації співпраці з громадськими об'єднаннями ромів. Реалізація Стратегії має здійснюватися через забезпечення прав національних меншин з урахуванням того, що політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними.

Питання для самоперевірки:

1. Якими можуть бути механізми реалізації прав народів?
2. Назвіть та охарактеризуйте ключові колективні права народів.
3. Визначте відмінності прав корінних народів.
4. Якими міжнародними правовими актами закріплюються права національних меншин?
5. Які зміни до законодавства України з питань прав етнічних груп ви можете запропонувати?

Завдання:

1. Визначте міжнародні правові акти, спрямовані на забезпечення права на розвиток та концепції сталого розвитку народів та людства. Порівняйте категорії розвитку та сталого розвитку у їх міжнародно-правовому вимірі.

2. Визначте акти адміністративного, кримінального, цивільного законодавства України у яких містяться норми, що регламентують реалізацію прав етнічних меншин.

Література:

1. Allen S. Reflections on the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples / S. Allen, A. Xanthaki. — Oxford : Hart Publishing, 2011. — 620 p.
2. Azopardi Keith. Sovereignty and the Stateless Nation. Gibraltar in the Modern Legal Context / K. Azopardi. — Oxford : Hart Publishing, 2009. — 456 p.
3. Cassese Antonio. Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal / A. Cassese. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. — 396 p.
4. Gayim E. The Principle of Self-Determination / Eyassu Gayim. — Oslo : Norwegian Institute of Human Rights, 1990. — 456 p.
5. Азиатско-Тихоокеанская декларация человеческих прав индивидов и народов : принята 15 февраля 1988 г. на 2-й Конференции

- азиатско-тихоокеанских юристов [Электронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www. terralegis. org/terra/act/az241. html>
6. Африканская хартия прав человека и народов : принята на встрече глав государств-членов Организации африканского единства 26 июня 1981 г. в Найроби [Электронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www. memo. ru/prawo/reg/afrika. htm>
 7. Бабін Б. В. Правовий статус корінних народів України : моногр. / Б. В. Бабін. — Донецьк : Каштан, 2006. — 312 с.
 8. Балашов Юрий Алексеевич. Проблемы разделенных народов и варианты их решения в международно-политическом континууме : автореф. дисс. ... доктора полит. наук ; специальность 23.00.02 — политические институты, процессы и технологии / Ю. А. Балашов. — Н. Новгород, 2008. — 38 с.
 9. Братковський А. В. Правові перспективи відновлення прав депортованих за національною ознакою / А. В. Братковський // Юридична Україна. — 2010. — № 2. — С. 42-46.
 10. Всеобщая декларация прав народов (Алжир, 1976 год) [Электронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www. peoples-rights. info/2011/04/>
 11. Декларация о воспитании народов в духе мира : принята резолюцией 33/73 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 декабря 1978 г. [Электронний ресурс]. — Режим доступа : http://www. un. org/ru/documents/decl_conv/declarations/life_in_peace. shtml
 12. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений : принята резолюцией 36/55 Генеральной Ассамблеи ООН от 25 ноября 1981 г. [Электронний ресурс]. — Режим доступа : http://www. un. org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol. shtml
 13. Декларация о правах коренных народов : принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 сентября 2007 г. [Электронний ресурс]. — Режим доступа : http://www. un. org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights. shtml
 14. Декларация о праве народов на мир : принята резолюцией 39/11 Генеральной Ассамблеи от 12 ноября 1984 г. [Электронний ресурс]. — Режим доступа: http://www. un. org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace. shtml
 15. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам : принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 г. [Электронний ресурс]. —

- Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml
16. Декларация о распространении среди молодежи идеалов мира, взаимного уважения и взаимопонимания между народами : принята резолюцией 2037 (XX) Генеральной Ассамблеи от 7 декабря 1965 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/youth_peace_ideals.shtml
 17. Декларация об установлении нового международного экономического порядка : принята резолюцией 3201 (S-VI) Генеральной Ассамблеи ООН от 1 мая 1974 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.zonazakona.ru/law/abro/240/>
 18. Декларация принципов терпимости : принята резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
 19. Декларация социального прогресса и развития : принята резолюцией 2542 (XXIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 11 декабря 1969 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml
 20. Дохинская декларация о финансировании развития : принята резолюцией 63/239 Генеральной Ассамблеи ООН от 24 декабря 2008 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/doha_findev.shtml
 21. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию : принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию в Йоханнесбурге 26 августа — 4 сентября 2002 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml
 22. Международный пакт о гражданских и политических правах : принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
 23. Мяловицька Ніна. Права національних меншин: європейський досвід / Н. Мяловицька // Віче. — 2013. — № 17. — С. 12-18.
 24. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою : проект Закону України № 3142, дата реєстрації 11 ве-

- ресня 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33290
25. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 23. — Ст. 218.
 26. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України : проект Закону № 2560а від 5 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852
 27. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 249412 // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — Ст. 529.
 28. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 травня 2003 р. № 80215 // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 30. — Ст. 259.
 29. Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року : указ Президента України від 8 квітня 2013 р. № 201/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>
 30. Сулейманова Шукран Саидовна. Самоопределение народов Северного Кавказа в процесс трансформации Российской государственности: историко-политологический анализ : автореф. дисс. ... доктора полит. наук ; специальность 23.00.02 — политические институты, процессы и технологии / Ш. С. Сулейманова. — М., 2011. — 20 с.
 31. Хутаба Даут Витальевич. Взаимодействие и реализация международно-правовых принципов равноправия и самоопределения народов и территориальной целостности государств : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; специальность 12.00.10. — международное право. европейское право / Д. В. Хутаба. — М., 2011. — 19 с.
 32. Цагараев Марат Асланбекович. Этнополитические проблемы разделенных народов: политико-правовые основы их регулирования (на примере осетинского народа) : автореф. дисс. ... канд. полит. наук ; специальность 23. 00. 02 — политические институты, процессы и технологии / М. А. Цагараев. — М., 2009. — 19 с.

VI. ТЕОРІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СУЧАСНЕ ПРАВО

- *Розвиток та становлення теорії громадянського суспільства*
- *Вплив громадського суспільства на правову думку*
- *Вплив громадянського суспільства на розвиток держави*
- *Громадянське суспільство та права людини*

Становлення в Україні громадянського суспільства та його інституцій набуває дедалі більшої актуальності в контексті орієнтації нашої держави на європейські цивілізаційні цінності. Водночас проблема має і теоретичну, і практичну значущість з огляду на утвердження нового типу міжнародного й міждержавного спілкування. Для європейських народів, як і для більшості народів світу, домінантою виступає міждержавне порозуміння та толерантне взаємовигідне спілкування, що є умовами цивілізованого діалогу.

Проблематика громадянського суспільства вже тривалий час є предметом дослідження багатьох науковців. У зарубіжній і вітчизняній політичній думці накопичено значний науковий доробок з питань розбудови громадянського суспільства, його місця й ролі в політичному процесі та в теорії прав людини.

Поняття громадянського суспільства застосовується для пізнання усєї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, перебувають поза сферою державного директивного регулювання. У такому суспільстві самовияв вільних індивідів і добровільно сформованих організацій громадян захищені законом від прямого втручання і довільної регламентації з боку органів державної влади. Це справа розвитку вільного ринку, безперешкодного поширення духовних, моральних, національних цінностей тощо.

Підґрунтям громадянського суспільства є життя індивідів як приватних осіб, сукупність вільно встановлених між-особистісних зв'язків (сімейних, общинних, економічних, культурних, релігійних тощо), розмаїття властивих їм інтересів та можливостей виявлення останніх.

Громадянське суспільство — історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

Виникнення громадянського суспільства пов'язується з появою громадянина як самостійного, індивідуального члена суспільства, який усвідомлює себе таким, наділений певним комплексом невідчужуваних прав і свобод і відповідає перед суспільством за всі свої дії.

Ідея громадянського суспільства є одним з найцінніших досягнень світової політико-правової думки. Поняття «громадянське суспільство» склалося не відразу, зміст його формувався та збагачувався поступово. Протягом декількох століть виникали і розвивалися нові концептуальні уявлення щодо сутності громадянського суспільства, його структури та ознак.

Процес формування громадянського суспільства у юридичній науці умовно поділяють на певні етапи. В основу такого поділу покладено співвідношення громадянського суспільства і держави та визначення місця названого вище суспільства у загальній структурі людського суспільства.

Щодо цього існує велике розмаїття поглядів і думок, але більшість з них зводиться до основних трьох напрямів:

- громадянське суспільство розглядається як найбільш якісний етап розвитку людського суспільства; і держава є складовою громадянського суспільства.

- громадянське суспільство виступає як механізм, що зв'язує особу, її інтереси, потреби і державу як політичну організацію суспільства.
- громадянське суспільство і держава розглядаються як окремі елементи суспільної структури. При цьому обидва утворення можуть розглядатись чи як рівноправні партнери, чи як нейтральні одне до одного елементи, чи як антагоністичні структури.

Дослідники політичних вчень минулого звертали увагу на те, що у давньогрецьких філософів політичне життя торкалося найважливіших сфер життя суспільства: сім'ї, релігії, культури тощо.

Термін «громадянське суспільство» використовувався для характеристики типу політичної асоціації, члени якої підкоряються дії її законів, завдяки чому забезпечуються мирний порядок і добре правління. За цією давньою традицією, витоки якої йдуть від ідеї поліса у Аристотеля (*κοινοία πολιτική* — громадянське суспільство); *societas civilis* у Цицерона — громадянське суспільство і держава ототожнюються: бути громадянином держави означає бути членом громадянського суспільства, поводитися відповідно до його законів.

Платон і Аристотель — ототожнюючи суспільство з державою, водночас розглядали питання взаємовідносин людини і влади в контексті аналізу різних форм державного правління. Н. Макіавеллі — першим запропонував покласти в основу здійснюваного будь-якою державою політичного курсу інтереси людини, а також ввів в обіг поняття держави в її сучасному розумінні. Вбачаючи різницю між громадянським та політичним, Н. Макіавеллі у праці «Міркування з приводу першої декади Тита Лівія» фактично вперше наголосив, що держава постійно прагне підірвати будь-яку діяльність суспільства, щоб самій піднятися над ним, і цим відділив від держави те явище, яке згодом дістало назву «громадянського суспільства». Саме поняття «громадянське суспільство» з'явилося лише у XVIII ст., зокрема у працях

Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка. Причому в різні часи у це поняття вкладався неоднаковий зміст.

Т. Гоббс — концептуально оформив ідею громадянського суспільства, одним із перших почав протиставляти природне й суспільно-політичне в людині. Вважав, що природне в людині є некерованим і тому неполітичним, тоді як суспільне підпорядковується законам суспільства, а політичне — владі, державі. Природному суспільству (*societas naturalis*) було протиставлене громадянське суспільство (*societas civilis*) як сукупність членів суспільства, співгромадян, підпорядкованих владі держави. За Т. Гоббсом, громадянське суспільство — це одержавлене суспільство, яке є результатом переходу від природного до суспільно-політичного стану. Держава творить громадянське суспільство, встановлюючи порядок, цивілізуючи його членів.

Дж. Локк — підтримав і розвинув ідею Т. Гоббса про одержавлене суспільство як суспільство громадянське: «Ті, хто об'єднані в одне ціле і мають спільний встановлений закон і судову установу, куди можна звертатися і яка наділена владою вирішувати спори між ними й карати злочинців, ті перебувають у громадянському суспільстві...».

Однак, починаючи з другої половини XVIII ст., класична концепція громадянського суспільства набуває змін і вже до середини цього століття громадянське суспільство та держава (традиційно пов'язані концепцією *societas civilis*) розглядаються як різні поняття.

Перші спроби модернізації концепції громадянського суспільства були здійснені англо-французькою громадською думкою, а подальші кроки — німецькими філософами. У праці «Замітки з історії громадянського суспільства» (1767 р.) англійського вченого А. Фергюсона громадянське суспільство ще не розглядається як самостійне щодо держави явище. Аналізуючи еволюцію громадянського суспільства від часів класичної Греції і Римської республіки, він розуміє під цим терміном «самопослаблюючі риси», при чому найбільш небезпечною автор вважає «втрату громадянсько-

до духу». А. Фергюсон доводив необхідність створення асоціації громадян, яка пронизувала б всі сфери громадянського суспільства. Підкреслюючи суспільну природу людини, він звертає увагу на те, що найчастіше людина буває щасливою і вільною тоді, коли на неї впливає «тваринний дух суспільства».

Новий підхід щодо «громадянське суспільство — держава» формується шляхом консолідації поглядів стосовно того, що громадянське суспільство має право захищати себе від держави. Як приклад такого розуміння проблеми була праця Т. Пейна «Права людини» (1791—1792 рр.). Ідеолог американської політичної думки Т. Пейн вважав, що людині від природи притаманне прагнення до громадського життя. Це змушує індивідів будувати свої відносини на принципах солідарності та змагання.

Таким чином, громадянське суспільство існує апіорі, доісторично, а легітимна держава — це не більше як делегування їй владних повноважень, визначення її допоміжного характеру щодо суспільства. Чим більш розвинуте громадянське суспільство, тим більше воно саморегулюється і тим менше потребує регуляції з боку держави.

Г. В. Ф. Гегель — на відміну від своїх попередників, котрі не розмежовували суспільство й державу, розглядав їх як окремі утворення. На його думку, громадянське суспільство існує не всередині держави, а поряд з нею. У Гегеля громадянське суспільство є сферою матеріальних умов життя, в якій індивіди пов'язані інтересами. К. Маркс — також вважав, що громадянське суспільство існує поза державою як політичним інститутом, розглядав це суспільство як сукупність сімей, суспільних станів і класів, відносин власності й розподілу, взагалі всіх форм і способів позадержавного існування та функціонування суспільства. Однак на відміну від Гегеля К. Маркс виходив з ідеї вторинності держави стосовно громадянського суспільства та економіки. Правова економіка і громадянське суспільство — перехід від розподільного суспільства до ринкового — це глибинні, сутнісні передумови формування правової держави.

Правова держава — це держава, що обслуговує потреби громадянського суспільства і правової економіки, призначення якого — забезпечити свободу і добробут. Вона підконтрольна громадянському суспільству і будується на еквівалентності обмінюваних благ, на фактичному співвідношенні суспільного попиту і пропозиції, відповідальна за правопорядок, що гарантує людині свободу і безпеку, тому що духовним фундаментом його є визнання прав людини.

Правова держава — це демократична держава, де забезпечується панування права, верховенство закону, рівність усіх перед законом і незалежним судом, де признаються і гарантуються права і свободи людини і де в основу організації державної влади покладений принцип поділу на законодавчу, виконавчу і судову влади.

Сучасна правова держава — це демократична держава, у якій забезпечуються права і свободи, участь народу в здійсненні влади (безпосередньо або через представників). Це припускає високий рівень правової і політичної культури, розвинуте громадянське суспільство. У правовій державі забезпечується можливість у рамках закону відстоювати і пропагувати свої погляди і переконання, що знаходить своє відображення, зокрема, у формуванні та функціонуванні політичних партій, суспільних об'єднань, у політичному плюралізмі, у свободі преси тощо.

Отже, кажучи простими словами, правова держава — це держава, в якій юридичними засобами реально забезпечується максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини. Саме така держава є одним з найвизначніших загальнолюдських політико-юридичних ідеалів. Правова держава — багатомірне явище, що розвивається. У ході суспільного прогресу воно набуває нових властивостей, наповнюється новим змістом, відповідним конкретним умовам існування суспільства і рівню його розвитку. Неперебїжним загальним початком будь-якої правової держави є його зв'язаність правом. Правова держава це така форма організації і діяльності державної влади, яка будується у взаємо-

відносинах з індивідами і їх різними об'єднаннями на основі норм права. При цьому право грає пріоритетну роль лише в тому випадку, якщо воно виступає мірою свободи всіх і кожного, якщо чинні закони реально служать інтересам народу і держави, а їх реалізація є втіленням справедливості. Розвинене законодавство ще не свідчить про наявність в суспільстві правової державності. Недавній досвід показує, що в тоталітарних державах регулярно видавалися правові акти, забезпечувалася їх жорстка реалізація, але таке правове регулювання було антиподом правової держави.

Верховенство закону у всіх сферах життя суспільства. У системі правових цінностей вищою формою вираження, організації і захистів свободи людей є закон.

У законах держава встановлює загальнообов'язкові правила поведінки, які повинні максимально враховувати об'єктивні потреби суспільного розвитку на началах рівності і справедливості. Саме тому закон володіє вищою юридичною силою. Всі інші правові акти повинні відповідати закону. Закони регулюють найбільш важливі, стержневі сторони суспільного життя. Вони визначають міру свободи в життєво важливих сферах, охороняють етичні цінності суспільства (наприклад, закони про власність, про підприємництво, про акціонерні товариства, про суспільні об'єднання, про свободу совісті, про друк і інші). Підзаконні акти, при необхідності, можуть лише конкретизувати деякі положення законів, але ні в якому разі не «вдосконалювати», не «підправляти», не «змінювати» закон.

У той же час правовий закон не допускає свавілля законодавця. У законах повинні виражатися суспільні відносини, що об'єктивно складаються, тенденції їх розвитку і самооновлення. Різного роду законодавчі обмеження і заборони суб'єктивного характеру підривають основи правової держави, стримують суспільний прогрес.

Основний закон правової держави — конституція. У ній сформульовані правові принципи державного і суспільного життя. Конституція — це загальна правова модель суспіль-

ства, якій повинно відповідати все поточне законодавство. Ніякий інший правовий акт держави не може суперечити конституції. Пріоритет конституції — невід’ємна риса правової держави. Тому правова держава — це конституційна держава. Верховенство закону, і, передусім конституції, створює міцний режим правової законності, стабільність справедливого правового порядку в суспільстві.

Європейські розвинуті громадянські суспільства спираються, перш за все, на міцний фундамент права. Захист фундаментальних прав людини є основою верховенства права. Проникнення принципу верховенства права у відносини громадян з владою та між собою на всіх рівнях суспільного життя — є запорукою розвитку відкритого, демократичного суспільства. Основою гідного громадянина та існування й розвитку громадянського суспільства є всебічне визнання та державний захист невід’ємних прав людини відповідно до міжнародних документів, визнаних Українською державою: Міжнародного білля про права людини, що включає Загальну декларацію прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1976 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1976 р.), а також Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04. 11. 1950.

Біла книга урядування ЄС дає таке визначення: «ГС об’єднує переважно організації самоутворені або утворені під керівництвом, організації неурядові, професійні асоціації, харитативні, ініціативні, організації, які заохочують до соціально активного життя на рівні району і міста, часом з внеском місцевої церкви і її громади».

Приклади інституцій громадянського суспільства: недержавна організація (англ. NGO), приватна добровільна організація (англ. PVO), народна організація, громада, посередницька організація волонтерів та позабюджетні, громадська фундація, клуби місцевої громади, профспілка, об’єднання громадян за культурною, статевою і релігійною ознаками, харитативна організація, соціальні або спортивні клуби, ко-

оператив, природоохоронна організація, професійна асоціація, академія, приватний бізнес, правничі інституції, організації споживачів, засоби масової інформації, добровільна дружина, релігійні організації, клуби за інтересами. Чи всі з наведених організацій є складовою громадянського суспільства є питанням дискусійним. Наприклад, Неера Чандок, науковець з Індії, вважає, що лише критично налаштовані до уряду організації можуть вважатися інституціями громадянського суспільства. Але в суспільствах, які розвиваються, нових демократіях, будь-яка організація, що може позитивно для суспільства впливати на уряд може розглядатися, як складова громадянського суспільства, що зароджується.

Безумовно, для громадянського суспільства характерні всі зазначені суспільні явища, оскільки завдяки ним людина має змогу розвиватися, реалізовуватися у громадському житті. Проте основна мета існування такого суспільства — сприяти самореалізації особистості на засадах загальнолюдської моралі у процесі життєдіяльності людини на всіх, фазах, її формування і розвитку, у трудовій (у тому числі навчальній) і громадській діяльності, а також у сім'ї. Останній аспект має особливо велике значення для людини, проте практично не охоплюється системою державного регулювання.

Згідно з теорією мотивації А. Маслоу, існує п'ять рівнів потреб. Процес самореалізації особистості починається із задоволення потреб першого, найнижчого фізіологічного рівня — потреб у їжі, одязі, житлі, відпочинку тощо. Другий рівень — це потреби у безпеці (впевненість у завтрашньому дні завдяки забезпеченню роботою, перспектива кар'єри, безпека життя, майна тощо). Найвищий рівень становить потреба у самовираженні, самореалізації. Потреба у спілкуванні та визнанні є проміжною між найнижчим і найвищим рівнями.

Як бачимо, державне управління з антропосоціальних позицій повинно зводитися передусім до створення умов для якнайповнішого задоволення всіх потреб кожного члена суспільства (підкреслюємо, на засадах загальнолюдської моралі).

На думку О. Ф. Скакун, ознаками громадянського суспільства є:

- визнання автономної особи своїм головним суб'єктом, а її прав і свобод, честі й гідності — вищими соціальними цінностями; вміння протистояти сваволі держави;
- самореалізація права вільних і рівноправних громадян через такі інститути, як сім'я, церква, різні об'єднання, засоби масової інформації тощо;
- добровільне формування інститутів — громадських об'єднань (прибуткових і неприбуткових) на засадах самоорганізації і самоврядування (знизу, а не конструюванням зверху за наказом держави) та регулювання внутрішніх відносин відповідно до корпоративних норм, які створює кожний з них; забезпечення самоорганізації суспільства за допомогою координації;
- задоволення матеріальних і духовних потреб та інтересів людини та її добровільних об'єднань завдяки громадській співпраці, що відбувається поза безпосереднім втручанням держави;
- наявність рівних можливостей громадян та їх об'єднань вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, власністю, що забезпечується державою;
- урегульованість і упорядкованість суспільних відносин, завдяки яким діяльність автономних осіб та їх об'єднань відбувається в межах історично сформованих соціальних норм і принципів (моральних, релігійних, звичаєвих), при опорі на діюче право і власну правосвідомість;
- є середовищем формування норм права в результаті багаторазового повторення одних і тих самих суспільних відносин, що вимагають формального упорядкування, тобто виробляє соціальний стандарт поведінки у межах фактичних відносин, а завдяки

визнання його державою цей соціальний стандарт доводиться до статусу юридичного, стає нормою права;

- забезпечує самоорганізацію і структурування населення в народ — цілісний і повновладний суб'єкт права завдяки комплексу комунікативних правових інститутів;
- слугує соціальним джерелом побудови правової держави. Структура громадянського суспільства є складною. Вона охоплює економічні сфери та інститути (приватна власність, вільна праця, підприємництво); організацію і діяльність об'єднань громадян (громадських союзів, політичних партій, профспілок, творчих асоціацій, релігійних громад, соціальних рухів тощо), що добровільно сформувалися; сферу освіти, виховання, науки, культури, сім'ї, систему засобів масової інформації тощо.

Відтак, головними ознаками громадянського суспільства є:

- динамічна соціальна структура суспільства, яка перебуває в постійному розвитку і є відокремленою від держави;
- ринкові економічні відносини, які формують демократичну політичну систему, де правова, демократична держава стає породженням громадянського суспільства;
- забезпечення вільного виявлення, реалізації численних та різнобічних інтересів громадян;
- забезпечення сфери особистого, повсякденного життя людей на відміну від держави як втілення умовного, формального життя;
- пріоритет громадянських прав особистості та її повага до державних законів;
- плюралізм ідей, поглядів, переконань, соціальних ініціатив тощо.

Наголошуючи на альтернативності ознак та рис громадянського суспільства і правової демократичної держави, слід, проте, зазначити, що це свідчить не про антагонізм цих сфер суспільного життя, а про їхню взаємозалежність та взаємозумовленість. Як без громадянського суспільства не може бути правової демократичної держави, так і без такої держави не може ефективно функціонувати й динамічно розвиватися громадянське суспільство. Ось чому громадянське суспільство та демократична правова держава нині стають двома складовими життя кожної окремої людини і сучасного загально-цивілізаційного розвитку суспільства.

Спираючись на принцип верховенства права, громадянське суспільство вимагає відкритості обраної влади на всіх шаблях та рівнях формування й прийняття останньою державних рішень. Громадяни мають невід'ємне право доступу до всього масиву суспільно значущої інформації, яка відноситься до їх приватно-публічних інтересів. Відкритість та прозорість дій влади є інструментом виміру підзвітності й відповідальності політиків та представників публічних адміністрацій, недоліки якої мусять мати чіткі правові наслідки. Природне право свободи слова та сумління втілюється в суспільному інституті незалежних засобів масової інформації, за допомогою яких вільне слово стає матеріалізованою силою впливу громади на владу.

Відстоювання прав людини допомагає громадянському суспільству ефективно відстоювати соціально-економічні права громадян. Соціальна справедливість, прийнятна для суспільства, досягається лише шляхом безпосередньої масової участі членів неурядових організацій та асоціацій у громадському контролі за розподілом та використанням публічною владою суспільного багатства.

Сукупність фундаментальних прав людини разом з їх соціально-економічними правами є міцною правовою основою суспільної моралі. Відкритість, прозорість, підзвітність, відповідальність представників всіх гілок влади залишають мало простору для нечесності, несправедливості та

корупції як для них самих, так й для громадян. Натомість, ці невід'ємні права та цінності громадянського суспільства є кінцевими засадами гідності громадянина та гідної країни.

Однією з найважливіших функцій громадянського суспільства є захист прав і свобод людини. Водночас, в основі існування та функціонування самого громадянського суспільства лежить концепція прав людини. Таким чином, спостерігаємо взаємну залежність між розвитком громадянського суспільства та посиленням захисту прав людини: чим вищим є рівень розвитку громадянського суспільства, тим сильнішими є гарантії захисту прав людини. І навпаки, чим кращим є стан додержання прав людини, тим інтенсивнішим є розвиток громадянського суспільства.

Усі права і свободи, перераховані в Декларації, повинні бути реально забезпечені в державі. Це досягається, насамперед, прийняттям і проведенням у життя різноманітних законодавчих актів, що закріплюють їх у відповідній сфері суспільних відносин. У числі міжнародних документів про права людини також варто зазначити Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенцію про права дитини.

Взаємні права та обов'язки держави й особистості складають одну з ознак правової держави. Держава й особистість взаємопов'язані і взаємозалежні: держава не може існувати без особистості, а особистість — без держави. Правова держава забезпечує особистості захист її прав і свобод, захист від антисоціальних елементів, надає можливість брати участь у громадському житті країни. Особистість забезпечує державі її існування, розвиток і процвітання. У правовій державі саме особистість є основою усього, а свобода і незалежність особистості стоять на першому місці в системі цінностей держави. При цьому варто пам'ятати, що свобода в правовій державі це не свобода робити те, що хочеться, а свобода робити те, що можна і повинно піти на користь суспільству і державі. Свобода в правовій державі — це усвідомлена необ-

хідність, вона обмежується самими людьми, щоб дати таку ж ступінь свободи й іншим людям.

Панування права вимірюється ступенем розвиненості і гарантованості свобод особи, юридичним характером її взаємозв'язків із суспільством і державою. Основним гарантом свободи особистості є держава, але тому що держава — поняття абстрактне, то вона знаходить своє вираження в чиновницькому апараті.

Найбільше значення для функціонування громадянського суспільства мають такі закріплені в міжнародному праві права та свободи людини: свобода об'єднання, свобода мирних зібрань, свобода вираження, право на участь у державних справах і право на спілкування (зокрема міжнародне) та співробітництво. Свобода об'єднання передбачена у ст. 20 Загальної декларації прав людини, ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 7 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 15 Конвенції про права дитини, ст. 29 Конвенції про права інвалідів, ст. 26 Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, ст. 16 Американської конвенції про права людини, ст. 10 Африканської хартії прав людини і народів, ст. 24 Арабської хартії прав людини та у ст. 11 (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Міжнародне право прав людини передбачає захист права індивідів не тільки на фізичне об'єднання в групи, а й на утворення юридично оформлених асоціацій. Відповідно, свобода об'єднання гарантує право індивідів на формування інститутів громадянського суспільства чи інших організацій або на приєднання до таких утворень.

У контексті свободи об'єднання надзвичайно цікавим є питання про те, чи захищає ця свобода права об'єднань як таких (а не окремих осіб — членів об'єднань). Практика Комітету ООН з прав людини (наприклад, справа *Belyatsky et al v Belarus*, 2007) свідчить, що цей орган визнає наявність

права об'єднань на вільне ведення статутної діяльності. Утім, ст. 1 Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права дозволяє тільки фізичним особам звертатися за захистом передбачених Пактом прав у рамках процедури індивідуальних повідомлень, що дає підстави говорити про те, що на практиці захистом користується відповідна свобода індивіда, який є членом об'єднання, а не об'єднання як такого. Для (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод характерний протилежний підхід до цієї проблеми: вона захищає права як фізичних, так і юридичних осіб, а тому звернутися за захистом порушеного права на підставі Конвенції можуть і самі об'єднання, і окремі їхні члени. Крім того, із практики Європейського Суду з прав людини (наприклад, справа *Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v The United Kingdom*, 2007) впливає право об'єднань на вільний вибір та виключення їхніх членів.

Свобода мирних зібрань закріплена у ст. 20 Загальної декларації прав людини, ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 15 Конвенції про права дитини, ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. ст. 26 і 40 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, ст. 15 Американської конвенції про права людини, ст. 11 Африканської хартії прав людини і народів, ст. 24 Арабської хартії прав людини та у ст. 11 (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Свобода збиратися разом з іншими людьми є основоположною для здійснення будь-якої з форм демократії. Свобода мирних зібрань захищає як зібрання, які не мають певної мети, так і ті зібрання, які переслідують цілком конкретні цілі. Крім того, захисту підлягає і право на організацію зібрань, і право на участь у зібраннях. Зібрання можуть набувати різних форм: від зборів на приватній чи громадській території, відкритих для всіх бажаючих або для обмеженого кола осіб, до маршів і демонстрацій.

Свобода вираження гарантується ст. 19 Загальної декларації прав людини, ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ст. ст. 19-20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 13 Конвенції про права дитини, ст. 21 Конвенції про права інвалідів, ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 13 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей, ст. 13 Американської конвенції про права людини, ст. 9 Африканської хартії прав людини і народів, ст. 32 Арабської хартії прав людини та ст. 10 (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Як свідчить практика Європейського та Міжамериканського судів з прав людини, свобода вираження охоплює не тільки ту інформацію, яка позитивно або байдуже приймається суспільством, а й ті ідеї, які ображають, шокують або обурюють державу або певну групу населення. Як зазначив Європейський Суд з прав людини у справі *Handyside v The United Kingdom*, 1976, саме такими є вимоги плюралізму, толерантності та незашореності мислення, без яких існування демократичного суспільства є неможливим.

Право на участь у державних справах передбачене ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 7 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ст. 29 Конвенції про права інвалідів, ст. 23 Американської конвенції про права людини, ст. 13 Африканської хартії прав людини і народів, ст. ст. 1-3 Другого протоколу до Африканської хартії прав людини і народів, ст. 24 Арабської хартії прав людини та ст. 3 Протоколу № 1 до (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Право на спілкування (зокрема міжнародне) та співробітництво зазвичай виводиться зі свободи вираження, про яку йшлося вище, однак якщо свобода вираження розгляда-

ється передусім як індивідуальне право, то право на спілкування та співробітництво носить переважно колективний характер. Значний вплив на формування цієї концепції мали також право на розвиток, а також ряд культурних прав (право на участь у культурному житті, право користуватися досягненнями наукового прогресу тощо).

У контексті функціонування громадянського суспільства це право означає насамперед право представників громадянського суспільства індивідуально або через інститути громадянського суспільства спілкуватися та співпрацювати з іншими представниками громадянського суспільства, представниками ділових кіл, міжнародними організаціями та органами державної влади як всередині своєї країни, так і за її межами. Також передбачається право інститутів громадянського суспільства та їх представників формувати мережі та об'єднуватись з іншими інститутами громадянського суспільства з метою розширення можливостей для спілкування та співробітництва, а також для досягнення будь-яких законних цілей.

Повертаючись до питання про значення гарантованих міжнародним правом прав і свобод людини для громадянського суспільства, необхідно зауважити, що перелік таких прав і свобод не є вичерпним і, звісно ж, не обмежується їх коротким списком, наведеним у даній доповіді. Крім того, завжди слід пам'ятати про принцип неподільності та взаємозалежності рівних прав, який означає, що немає більш чи менш важливих прав, що відмова в реалізації одного права створює небезпеку для інших прав, а також те, що належна реалізація одного права може сприяти реалізації інших прав і свобод.

Характеризуючи взаємовідносини між громадянським суспільством і державою, слід підкреслити, що суспільство повинне мати пріоритет над державою, а не навпаки, бо остання існує як регулятор суспільних відносин і гарант здійснення прав особи. Згідно з сучасним поняттям, поряд з державою повинно існувати громадянське суспільство, але

так, щоб ці дві сили перебували в діалектичному взаємозв'язку. Головне для держави — створення передумов для формування плюралізму державних і приватних суб'єктів, тобто потрібна держава, яка б більше гарантувала соціальні права і менше займалася оперативним управлінням.

Від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить ступінь демократизму держави. Альтернатива ознак та цінностей держави й громадянського суспільства не означає антагоністичності цих сфер суспільного життя, та взаємозумовлює їх. Без держави нема громадянського суспільства, без останнього неможлива правова держава.

Партнером держави громадянське суспільство виступає лише у правовій державі за демократичного політичного режиму. Вони є сторонами одного цілісного буття людини і сучасного цивілізованого суспільного буття.

Зв'язок громадянського суспільства й держави проявляється й через права і свободи особи. З одного боку, конституційне проголошення і закріплення прав і свобод особи є політико-правовою основою розмежування громадянського суспільства й держави. З другого боку, права і свободи є найголовнішою ланкою, котра з'єднує громадянське суспільство та державу: завдяки наявності у громадян політичних прав вони підпорядковують державу своєму впливові та здійснюють контроль над нею.

В умовах, коли передбачені Конституцією України основні права та свободи людини та громадянина не виконуються (рівність громадян перед законом), не може бути ніяких привілеїв та обмежень за ознаками соціального походження майнового стану (ст. 24 Конституції України), прав на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України), рівний доступ громадян до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, що здійснюється через прийняття на державну службу за результатами кваліфікаційного іспиту та проведенням з претендентом співбесіди у разі успішного складення претендентом квалі-

фікаційного іспиту для державних посад 2-5 групи ч. 2 ст. 38 Конституції України та Наказ Національного агентства України з питань державної служби затвердження типового порядку проведення конкурсу на заняття посад державної служби від 05. 05. 2012 р., прав на доступність та безоплатність медичного обслуговування в державних та комунальних закладах охорони здоров'я (ст. 49 Конституції України), прав на підприємницьку діяльність з вільною конкуренцією (ст. 42 Конституції України), прав на соціальний захист (ст. 46 Конституції України), говорити про розвиток громадянського суспільства не доводиться. Радше суспільство перебуває в такому стані, де, за висловом Спінози «Людина людині — вовк» і, тому, формування громадянського суспільства не перебуває навіть на початковому етапі.

Аналіз літературних і нормативних джерел дає можливість лити такі принципи громадянського суспільства, що у більшості випадків випливають з Конституції України або прямо передбачені нею і які водночас, з певною часткою умовності, можна вважати також і його ознаками:

- свобода та ініціативність особистості, що спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства без шкоди для його загальних інтересів (ст. 22, 23, 29 тощо Конституції України);
- розвиток суспільних відносин відповідно до фундаментального принципу кантівської філософії, за яким людина завжди повинна розглядатися як мета і ніколи як засіб (ст. 21, 22 Конституції України);
- ліквідація відчуженості людини, неприйняття людьми соціально-економічних реформ і перетворень, економічних і політичних структур та інститутів (ст. 34, 35 Конституції України);
- реальне забезпечення здійснення принципу рівних можливостей у політиці, економіці, духовній сфері життя суспільства (ст. 24 Конституції України);
- постійний захист прав і свобод людини і громадянина, який зумовлює необхідність визнання незалеж-

- ності громадянського суспільства щодо держави (ст. 22 Конституції України);
- плюралізм усіх форм власності, серед яких приватна власність в її різних формах посідає домінуюче місце як основа ініціативної, творчої підприємницької та іншої господарської діяльності. Реальне і практичне визнання того факту, що тільки власник може бути дійсно вільною і незалежною щодо держави особою (ст. 41 Конституції України);
 - існування в абсолютній більшості так званого середнього прошарку, який здатний стати повноцінним виробником і споживачем і бути соціальною базою громадянського суспільства. Відсутність поляризації населення на надзвичайно заможних і дуже бідних (ст. 48 Конституції України);
 - плюралізм духовного життя суспільства, в основі якого визнання і реальне забезпечення гуманістичних та демократичних загальнолюдських цінностей (ст. 15 Конституції України);
 - офіційна заборона і практична відсутність з боку держави та інших соціальних суб'єктів жорстокої регламентації і будь-якого втручання в приватне життя членів суспільства (ст. 32 Конституції України);
 - існування і функціонування розвинутої соціальної структури, яка гарантує задоволення різноманітних інтересів різних груп і верств населення;
 - активна участь у всіх сферах суспільного життя недержавних самоврядних людських спільностей (сім'я, корпорація, господарські товариства, громадські організації, професійні, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші об'єднання, діяльність яких врегульована статтями 36 — 40 Конституції України);
 - розвиток ринкових відносин, в яких, відповідно до своєї сутності, беруть участь на рівних засадах суб'єкти всіх форм власності і видів господарської діяльності (ст. 42 Конституції України);

- визнання і гарантування ідей верховенства права, що відображається у його поділі на публічне і приватне, теорії розподілу права і закону та визнанні, що право може існувати поза своєю інституційною формою — законодавством. Магістральна орієнтація права на людину-трудівника і власника, на рівний правовий статус у сфері приватного права державних, громадських структур і окремого громадянина;
- підпорядкованість громадянському суспільству демократичної правової соціальної держави, сутність соціальної спрямованості якої виявляється в тому, що держава, використовуючи всю гаму відповідних демократичних владно-управлінських засобів, забезпечує своїм громадянам економічну та іншу безпеку, особисту свободу і суспільну злагоду.

Держава має виконувати певні вимоги-принципи, які б відповідали принципам громадянського суспільства. Причому держава відіграє для своїх громадян консолідуючу роль, в ній панує право як загальна міра свободи рівності і справедливості у суспільстві, що і визначає зміст чинних законів та інших правових актів; на високому рівні врегульований і забезпечений правовий статус людини і громадянина; достатньо розвинута система чинного законодавства; держава, її органи і посадові особи та суспільство, що складається з народу, націй, етнічних груп, окремих громадян, взаємно відповідальні; провідну роль у вирішенні спірних питань і конфліктних ситуацій між усіма соціальними суб'єктами відіграють судові органи; у суспільстві панує законність і правопорядок внаслідок ефективної діяльності правоохоронних органів, громадянам притаманний високий рівень правосвідомості і правової культури; забезпечено цивілізований рівень добробуту громадян, їхню особисту свободу, соціальну злагоду і спокій.

Юристи, вчені, теоретики прав людини слідом за Загальною декларацією прав людини повторюють, що в концепції прав людини лежить людська гідність. Ми маємо пра-

ва, оскільки ми є людьми — неповторними індивідуумами та особистостями. Тому ні держава, ні хто інший від її імені не має права робити з нами все, що їм заманеться (наприклад, катувати, тримати без рішення суду, вбивати, принижувати, обмежувати та інше). Влада правителів над нами обмежена правами та свободами громадян, що регламентується Основним Законом держави — Конституцією — і саме її виконання робить державу правовою, реалізуючи принципи верховенства права та закону, встановлюючи взаємні права та обов'язки. Іноді гідність обґрунтовуються також різними зобов'язання з боку держави.

Робітники Гданської судноверфі в серпні 1980 р. в результаті проведеного страйку домоглися, поряд з іншими правами, права на незалежні профспілки. Гданські угоди не носили універсального характеру й не були обов'язковими для влади в інших містах. Робітники інших заводів також повинні були страйкувати, щоб домогтися власних незалежних профспілок або захисту членів профспілок від репресій. Права не були їм даровані — за них потрібно було боротися. Саме в такий спосіб польські робітники повернули собі втрачене почуття власної гідності

На відміну від прав, які можна прищепити «зверху», за допомогою закону, відчуття власної людської гідності можна повернути собі тільки добиваючись цього, так як історія прав людини це історія боротьби, повстань, страйків, порушення заборони. Подолання страху, вимога від правлячих належного своїх прав, встановлення відповідальності та несення ризику за себе та за інших, дозволяють нам відчутти власну цінність навіть коли ми програємо. Тільки безпосередній досвід боротьби за свою та майбутніх нащадків гідність дозволяє нам зрозуміти її значимість.

Ні права, ні свобод ніхто нікому в історії не дарував тільки тому, що людина здавалася комусь мудрою та справедливою, оскільки жодна влада не любить себе обмежувати. Історія прав людини — це історія бунтів, повстань, маніфестацій, тюремних ув'язнень, судових процесів...

Права людини, як правило зазвичай, є вистраждані та кровопролитні. Але поодинці людина не може нічого вибороти. Заради того, щоб у особистості були права, боролися цілі покоління — колективно, створюючи групи, рухи, організації. Саме ці покоління зародили не тільки ідеї прав людини, а й ідеї громадянського суспільства — єднання людей. Громадянське суспільство формує позицію громадян і їхнього вміння, уможливорює боротьбу за права індивідуума при одночасному дотриманні принципу правової держави, без звертання до насильства; надає інструменти та пускає в хід процедури постійного контролю влади народом. А це значить, що не можна гарантувати права людини в державі, де не існує громадянського суспільства.

Важливим етапом у становленні громадянського суспільства є доцільне забезпечення вдосконалення окремих положень Основного закону держави з подальшим їх розвитком шляхом прийняття відповідних конституційних законів, інших актів законодавства України, підзаконних нормативно-правових актів та, безумовно, якісне запровадження прийнятих новел на практиці.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення терміну «громадянське суспільство»?
2. Назвіть етапи розвитку та становлення громадянського суспільства?
3. Який є взаємозв'язок між філософським підґрунтям громадянського суспільства та правовою державою?
4. Назвіть принципи та елементи громадянського суспільства?

Завдання:

1. Порівняйте генезис думки щодо громадянського суспільства у філософії (на прикладі праць Н. Макіавеллі

«Міркування з приводу першої декади Тита Лівія», Т. Гоббс «Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної і цивільної», А. Фергюсон «Замітки з історії громадянського суспільства», Т. Пейн «Права людини» тощо) та знайдіть схожість з правовими актами (Конституція США (1787), Білль про права (1791), Французька Декларація прав людини і громадянина (1789), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (1950) тощо).

2. Проаналізуйте діяльність Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України, Інститут громадянського суспільства та зробіть власні пропозиції щодо удосконалення їх роботи.

Література:

1. Автономов О. С. Біля джерел громадянського суспільства і місцевого самоврядування: (Нариси) / О. С. Автономов. — М. : Мейн, 1998.
2. Алексєєв С. С. Філософія права / С. С. Алексєєв. — М., 1997.
3. Библер В. О. Про громадянське суспільство і громадського договору. Через тернии-М., 1990.
4. Дашо Т. Забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина — передумова формування громадянського суспільства / Т. Дашо // Механізм правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства : тези доп. та повідомл. — Л., 2006. — С. 51-53.
5. Захист прав національних меншин в Україні : зб. нормат. -правових актів. — К., 2003. — 288 с.
6. ЗМІ у контексті становлення правової держави в Україні: взаємодія права на приватне життя та права на свободу слова / Т. Бойко // Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства : тези доп. та повідомл. учасн. Всеукр. курсантсько-студент. наук. конф. Львів, 7 листоп. 2008 р. — Л. : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2008. — С. 19-23.

7. Зуєв Р. Європейські стандарти щодо дотримання прав людей органами внутрішніх справ та реалії їх виконання в Україні / Р. Зуєв // Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства : тези доп. та повідомл. учасників Всеукр. курсант.-студ. наук. конф. Львів, 7 листоп. 2008 р. — Л. : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2008. — С. 68-70.
8. Косілова О. Правозахисні функції громадянського суспільства / О. Косілова // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 10. — С. 10-13.
9. Основи політології. Курс лекцій. ; колектив авторів. / за ред. В. І. Харченка, А. Ф. Колодій, Л. Д. Климанської. — Львів, ЛПІ, 1994. — Частина I — 144 с. ; частина II — 159 с.
10. Патей-Братасюк М. Громадянське суспільство: сутність, генеза, ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України / М. Патей-Братасюк, Т. Довгунь — Тернопіль: Мандрівець, 1999.
11. Піча В. М. Політологія. підручн. для студентів вищих закладів освіти, 5-те видання, виправлене і доповнене / В. М. Піча, Н. М. Хома. — Львів: вид-во Магнолія Плюс, 2006 — 304 с.
12. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручн. / за заг. ред. Погорілка В. Ф. — К. : Наукова думка; Прецедент, 2006. — 344 с.
13. Подберезник А. І. Гражданское общество и будущее Российского государства: в поиске эффективного алгоритма развития / А. И. Подберезкин, С. А. Абакумов; Незалежна організація «Гражданское общество», Государственный институт системного анализа Счетной палаты Российской Федерации. — М., 2004. — 435 с.
14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : моногр. / за заг. ред. А. І. Кудряченка. — Київ : НІСД, 2007. — 396 с.
15. Семьоркіна О. М. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства / О. М. Семьоркіна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/33679>
16. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручн. / О. Ф. Скакун. — 2-ге видання. — К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. — 520с.
17. Совгиря О. В. Конституційне право України: навч. посібн. / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна — К. : Юрінком Інтер, 2007. — 632 с.

18. Соціальна рівність і справедливість: проблеми теорії та практики. — Львів: Світ, 1991. — 198 с.
19. Ульська О. Трудові права підлітків: проблеми правореалізації в умовах формування громадянського суспільства / О. Ульська // Механізм правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства : тези доп. та повідомл. — Л., 2006. — С. 154-155.
20. Фролов Ю. Держава — основний організаційно-правовий гарант забезпечення реалізації, охорони та захисту економічних прав і свобод людини та громадянина в Україні / Ю. Фролов // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 4. — С. 57-60.
21. Чушенко В. І. Конституційне право України: підручн. / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 488 с.
22. Шляхтун П. П. Конституційне право. Словник термінів / П. П. Шляхтун — К. : Либідь, 2005 р.
23. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство, права держава і політична свідомість громадян / Г. П. Щедрова. — К. : ВІПОЛ, 1994 — 112 с.
24. Яромл Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис... . канд. юрид. наук: спец. 12. 00. 01 / Л. В. Яромл / Одеська національна, юридична академія. — Одеса, 2003. — 19 с.
25. Яценко В. А. Громадська думка в системі механізмів державного управління : автореф. дис... . канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / В. А. Яценко. — К., 2010. — 20 с.

VII. ЗАГАЛЬНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ З ПИТАНЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

- *Принципи діяльності громадських об'єднань в Україні*
- *Утворення громадських об'єднань в Україні*
- *Компетенція громадських об'єднань в Україні*
- *Особливості діяльності громадських об'єднань в Україні*

Громадським об'єднанням є певна спільнота, учасники якої спільними зусиллями реалізують спільні інтереси. Громадяни та юридичні особи можуть об'єднуватися з різною метою: захисту і представлення своїх прав як пацієнтів медичних закладів, захисту навколишнього природного середовища і популяризації технологій дбайливого природо-користування, організації змістовного дозвілля для молоді. Правозахисні організації можуть об'єднатися для захисту прав людей, які потрапили до установ пенітенціарної системи. Громадські об'єднання здійснюють свою діяльність в інтересах громадян там, де часто держава неспроможна це здійснити.

Правові засади діяльності структур громадянського суспільства визначено нормами Конституції України на низки спеціалізованих законів, інших законів та підзаконних актів. Ключове значення при цьому має закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. Згідно з законом, громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Новий Закон № 4572-VI дещо змінив принципи взаємодій держави і громадських об'єднань, надав останнім більше можливостей для діяльності, запровадив нові стан-

дарти утворення громадських об'єднань і скасував недемократичні обмеження. Фундаментальним досягненням є скасування норми, яка дозволяла громадським організаціям захищати лише інтереси своїх членів. Тепер громадські об'єднання можуть захищати будь-які права і свободи та сприяти задоволенню суспільних інтересів.

Водночас дія закону № 4572-VI не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, рестрації, діяльності та припинення:

- 1) політичних партій;
- 2) релігійних організацій;
- 3) непідприємницьких товариств, що утворюються актами органів влади та місцевого самоврядування;
- 4) асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;
- 5) саморегульвних організацій, організацій професійного самоврядування;
- 6) непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів.

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка. Громадська організація — це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. Громадська спілка — це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи. Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку.

Громадське об'єднання без статусу юридичної особи може повноцінно виконувати своє головне завдання — представляти і захищати інтереси своїх членів та інших людей. Таке об'єднання може подавати петиції і скарги, організувати мітинги і брати участь у роботі громадських рад. При

цьому не потрібно звітувати до податкової інспекції, подавати державному реєстратору інформацію, що підтверджує відомості про організацію.

Сучасні автори пропонують таку типологію громадських об'єднань:

- за рівнем політизованості або за місцем у політичній системі (політичні партії, суспільно-політичні організації, громадські організації);
- за рівнем комерціалізації (некомерційні і неприбуткові організації, благодійні фонди);
- за характером організованості (партії, рухи, організації);
- за місцем у ієрархічній структурі (місцеві, регіональні або загальнодержавні організації; первинні організації або їх об'єднання, асоціації);
- за напрямками діяльності, сферами інтересів (професійні, демографічні, творчі, спортивні, культурно-просвітницькі, науково-технічні тощо);
- за рівнем стабільності (такі, що постійно діють або тимчасові).

Деяка інша запропонована типологія громадських об'єднань полягає у наступному:

- за завданнями: політичні, професійні, наукові, творчі та інші організації;
- за типом членства: лише індивідуальне членство (партія, профспілка), лише колективне членство (асоціації міст і підприємств), змішане членство (наукове товариство), без членства (суспільні рухи) та ін.;
- за суспільною роллю виділяють масові організації, орієнтовані на справи всього суспільства і такі, що дбають переважно про потреби та інтереси своїх членів.

Особливості регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення окремих видів громадських об'єднань можуть визначатися окремими, спеціальними законами. Неурядові організації інших

держав, міжнародні неурядові організації діють на території України відповідно законів та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Громадські об'єднання утворюються і діють на принципах:

- 1) добровільності;
- 2) самоврядності;
- 3) вільного вибору території діяльності;
- 4) рівності перед законом;
- 5) відсутності майнового інтересу їх членів (учасників);
- 6) прозорості, відкритості та публічності.

Добровільність передбачає право особи на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства (участі) в ньому. Самоврядність передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів влади та місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом. Вільний вибір території діяльності передбачає право громадських об'єднань самостійно визначати територію своєї діяльності, крім випадків, визначених законом.

Рівність перед законом передбачає, що громадські об'єднання є рівними у своїх правах та обов'язках відповідно до закону з урахуванням організаційно-правової форми, виду та/або статусу такого об'єднання. Відсутність майнового інтересу передбачає, що члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання та не відповідають за його зобов'язаннями. Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи).

Прозорість, відкритість передбачає право всіх членів (учасників) громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, у тому числі про прийняті громадським об'єднанням рішення та здійснені заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ. Публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свої мету (цілі) та діяльність.

Утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань. Інші обмеження права на свободу об'єднання, у тому числі на утворення і діяльність громадських об'єднань, можуть бути встановлені виключно законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадським об'єднанням не можуть надаватися владні повноваження, крім випадків, передбачених законом.

Ніхто не може бути примушений до вступу у будь-яке громадське об'єднання. Належність чи неналежність до громадського об'єднання не може бути підставою для обмеження прав і свобод особи або для надання їй органами влади та місцевого самоврядування будь-яких пільг і переваг. Кожна особа має право добровільно у будь-який час у порядку, встановленому статутом, припинити членство (участь) у громадському об'єднанні.

Вимога про зазначення відомостей щодо членства (участі) особи у громадському об'єднанні, якщо така вимога не пов'язана з реалізацією особою своїх прав як особи, яка має право представляти громадське об'єднання, або члена (учасника) громадського об'єднання, не допускається, крім випадків, визначених законом.

Спільна реалізація громадськими об'єднаннями своєї мети (цілей). Громадські об'єднання мають право реалізувати свою мету (цілі) шляхом укладення між собою на добровільних засадах угод про співробітництво та/або взаємодопомогу, утворення відповідно до цього Закону громадських спілок, а також в інший спосіб, не заборонений законом. Громадські об'єднання можуть здійснювати співробітництво з іноземними неурядовими організаціями та міжнародними урядовими організаціями з дотриманням законів та міжнародних договорів України.

Засновниками громадської організації можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які досягли 18 років, а молодіжної та дитячої громадської організації — 14 років. Членами громадської організації можуть бути ці ж особи у віці з 14 років, крім дитячих та молодіжних організацій (у них мінімальний вік членів може бути меншим та визначається статутом організації).

Членами (учасниками) громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи, фізичні особи, які досягли 18 років та не визнані судом недієздатними. Засновниками громадської спілки можуть бути юридичні особи приватного права, у тому числі громадські об'єднання зі статусом юридичної особи. Засновниками громадської спілки не можуть бути політичні партії, а також юридичні особи, щодо яких прийнято рішення щодо їх припинення або які перебувають у процесі припинення. Кількість засновників громадського об'єднання не може бути меншою, ніж дві особи.

Засновниками громадської спілки не можуть бути юридичні особи приватного права, єдиним засновником яких є одна і та сама особа. Засновником громадської спілки не може бути юридична особа приватного права, якщо засновник (власник істотної участі) цієї юридичної особи внесений до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористич-

ної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції. Засновником громадської організації не може бути особа, яку визнано судом недієздатною.

Повноваження засновника громадського об'єднання закінчуються після прийняття рішення про реєстрацію або прийняття повідомлення про утворення громадського об'єднання. Утворення громадського об'єднання здійснюється на установчих зборах його засновників та оформлюється протоколом. Особа може бути обрана керівником, обрана до складу керівного органу громадського об'єднання, визначена особою, яка має право представляти громадське об'єднання для здійснення реєстраційних дій, або визначена особою, уповноваженою представляти громадське об'єднання, за наявності її особистої згоди. Невід'ємною частиною протоколу установчих зборів громадського об'єднання є реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах.

Громадські об'єднання реєструються або повідомляють про своє протязом 60 днів з дня проведення установчих зборів. Найменування громадського об'єднання визначається рішенням установчих зборів під час його утворення, воно складається з двох частин — загальної та власної назв. У загальній назві зазначається організаційно-правова форма громадського об'єднання («громадська організація», «громадська спілка»). Найменування громадського об'єднання викладається державною мовою.

Громадське об'єднання може також викласти свою власну назву, поряд з державною мовою, іноземною мовою або мовою національної меншини. Власна назва громадського об'єднання не повинна бути тотожною власним назвам інших зареєстрованих громадських об'єднань або громадських об'єднань, повідомлення яких вже прийнято. Забороняється використання у власній назві громадського об'єднання історичних державних найменувань, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України. Власна назва громадського об'єднання має містити інформацію про статус громадського об'єднання («дитяче», «молодіжне»,

«всеукраїнське») та може містити інформацію про його вид («екологічне», «правозахисне» тощо).

Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи, підлягає реєстрації в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», з урахуванням особливостей, установлених Законом «Про громадські об'єднання». Реєстрація громадського об'єднання здійснюється безоплатно органами виконавчої влади, на які відповідно до законодавства покладені повноваження з питань реєстрації громадських об'єднань (Державною реєстраційною службою України), за місцезнаходженням громадського об'єднання.

Для реєстрації громадського об'єднання керівник або особа (особи), яка має право представляти громадське об'єднання для здійснення реєстраційних дій, протягом 60 днів з дня утворення громадського об'єднання подають (надсилають поштовим відправленням) до Державної реєстраційної служби за місцезнаходженням громадського об'єднання заяву за формою, затвердженою Міністерством юстиції України, до якої додаються низка документів. Документи, які подаються (надсилаються) до реєстраційної служби, мають бути викладені державною мовою. У разі неподання (ненадсилання) цих документів протягом 60 днів з дня утворення, таке громадське об'єднання не вважається утвореним.

На підставі поданих документів Державна реєстраційна служба України протягом семи робочих днів з дня їх отримання приймає рішення про реєстрацію або про відмову у реєстрації громадського об'єднання, про направлення документів на доопрацювання чи про залишення документів без розгляду по суті. За наявності підстав для відмови у реєстрації громадського об'єднання, передбачених Законом «Про громадські об'єднання», Державна реєстраційна служба України приймає рішення у формі наказу про відмову у реєстрації. Невід'ємним додатком до рішення є висновок за результатами правової експертизи, який має бути вмотивова-

ним та містити вичерпні підстави відмови. Висновок за результатами правової експертизи, який є невід'ємним додатком до рішення, має містити вичерпні та вмотивовані (з посиланням на відповідні положення законів України) зауваження до поданих документів.

У разі прийняття рішення про направлення громадському об'єднанню поданих документів на доопрацювання копія рішення видається (надсилається рекомендованим листом з повідомленням) керівнику або особі (особам), яка має право представляти громадське об'єднання для здійснення реєстраційних дій, не пізніше наступного дня після його прийняття, разом з одним примірником статуту та документами, що подавалися для проведення реєстрації такого об'єднання (крім документів, до яких висловлені зауваження у висновку).

Громадське об'єднання протягом шести місяців з дня отримання копії рішення про відмову у реєстрації громадського об'єднання, про направлення документів на доопрацювання, залишення документів без розгляду по суті може усунути недоліки та подати документи органу з питань реєстрації. Державна реєстраційна служба зобов'язана протягом п'яти робочих днів з дня надходження документів після усунення недоліків прийняти рішення про реєстрацію громадського об'єднання. Рішення, дії чи бездіяльність Державної реєстраційної служби із вказаних питань, можуть бути оскаржені до адміністративного суду.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи може мати відокремлені підрозділи, які утворюються за рішенням відповідного керівного органу громадського об'єднання згідно із статутом. Відокремлені підрозділи громадського об'єднання не є юридичними особами. Відомості про утворені відокремлені підрозділи громадського об'єднання подаються до органу з питань реєстрації за місцезнаходженням громадського об'єднання у формі реєстраційної картки. До реєстраційної картки про створення відокремленого підрозділу додається рішення керівного органу громадського об'єднання про створення відокремленого підрозділу.

Громадське об'єднання повідомляє орган Державної реєстраційної служби, в якому знаходиться реєстраційна справа об'єднання або повідомлення про утворення громадського об'єднання, про зміни до статуту об'єднання, зміни у складі керівних органів об'єднання, зміну особи (осіб), уповноваженої представляти об'єднання, зміну місцезнаходження об'єднання. Документи підписує керівник громадського об'єднання. За прийняття повідомлення про зміни до статуту громадського об'єднання справляється плата.

Громадське об'єднання, яке має намір здійснювати діяльність без статусу юридичної особи, повідомляє про своє утворення орган Державної реєстраційної служби протягом 60 днів з дня його утворення. Рішення, дії чи бездіяльність уповноваженого органу з питань реєстрації, прийняті (вчинені) на підставі цієї статті, можуть бути оскаржені до адміністративного суду.

З метою обліку громадських об'єднань та забезпечення загального доступу до інформації про громадські об'єднання, Державна реєстраційна служба України веде Реєстр громадських об'єднань. Включення відомостей про громадські об'єднання до Реєстру громадських об'єднань здійснюється органом Державної реєстраційної служби згідно з відомостями, що містяться в документах, які подаються громадськими об'єднаннями. Основні відомості Реєстру громадських об'єднань є відкритими для безоплатного доступу на офіційному веб-сайті Державної реєстраційної служби.

Для реалізації права доступу до відомостей Реєстру громадських об'єднань користувачам надається можливість пошуку, перегляду, копіювання та друкування таких відомостей. Порядок ведення Реєстру громадських об'єднань визначається Кабінетом Міністрів України. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи може мати власну символіку (емблему, інший розпізнавальний знак, прапор), яка затверджується відповідно до його статуту та підлягає реєстрації у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Інформація про зареєстровану в установленому по-

рядку символіку громадського об'єднання є відкритою для ознайомлення. За реєстрацію символіки вноситься плата, розмір якої встановлюється урядом України і не може перевищувати десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Громадське об'єднання має право на використання власної символіки з моменту її реєстрації. Забороняється використання зареєстрованої символіки громадського об'єднання фізичними та юридичними особами без згоди такого об'єднання та для цілей, не пов'язаних з діяльністю такого громадського об'єднання.

Зареєстроване громадське об'єднання може мати всеукраїнський статус за наявності у нього відокремлених підрозділів у більшості регіонів України, і якщо таке об'єднання підтвердило такий статус; законами України можуть визначитися вимоги щодо підтвердження всеукраїнського статусу окремих видів громадських об'єднань. Підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання та відмова від такого статусу є добровільними.

Для підтвердження всеукраїнського статусу громадське об'єднання подає до органу Державної реєстраційної служби заяву за формою, встановленою Міністерством юстиції України. Орган Державної реєстраційної служби протягом семи робочих днів з дня надходження заяви за результатами перевірки в Реєстрі громадських об'єднань відповідності відокремлених підрозділів громадського об'єднання вказаним вище вимогам, приймає рішення про підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання або про відмову у підтвердженні такого статусу. Відомості про всеукраїнський статус громадського об'єднання перевіряються щороку Державною реєстраційною службою з даних реєстраційної картки про підтвердження відомостей про юридичну особу, форма якої затверджується Міністерством юстиції України.

Акредитація в Україні відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації здійснюється органом Держав-

ної реєстраційної служби. Відокремлений підрозділ іноземної неурядової організації акредитується в Україні без надання статусу юридичної особи. Заява про акредитацію в Україні відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації за наявності всіх необхідних документів розглядається протягом двадцяти робочих днів з дня її надходження.

Для здійснення своєї мети (цілей) громадське об'єднання має право:

1) вільно поширювати інформацію про свою діяльність, пропагувати свою мету (цілі);

2) звертатися до органів влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб з пропозиціями (зауваженнями), заявами (клопотаннями), скаргами;

3) одержувати публічну інформацію, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації;

4) брати участь у розробленні проектів нормативно-правових актів, що видаються органами влади та місцевого самоврядування щодо сфери діяльності громадського об'єднання та важливих питань державного і суспільного життя;

5) проводити мирні зібрання;

6) здійснювати інші права, не заборонені законом.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право:

- бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права відповідно до цивільного законодавства;
- здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені в законному порядку юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню; відомості про здійснення підприємницької діяльності громадським об'єднанням включаються до Реєстру громадських об'єднань;

- засновувати з метою досягнення своєї статутної мети (цілей) засоби масової інформації;
- брати участь у здійсненні державної регуляторної політики;
- брати участь у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами влади та органами місцевого самоврядування для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи, створена ним юридична особа (товариство, підприємство) може бути виконавцем державного замовлення відповідно до закону.

Держава забезпечує додержання прав громадських об'єднань. Втручання органів влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб у діяльність громадських об'єднань, так само як і втручання громадських об'єднань у діяльність органів влади та місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, не допускається, крім випадків, передбачених законом.

Органи влади та місцевого самоврядування можуть залучати громадські об'єднання до процесу формування і реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення, зокрема, шляхом проведення консультацій з громадськими об'єднаннями стосовно важливих питань державного і суспільного життя, розроблення відповідних проектів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах влади та місцевого самоврядування, в роботі яких беруть участь представники громадських об'єднань.

Проведення консультацій з громадськими об'єднаннями щодо проектів нормативно-правових актів, які стосуються правового статусу громадських об'єднань, їх фінансування та діяльності, є обов'язковим. Державний нагляд та контроль за дотриманням закону громадськими об'єднаннями

здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування у порядку, визначеному законом. Громадські об'єднання зі статусом юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів. Громадські об'єднання, які отримують фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про цільове використання цих коштів.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи, створені ним юридичні особи (товариства, підприємства) зобов'язані вести бухгалтерський облік, фінансову та статистичну звітність, бути зареєстрованими в органах доходів і зборів та сплачувати до бюджету обов'язкові платежі. Надання громадським об'єднанням, створеним ними юридичним особам (товариствам, підприємствам) пільг, у тому числі з оподаткування, здійснюється на підставах та в порядку, визначених податковим законодавством.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи для виконання своєї статутної мети (цілей) має право володіти, користуватися і розпоряджатися коштами та іншим майном, яке відповідно до закону передане такому громадському об'єднанню його членами (учасниками) або державою, набуте як членські внески, пожертвуване громадянами, підприємствами, установами та організаціями, набуте в результаті підприємницької діяльності такого об'єднання, підприємницької діяльності створених ним юридичних осіб (товариств, підприємств), а також майном, придбаним за рахунок власних коштів, тимчасово наданим у користування (крім розпорядження) чи на інших підставах, не заборонених законом.

Право власності громадського об'єднання зі статусом юридичної особи реалізовує його вищий орган управління в порядку, передбаченому законом та статутом громадського об'єднання. Окремі функції щодо управління майном за рішенням вищого органу управління громадського об'єднання

можуть бути покладені на створені ним відповідно до статуту керівні органи, юридичні особи (товариства, підприємства), відокремлені підрозділи таких об'єднань або передані громадським спілкам, утвореним цими громадськими об'єднаннями.

Посадові особи органів влади та місцевого самоврядування, громадяни, іноземці, особи без громадянства за порушення законодавства про громадські об'єднання несуть відповідальність у порядку, встановленому законом. Участь у діяльності громадського об'єднання, відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації, діяльність яких захищена в судовому порядку, тягне за собою адміністративну відповідальність, якщо законом не передбачено інший вид юридичної відповідальності. Права та обов'язки, встановлені законами України для громадських організацій, поширюються на всі громадські об'єднання.

Громадські організації, їх спілки (союзи, асоціації, інші об'єднання громадських організацій), легалізовані на день введення закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. в дію шляхом реєстрації або повідомлення про заснування, не потребують відповідно перереєстрації або повторного подання документів для повідомлення. Статuti (положення) громадських організацій, спілок громадських організацій мають бути приведені у відповідність із цим законом протягом п'яти років з дня введення його в дію. Реєстрація змін до статуту (положення), пов'язаних з введенням закону України «Про громадські об'єднання» в дію, здійснюється без справляння плати за реєстраційні дії протягом п'яти років з дня такого введення.

Всеукраїнські та міжнародні громадські організації, зареєстровані на день введення закону «Про громадські об'єднання» 2012 р. в дію, вважаються громадськими організаціями, що підтвердили свій всеукраїнський статус. Місцеві осередки таких громадських організацій можуть враховуватися як їх відокремлені підрозділи протягом п'яти років після вступу закону в силу. Правовий статус місцевих осеред-

ків громадських організацій, які діяли зі статусом юридичної особи, має бути приведений у відповідність із цим законом протягом п'яти років з дня введення його в дію. Рішення про припинення таких осередків як юридичних осіб приймається вищим органом управління громадської організації; правонаступником майна, активів та пасивів таких осередків є відповідна громадська організація.

З дня введення закону «Про громадські об'єднання» 2012 р. в дію спілки громадських організацій (союзи, асоціації, інші об'єднання громадських організацій), легалізовані на день введення цього закону в дію, визнаються громадськими спілками, утвореними на підставі цього закону, за якими зберігаються всі права та обов'язки, які вони мали на день введення цього закону в дію, якщо вони не суперечать закону «Про громадські об'єднання».

Громадські організації, їх спілки (союзи, асоціації, інші об'єднання громадських організацій), крім громадських організацій та спілок, зареєстрованих виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, мають право протягом двох років з дня введення закону «Про громадські об'єднання» в дію звернутися до органу, який здійснював їх реєстрацію, із заявою про передачу їхніх справ до органів Державної реєстраційної служби. Після закінчення дворічного строку органи, які здійснювали реєстрацію громадських організацій та спілок, забезпечують пересилання реєстраційних справ громадських організацій та спілок до уповноважених органів Державної реєстраційної служби.

У разі саморозпуску громадського об'єднання його майно та кошти після задоволення вимог кредиторів передаються за рішенням такого об'єднання на статутні або благодійні цілі іншому (кільком іншим) громадському об'єднанню, а в разі неприйняття такого рішення — зараховуються до державного або місцевого бюджету. У разі реорганізації громадського об'єднання його майно, активи та пасиви передаються правонаступнику.

Припинення діяльності громадського об'єднання здійснюється:

- за рішенням громадського об'єднання, прийнятим вищим органом управління громадського об'єднання, шляхом саморозпуску або реорганізації шляхом приєднання до іншого громадського об'єднання такого ж статусу;
- за рішенням суду про заборону (примусовий розпуск) громадського об'єднання.

Припинення діяльності громадського об'єднання зі статусом юридичної особи має наслідком припинення цієї юридичної особи. Якщо вартості майна громадського об'єднання зі статусом юридичної особи, яке безпосередньо здійснює підприємницьку діяльність і щодо якого прийнято рішення про ліквідацію, недостатньо для задоволення вимог кредиторів, ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство такого громадського об'єднання відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Громадське об'єднання має право у будь-який час прийняти рішення про припинення своєї діяльності (саморозпуск). Діяльність громадського об'єднання без статусу юридичної особи вважається припиненою з дня отримання повідомлення про таке рішення від особи, уповноваженої представляти це об'єднання, уповноваженим органом з питань реєстрації. На підставі зазначеного повідомлення уповноважений орган з питань реєстрації вносить відомості про припинення діяльності зазначеного громадського об'єднання до Реєстру громадських об'єднань.

Рішення про саморозпуск громадського об'єднання приймається у порядку, встановленому статутом цього об'єднання. Вищий орган управління, який прийняв рішення про саморозпуск громадського об'єднання, створює ліквідаційну комісію або доручає керівному органу здійснювати повноваження ліквідаційної комісії для проведення припинення громадського об'єднання як юридичної особи, а також приймає рішення щодо використання коштів та май-

на громадського об'єднання після його ліквідації відповідно до статуту.

Громадське об'єднання подає (надсилає) рішення про саморозпуск громадського об'єднання до органу Державної реєстраційної служби. Державна реєстраційна служба протягом десяти робочих днів з дня отримання документів приймає рішення про визнання або відмову у визнанні рішення про саморозпуск громадського об'єднання. З дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців запису про рішення громадського об'єднання про саморозпуск розпочинається припинення громадського об'єднання як юридичної особи та набуває повноважень ліквідаційна комісія.

З дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців запису про рішення громадського об'єднання про саморозпуск таке рішення не може бути скасоване цим громадським об'єднанням. Відмова у визнанні рішення про саморозпуск громадського об'єднання має наслідком втрату чинності зазначеним рішенням. Припинення діяльності громадської спілки не має наслідком припинення юридичних осіб — членів цієї спілки.

Реорганізація громадського об'єднання, яке має статус юридичної особи, здійснюється шляхом його приєднання до іншого громадського об'єднання такого самого статусу. Реорганізація здійснюється на підставі рішення громадського об'єднання, яке приєднується, про припинення діяльності з приєднанням до іншого об'єднання та рішення громадського об'єднання, до якого приєднуються, про згоду на таке приєднання.

Вступ громадської організації або громадської спілки до складу громадської спілки не є реорганізацією громадського об'єднання і не має наслідком припинення його діяльності.

Про прийняті рішення щодо реорганізації громадського об'єднання шляхом приєднання реорганізоване громадське об'єднання повідомляє Державну реєстраційну службу.

Громадське об'єднання може бути заборонено судом за позовом уповноваженого органу з питань реєстрації в разі виявлення ознак порушення громадським об'єднанням вимог статей 36, 37 Конституції України, ст. 4 закону «Про громадські об'єднання». Інші підстави для заборони діяльності громадського об'єднання не допускаються. Заборона громадського об'єднання має наслідком припинення його діяльності у порядку, встановленому цим Законом, та виключення з Реєстру громадських об'єднань. Справа про заборону громадського об'єднання розглядається адміністративним судом у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України. У разі прийняття рішення про заборону громадського об'єднання майно, кошти та інші активи громадського об'єднання за рішенням суду спрямовуються до державного бюджету.

На виконання рішення суду про заборону громадського об'єднання Державна реєстраційна служба України вносить відповідний запис до Реєстру громадських об'єднань. Припинення громадського об'єднання включає як припинення внутрішньо-організаційної діяльності громадського об'єднання, так і припинення громадського об'єднання як юридичної особи.

Припинення діяльності громадського об'єднання розпочинається з дня набрання законної сили рішенням суду про заборону цього громадського об'єднання. З цього ж дня припиняється членство (участь) у громадському об'єднанні. Припинення внутрішньо-організаційної діяльності громадського об'єднання, у тому числі передання до відповідних архівних установ документації громадського об'єднання, здійснюється протягом 60 днів з такого дня. Протягом встановленого часу управління поточними справами громадського об'єднання, спрямованими на припинення його діяльності, здійснює керівний орган громадського об'єднання. Після завершення зазначених дій діяльність керівного органу громадського об'єднання припиняється (за винятком покладених на нього повноважень ліквідаційної комісії, комісії з реорганізації).

Питання для самоперевірки:

1. Які права людини реалізуються через діяльність громадських об'єднань?
2. Які правові акти визначають статус громадських об'єднань в Україні?
3. Визначте відмінності правового статусу громадських спілок та всеукраїнських громадських організацій.
4. Яку процедуру ліквідації громадських об'єднань передбачає закон?

Завдання:

1. Знайдіть та охарактеризуйте норми міжнародних правових актів — конвенцій про права людини, рішень Європейського суду з прав людини, що стосуються діяльності громадських об'єднань.

2. Підготуйте відповідно до вимог чинного законодавства документи, необхідні для легалізації громадської спілки природоохоронного спрямування.

Література:

1. Братель С. Г. Громадський контроль за діяльністю міліції : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. Г. Братель. — К., 2007. — 269 с.
2. Вінцукевич К. В. Громадські організації у політичному процесі сучасної України : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / К. В. Вінцукевич. — К., 2010. — 18 с.
3. Войтенко Т. О. Громадське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання : наук. збірка / Т. О. Войтенко й ін. — К. : Стило, 2002. — 368 с.
4. Горбачова О. С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х — початку 90-х рр. ХХ ст.: процес становлення та розвитку : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. С. Горбачова. — К., 2008. — 16 с.
5. Громадські об'єднання в Україні : навч. посібн. / під ред. В. М. Бесчастного. — К. : Знання, 2007. — 415 с.

6. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин / заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко. — Хмельницький : ХУУП, 2007. — 236 с.
7. Гурічева О. О. Громадсько-політичні об'єднання як суб'єкти політичної нормотворчості : дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. О. Гурічева. — Дніпропетровськ, 2009. — 213 арк.
8. Дмитренко О. С. Громадська думка як чинник демократизації політичної культури в Україні : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.03 / О. С. Дмитренко. — К., 2010. — 20 с.
9. Коваленко В. В. Громадські організації в Україні: взаємодія між трьома секторами / В. В. Коваленко, О. О. Юлдашев. — К. : МАУП, 2007. — 224 с.
10. Лациба М. В. Як розуміти новий закон «Про громадські об'єднання» : громадсько-політичне видання / М. В. Лациба, А. О. Шимчук ; Український незалежний центр політичних досліджень. — К. : УНЦПД, 2012 — 78 с.
11. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) / К. І. Левчук. — К. : б. в., 2009. — 320 с.
12. Мальцев В. В. Громадська думка у системі оцінки діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / В. В. Мальцев. — Х., 2005. — 20 с.
13. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства : дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Матвійчук. — К., 2008. — 185 с.
14. Недбай В. В. Громадські об'єднання України : навч. посібн. / В. В. Недбай, Д. С. Шелест. — О. : Фенікс, 2007. — 152 с.
15. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: № 4572-VI <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
16. Про затвердження зразків свідоцтв про реєстрацію громадського об'єднання як громадської організації чи громадської спілки та про акредитацію відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації : постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2012 р. № 1193 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1193-2012-п>.
17. Про затвердження Порядку ведення Реєстру громадських об'єднань та обміну відомостями між зазначеним Реєстром і Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців : постанова Кабінету Міністрів України від

- 19 грудня 2012 р. № 1212 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1212-2012-п>.
18. Про порядок підготовки та оформлення рішень щодо громадських об'єднань : наказ Міністерства юстиції України від 14 грудня 2012 р. № 1845/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2103-12>.
19. Про реєстрацію символіки громадського об'єднання : постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 р. № 1209 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1209-2012-п>.
20. Хуснутдінов О. Я. Громадський рух як чинник формування громадянського суспільства в Україні (державно-управлінський аспект) : дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / О. Я. Хуснутдінов. — К., 2003. — 250 с.

VIII. СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ З ПИТАНЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

- *Правові партії у системі громадських об'єднань*
- *Громадські об'єднання працівників та роботодавців*
- *Благодійні громадські об'єднання*
- *Громадські релігійні об'єднання*

Ключовим елементом системи політичних громадських об'єднань є політичні партії. Статус політичних партій в Україні визначено законом України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III «Про політичні партії в Україні». Право громадян на свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається і гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в політичну партію або обмежений у праві добровільного виходу з політичної партії. Належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або для надання державою будь-яких пільг і переваг. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно Конституцією та законами України. Політична партія — це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних захо-

дах. Політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом. Політичні партії є рівними перед законом.

Органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям, якщо інше не передбачено законом, у провадженні їх діяльності. Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- ліквідацію незалежності України;
- зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- підрив безпеки держави;
- незаконне захоплення державної влади;
- пропаганду війни, насильства, міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- посягання на права і свободи людини;
- посягання на здоров'я населення.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. В першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України. Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах. Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії.

Членами політичних партій не можуть бути: судді; працівники прокуратури; працівники органів внутрішніх справ; співробітники Служби безпеки України; військовослужбовці; працівники органів доходів і зборів; персонал Державної

кримінально-виконавчої служби України. На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії зупиняють членство в цій партії.

Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії. Громадянин України має право в будь-який час зупинити чи припинити своє членство в політичній партії шляхом подання заяви до відповідних статутних органів політичної партії. Членство в політичній партії зупиняється чи припиняється з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень. З цього ж дня припиняється перебування громадянина України на будь-яких виборних посадах в політичній партії.

Членство в політичній партії є фіксованим. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії. Форма фіксації членства в політичній партії визначається статутом політичної партії. Не допускається створення і діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Політичні партії повинні мати програму. Програма політичної партії є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення. Політичні партії повинні мати статут. Назва політичної партії, її символіка не повинні збігатися з назвою чи символікою іншої (zareєстрованої) політичної партії. Забороняється буквально відтворення у символіці політичної партії державних символів України, використання символів іноземних держав.

Політична партія може мати партійну символіку, до якої належать партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз. Символіка політичної партії підлягає державній реєстрації Державною реєстраційною службою України у по-

рядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Обласні, міські, районні організації, первинні осередки політичної партії та інші структурні утворення, передбачені статутом партії, використовують назву політичної партії з доповненнями, які визначають їх місце в організаційній структурі політичної партії.

Діяльність політичної партії може здійснюватися лише після її реєстрації. Не допускається діяльність незареєстрованих політичних партій. Реєстрацію політичних партій здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань — Державна реєстраційна служба України. Державна реєстраційна служба України здійснює реєстрацію політичної партії після перевірки поданих матеріалів.

Після реєстрації політична партія набуває статусу юридичної особи. Політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та в Автономній Республіці Крим.

Реєстрація обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється Державною реєстраційною службою України, на місцевому рівні, якщо інший порядок не передбачений законом, лише після реєстрації політичної партії центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань. Після реєстрації обласних, міських та районних організацій політичних партій вони можуть набувати статусу юридичної особи, якщо це передбачено статутом партії.

Первинні осередки політичної партії, яким статутом політичної партії не надається право юридичної особи, легалізують свою діяльність шляхом письмового повідомлення про утворення до відповідного підрозділу Державної реє-

страційної служби України в 10-денний строк з часу їх утворення. Про своє утворення первинні осередки політичної партії повинні у вказаний строк повідомити також відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Державна реєстраційна служба України прийнявши документи про легалізацію, протягом трьох годин видає довідку про легалізацію первинних осередків політичної партії.

Органи, що здійснюють реєстрацію політичних партій та їх обласних, міських, районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, ведуть відповідні реєстри. Форму реєстрів затверджує Міністерство юстиції України. Державна реєстраційна служба України після реєстрації видає політичній партії, обласній, міській, районній організації партії або іншим структурним утворенням, передбаченим статутом партії, реєстраційне свідоцтво встановленого Кабінетом Міністрів України зразка.

Політична партія щорічно інформує Державну реєстраційну службу України про обласні, міські, районні організації партії або інші структурні утворення, передбачені статутом партії. Політична партія також інформує Державну реєстраційну службу України про зміни назви, програми, статуту, керівних органів партії, їх адреси та місцезнаходження у тижневий строк після прийняття рішень з цих питань. Державна реєстраційна служба України оприлюднює щорічно список зареєстрованих політичних партій, їх юридичні адреси.

Протягом 30 днів з моменту надходження відповідних документів Державна реєстраційна служба України приймає рішення про реєстрацію або відмову у реєстрації політичної партії. Цей строк може бути продовжений центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань у разі потреби, але не більше ніж на 15 днів. У реєстрації політичної партії може бути відмовлено, якщо документи, подані для реєстрації по-

літичної партії, не відповідають Конституції та іншим законам України.

Політичні партії мають право:

- вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України та законами України;
- брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;
- використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації;
- підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки;
- ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні.

У разі публічного оголошення керівними органами політичної партії наміру вчинення політичною партією дій, за які законами України передбачена юридична відповідальність, відповідні органи, до відання яких належить контроль за діяльністю політичних партій, видають приписи про недопущення протиправних вчинків. Якщо вчинені політичною партією дії не тягнуть за собою іншого виду відповідальності, відповідними контролюючими органами видається припис про усунення допущених правопорушень. Керівництво політичної партії зобов'язане невідкладно усунути порушення законодавства України, що стали підставою для винесення попередження, і в п'ятиденний строк повідомити про вжиті заходи органу, який виніс попередження.

Політична партія може бути за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань чи Генерального проку-

рора України заборонена в судовому порядку у випадку порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій, встановлених Конституцією України, цим та іншими законами України. Заборона діяльності політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск керівних органів, обласних, міських, районних організацій політичних партій, її первинних осередків та інших структурних утворень, передбачених статутом партії, припинення членства в політичній партії.

У разі невиконання політичною партією вимоги щодо утворення власних територіальних підрозділів, виявлення протягом трьох років з дня реєстрації політичної партії недостовірних відомостей у поданих на реєстрацію документах, невисування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до Верховного Суду України з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва. Інші підстави для анулювання реєстраційного свідоцтва не допускаються.

Рішення Верховного Суду України про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, обласних, міських, районних організацій і первинних осередків та інших статутних утворень політичної партії, припинення членства в політичній партії.

Статус громадських організацій працівників (профспілок) та організацій роботодавців визначено спеціальними законами України. Для профспілок таким законом є закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». За цим законом професійна спілка (профспілка) — це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних

прав та інтересів членів профспілки. Діяльність профспілок будується на принципах законності та гласності. Інформація щодо їх статутних і програмних документів є загальнодоступною. Громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок.

Іноземні громадяни та особи без громадянства не можуть створювати профспілки, але можуть вступати до профспілок, якщо це передбачено їх статутами. Членами профспілок можуть бути особи, які працюють на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності і видів господарювання, у фізичної особи, яка використовує найману працю, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, особи, які навчаються в навчальному закладі. Громадяни України вільно обирають профспілку, до якої вони бажають вступити. Підставою для вступу до профспілки є заява громадянина (працівника), подана в первинну організацію профспілки. При створенні профспілки прийом до неї здійснюється установчими зборами.

Ніхто не може бути примушений вступати або не вступати до профспілки. Статутом (положенням) профспілки може бути передбачено членство у профспілці осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів фермерських господарств, фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, а також осіб, які навчаються у професійно-технічних або вищих навчальних закладах, осіб, які звільнилися з роботи чи служби у зв'язку з виходом на пенсію або які тимчасово не працюють. Статутами (положеннями) може бути передбачено обмеження щодо подвійного членства у профспілках. Роботодавці не можуть бути членами виборних органів профспілки будь-якого рівня.

З метою виконання своїх статутних завдань профспілки, їх організації (якщо це передбачено статутом) мають право на добровільних засадах створювати об'єднання (ради, фе-

дерації, конфедерації тощо) за галузевою, територіальною або іншою ознакою, а також входить до складу об'єднань та вільно виходить з них. Профспілки та їх об'єднання відповідно до своїх статутних цілей і завдань мають право вступати до міжнародних профспілкових та інших міжнародних організацій та об'єднань, які представляють інтереси працівників, і брати участь в їх діяльності, співробітничати з профспілками інших країн, здійснювати іншу діяльність, яка не суперечить законодавству України.

Для представництва і здійснення захисту прав та інтересів членів профспілок на відповідному рівні договірного регулювання трудових і соціально-економічних відносин профспілки, організації профспілок можуть мати статус первинних, місцевих, обласних, регіональних, республіканських, всеукраїнських. Статус первинних мають профспілки чи організації профспілки, які діють на підприємстві, в установі, організації, навчальному закладі або об'єднують членів профспілки, які забезпечують себе роботою самостійно чи працюють на різних підприємствах, в установах, організаціях або у фізичних осіб.

Статус місцевих мають профспілки, які об'єднують не менш як дві первинні профспілкові організації, що діють на різних підприємствах, в установах, організаціях однієї адміністративно-територіальної одиниці (міста, району в місті, району, села, селища). Статус обласних мають профспілки, організації яких є в більшості адміністративно-територіальних одиниць однієї області, міст Києва та Севастополя; в більшості адміністративно-територіальних одиниць однієї області, міст Києва та Севастополя, де розташовані підприємства, установи або організації певної галузі.

Статус регіональних мають профспілки, організації яких є в більшості адміністративно-територіальних одиниць двох або більше областей.

Статус всеукраїнських профспілок визначається за однією з таких ознак:

1) наявність організацій профспілки в більшості регіонів України;

2) наявність організацій профспілки в більшості з тих адміністративно-територіальних одиниць України, де розташовані підприємства, установи або організації певної галузі.

Професійні спілки, їх об'єднання у своїй діяльності незалежні від державних органів та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, їм не підзвітні і не підконтрольні. Профспілки самостійно організують свою діяльність, проводять збори, конференції, з'їзди, засідання утворених ними органів, інші заходи, які не суперечать законодавству. Забороняється втручання державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, роботодавців, їх об'єднань у статутну діяльність профспілок, їх організацій та об'єднань.

Держава визнає профспілки повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів, співпрацює з профспілками в їх реалізації, сприяє профспілкам у встановленні ділових партнерських взаємовідносин з роботодавцями та їх об'єднаннями. Професійні спілки, їх об'єднання визнають організації роботодавців, їх об'єднання повноважними представниками роботодавців і захисниками їх законних прав і інтересів, сприяють їх діяльності. Професійні спілки, їх об'єднання взаємодіють з організаціями роботодавців, їх об'єднаннями на принципах соціального діалогу. Профспілки, їх об'єднання легалізуються шляхом повідомлення на відповідність заявленому статусу.

Легалізація всеукраїнських профспілок та їх об'єднань, інших профспілок та їх об'єднань здійснюється Державною реєстраційною службою України. Профспілки можуть мати і використовувати власну символіку. Профспілки, їх об'єднання можуть припинити свою діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску, примусового розпуску). Рішення про реорганізацію чи ліквідацію (саморозпуск) приймається з'їздом (конференцією), загальними зборами відповідно до статуту (положення) профспілки, об'єднання

профспілок. Одночасно з прийняттям такого рішення з'їзд (конференція), загальні збори приймають рішення про використання майна та коштів профспілок, їх об'єднань, що залишилися після проведення всіх необхідних розрахунків, на статутні чи благодійні цілі. Діяльність профспілок, їх об'єднань, яка порушує Конституцію України та закони України, може бути заборонена лише за рішенням місцевого суду, а профспілок зі статусом всеукраїнських і республіканських та об'єднань профспілок з відповідним статусом — лише за рішенням Верховного Суду України.

Профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян. У питаннях колективних інтересів працівників профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво та захист інтересів працівників незалежно від їх членства у профспілках. У питаннях індивідуальних прав та інтересів своїх членів профспілки здійснюють представництво та захист у порядку, передбаченому законодавством та їх статутами.

Профспілки, їх об'єднання мають право представляти інтереси своїх членів при реалізації ними конституційного права на звернення за захистом своїх прав до судових органів, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також міжнародних судових установ. Профспілки, їх організації та об'єднання ведуть колективні переговори, укладають колективні договори, генеральну, галузеві (міжгалузеві), територіальні угоди від імені працівників у порядку, встановленому законом. Участь у колективних переговорах з укладення угод на національному, галузевому, територіальному рівні беруть репрезентативні на відповідному рівні профспілки, їх організації та об'єднання.

Статус організацій роботодавців визначено Законом України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності».

У цьому законі роботодавець — це юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа — підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб; організація роботодавців — неприбуткова громадська організація, яка об'єднує роботодавців. Об'єднання організацій роботодавців визначено у законі, як неприбуткова громадська організація, яка об'єднує організації роботодавців, їх об'єднання.

Роботодавці мають право об'єднуватися в організації роботодавців, вільно вступати до таких організацій та виходити з них, брати участь в їх діяльності на умовах та в порядку, визначених їх статутами. Організації роботодавців, їх об'єднання можуть створювати об'єднання організацій роботодавців, вступати до таких об'єднань та виходити з них, брати участь в їх діяльності на умовах та в порядку, визначених статутами об'єднань організацій роботодавців.

Організації роботодавців, їх об'єднання створюються і діють з метою представництва та захисту прав та законних інтересів роботодавців у економічній, соціальній, трудовій та інших сферах, у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу. Організації роботодавців, їх об'єднання для максимально ефективного виконання своїх завдань щодо захисту і представництва прав та законних інтересів своїх членів можуть бути визнані саморегульвними організаціями в установленому законодавством порядку. Для реалізації цілей та завдань саморегульвних організацій організації роботодавців, їх об'єднання є непідприємницькими товариствами.

Організації роботодавців створюються і діють за територіальною або галузевою ознакою та мають статус місцевих, обласних, республіканських Автономної Республіки Крим (республіканських). Об'єднання організацій роботодавців створюються і діють за територіальною або галузевою ознакою та мають статус місцевих, обласних, республіканських, всеукраїнських.

Статус всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців мають об'єднання, які на час державної реєстрації

об'єднують обласні організації роботодавців, створені за територіальною ознакою, більшості регіонів України, або більшість обласних організацій роботодавців, створених за галузевою (міжгалузевою) ознакою, які об'єднують роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності. Всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців мають право без спеціального дозволу використовувати у своїй назві слово «Україна» та похідні від цього слова.

Засновниками організації роботодавців є роботодавці. Рішення про утворення організації роботодавців приймається установчим з'їздом (конференцією) роботодавців, що оформлюється протоколом установчого з'їзду (конференції), який підписують головуєчий та секретар установчого з'їзду (конференції). Установчий з'їзд (конференція) затверджує статут організації роботодавців, обирає її керівні органи, вирішує інші питання, пов'язані зі створенням організації роботодавців.

Засновниками об'єднання організацій роботодавців є організації роботодавців. Рішення про створення об'єднання організацій роботодавців приймається установчим з'їздом (конференцією) уповноважених представників організацій роботодавців, що оформлюється протоколом установчого з'їзду (конференцією), який підписують головуєчий та секретар установчого з'їзду (конференції).

Організації роботодавців, їх об'єднання, що визнані репрезентативними відповідно до закону, утворюють на відповідному рівні спільний представницький орган організацій роботодавців, їх об'єднань. З ініціативою щодо утворення спільного представницького органу сторони роботодавців відповідного рівня може виступати будь-яка організація роботодавців чи об'єднання організацій роботодавців, що визнана репрезентативною відповідно до закону. Спільний представницький орган організацій роботодавців, їх об'єднань координує діяльність організацій роботодавців, їх об'єднань; забезпечує проведення заходів у рамках соціаль-

ного діалогу на відповідному рівні; забезпечує представництво організацій роботодавців, їх об'єднань у засіданнях Кабінету Міністрів України, колегіальних органів міністерств, інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування; розглядає проекти нормативно-правових актів, які надійшли від міністерств, інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; забезпечує представництво організацій роботодавців, їх об'єднань у міжнародних заходах.

Основні завдання та функції спільного представницького органу сторони роботодавців відповідного рівня визначаються угодою про його утворення. Організації роботодавців, їх об'єднання мають право приєднатися до угоди про утворення спільного представницького органу сторони роботодавців відповідного рівня.

Окремо слід вказати про статус творчих спілок, чий статус врегульовано законом України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 7 жовтня 1997 р. № 554/97-ВР. За цим актом творча спілка — це добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту. Професійний творчий працівник при цьому розуміється, як особа, що проводить творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури і мистецтва.

Творча спілка діє на принципах добровільного об'єднання її членів, які належать до одного фахового напрямку культури та мистецтва, самоврядування, взаємодопомоги і співробітництва, невтручання у творчий процес, вільного вибору форм і методів творчої діяльності, визнання авторських прав. У кожному фаховому напрямі може бути створено одне або більше добровільних творчих об'єднань.

Статус благодійних організацій в Україні визначено Законом України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Згідно з цим актом, благодійна організація — це юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених цим Законом, як основну мету її діяльності.

Метою благодійних організацій не може бути одержання і розподіл прибутку серед засновників, членів органів управління, інших пов'язаних з ними осіб, а також серед працівників таких організацій. На працівників благодійних організацій поширюється законодавство про працю, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та соціальне забезпечення. Благодійні організації самостійно визначають сфери, види, місце (територію), строки і бенефіціарів благодійної діяльності в установчих документах, благодійних програмах або інших рішеннях органів управління. Благодійні організації мають право створювати відокремлені підрозділи, бути засновником та учасником інших благодійних організацій, а також спілок, асоціацій, інших добровільних об'єднань, здійснювати спільну благодійну діяльність, а також мати інші права згідно із законом. Засновниками благодійних організацій можуть бути дієздатні фізичні та юридичні особи, крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права.

Засновники благодійних організацій або уповноважені ними особи приймають рішення про утворення благодійних організацій, затверджують їх установчі документи та склад органів управління та приймають інші рішення, пов'язані з утворенням та державною реєстрацією благодійних організацій. Благодійні товариства та благодійні фонди можуть мати, крім засновників, інших учасників, що вступили до їх складу в порядку, встановленому статутами таких благодійних товариств або благодійних фондів.

Благодійна організація може бути створена як благодійне товариство, благодійна установа чи благодійний фонд з

урахуванням особливостей, визначених цим Законом та іншими законами України. Благодійним товариством визнається благодійна організація, яка створена не менше ніж двома засновниками та діє на підставі статуту. Благодійною установою визнається благодійна організація, установчий акт якої визначає активи, які один або кілька засновників передають для досягнення цілей благодійної діяльності за рахунок таких активів та/або доходів від таких активів. Установчий акт благодійної установи може міститися в заповіті. Засновник або засновники благодійної установи не беруть участі в управлінні благодійною установою. Благодійна установа діє на підставі установчого акта.

Благодійним фондом визнається благодійна організація, яка діє на підставі статуту, має учасників та управляється учасниками, які не зобов'язані передавати цій організації будь-які активи для досягнення цілей благодійної діяльності. Благодійний фонд може бути створено одним чи кількома засновниками. Активи благодійного фонду можуть формуватися учасниками та/або іншими благодійниками. Установчим документом благодійного товариства та благодійного фонду є статут; установчим документом благодійної установи є установчий акт. Установчі документи благодійної організації затверджуються засновником (засновниками) благодійної організації або уповноваженими ними особами.

Благодійні організації набувають прав та обов'язків юридичної особи з моменту їх державної реєстрації. Державну реєстрацію благодійних організацій проводять державні реєстратори за місцезнаходженням благодійних організацій. Благодійні організації мають право власності та інші речові права на кошти, цінні папери, земельні ділянки, інше нерухоме та рухоме майно, а також нематеріальні активи, якщо інше не встановлено законом або установчими документами.

Використання активів (доходів) та правочини благодійних організацій не повинні суперечити актам законодавства та цілям благодійної діяльності. Розмір адміністративних

витрат благодійної організації не може перевищувати 20 відсотків доходу цієї організації у поточному році. Витрати, пов'язані з управлінням благодійними ендавментами, включаються до адміністративних витрат благодійної організації, якщо інше не встановлено законом або правочином між благодійною організацією та благодійником. Благодійні організації мають право здійснювати господарську діяльність без мети одержання прибутку, що сприяє досягненню їх статутних цілей. Благодійні організації складають та подають фінансову, статистичну та іншу обов'язкову звітність у порядку, встановленому законом.

Установчі документи благодійних організацій або правочини між благодійними організаціями та благодійниками можуть визначати порядок складення та надання спеціальних звітів для окремих благодійників або їх правонаступників про використання наданих ними активів. Інформація про структуру та розмір доходів і витрат благодійних організацій, а також умови використання їх активів для благодійної діяльності не є конфіденційною інформацією або комерційною таємницею. Звітність благодійних організацій може містити інформацію про особу благодійників або бенефіціарів за умови згоди благодійників, бенефіціарів або їх правонаступників чи законних представників, якщо інше не визначено законом.

Рішення про ліквідацію благодійної організації приймає орган управління, уповноважений установчими документами благодійної організації. Активи, що залишаються під час ліквідації благодійних організацій після задоволення вимог їх кредиторів мають бути передані одній чи кільком благодійним організаціям у порядку, встановленому установчими документами, або за рішенням суду. Органами управління благодійних товариств та благодійних фондів є загальні збори учасників, виконавчий орган і наглядова рада. Вищим органом управління благодійних товариств та благодійних фондів є загальні збори учасників. Органами управління благодійних установ є виконавчий орган і наглядова рада.

Вищим органом управління благодійних установ є наглядова рада. У благодійних товариствах та благодійних фондах, які мають не більше десяти учасників, наглядова рада може не створюватися. У разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами учасників.

Якщо благодійне товариство або благодійний фонд має одного учасника, рішення, які повинні прийматися загальними зборами учасників такого благодійного товариства чи благодійного фонду, приймаються цим учасником одноосібно і оформлюються ним письмово у формі рішення. Виконавчий орган благодійної організації є постійно діючим органом управління благодійної організації. Членами виконавчого органу можуть бути одна або декілька фізичних осіб, які мають повну дієздатність. Виконавчий орган діє від імені благодійної організації у порядку та межах повноважень, встановлених законом та установчими документами благодійної організації.

Наглядова рада є органом управління благодійних товариств та благодійних фондів, який в межах своєї компетенції, визначеної їх статутами, контролює і регулює діяльність виконавчого органу та здійснює інші функції, передбачені статутами благодійних товариств та благодійних фондів.

Нормативні засади діяльності громадських релігійних об'єднань визначено Законом України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ «Про свободу совісті та релігійні організації». Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). Релігійна громада є міс-

цевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напряму, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень). Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України. Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень). Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень). Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень).

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів. Статут (положення)

релігійної організації, який відповідно до цивільного законодавства визначає її правоздатність, підлягає реєстрації. Релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації.

Для реєстрації статуту (положення) релігійної громади громадяни в кількості не менше десяти чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим — до Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії.

Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, статут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам. Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією. Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом України, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

Релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами. Релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності. Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи.

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва). Релігійні організації мають право виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту. При релігійних організаціях можуть утворюватися товариства, братства, асоціації, інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітньої діяльності. Релігійна організація має право приймати на роботу громадян. Умови праці встановлюються за угодою між релігійною організацією та працівником і визначаються трудовим договором, який укладається у письмовій формі.

Питання для самоперевірки:

1. Які права людини реалізуються через діяльність політичних партій?
2. Назвіть та охарактеризуйте права людини, що реалізуються шляхом діяльності профспілок.
3. Визначте відмінності правового статусу благодійних організацій, з реалізацією яких прав людини можна пов'язати їх діяльність?
4. Які права людини реалізуються у форматі діяльності релігійних об'єднань?

Завдання:

1. Визначте міжнародні правові акти, спрямовані на визначення принципів діяльності політичних партій та профспілок.
2. Визначте нормативне забезпечення діяльності політичних партій, профспілок, об'єднання роботодавців, благодійних та релігійних організацій у нормах адміністративного, кримінального та фінансового законодавства України.

Література:

1. Деякі питання укладення генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями профспілок і всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, галузевих (міжгалузевих) та територіальних колективних угод : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2013 р. № 75-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75-2013-p>
2. Кормич Л. І. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України // Л. І. Кормич, Д. С. Шелест. — К. : АВРІО, 2004. — 262 с.
3. Меморандум про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Федерацією професійних спілок України від 11 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001715-12>
4. Питання державної реєстрації творчих спілок : постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 р. № 1017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1017-98-p>
5. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>
6. Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва : указ Президента України від 4 січня 1995 р. № 14/95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/14/95>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою : Закон України від 15 січня 2009 р. № 875-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-17>
8. Про державну підтримку національних творчих спілок України : указ Президента України від 24 липня 2000 р. № 913/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/913/2000>
9. Про затвердження Стандарту надання адміністративної послуги з реєстрації статуту (положення) релігійної організації та змін до нього : наказ Міністерства культури України від 18 квітня 2012 р. № 366 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1415-12>

10. Про затвердження форм реєстрів політичних партій, обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії : наказ міністерства юстиції України від 3 липня 2001 р. № 556/7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0583-01>
11. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>
12. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
13. Про посилення захисту майна творчих спілок України : постанова Верховної Ради України від 15 травня 2007 р. № 1025-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1025-16>
14. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 7 жовтня 1997 р. № 554/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр>
15. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>
16. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
17. Про утворення Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій: постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2008 р. № 571 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/571-2008-п>
18. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2011 р. № 885 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/885-2011-п>
19. Рудич Ф. М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Ф. М. Рудич. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 412 с.
20. Танчер В. Політичні партії та рухи у світлі «ситуації постмодерну»/В. Танчер, О. Карась, О. Кучеренко. — К. : Демократичні ініціативи, 1997. — 44 с.

ІХ. ПРАВОВІ ФОРМИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ПРАВІ

- *Механізми громадського контролю у демократичній державі*
- *Правове забезпечення громадських рад*
- *Правове забезпечення громадських слухань*
- *Правове забезпечення громадських експертиз*

Ключовою формою впливу громадянського суспільства на діяльність органів державного управління і місцевого самоврядування є громадський контроль. Громадський контроль — це один з видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами; він є важливою формою реалізації демократії і способом залучення населення до управління суспільством та державою. До засобів здійснення (форм) громадського контролю сучасні автори відносять:

- соціологічні та статистичні дослідження шляхом анкетування, опитування, стороннього нагляду, включеного нагляду, контент-аналізу, фокус-групових дискусій тощо;
- участь громадян у виборах, референдумах, зборах, місцевих ініціативах, громадських слуханнях;
- громадська експертиза актів органів публічної влади та їх проектів;
- публікації у пресі, випуски по радіо, ТВ;
- участь громадськості у роботі колегіальних органів влади;
- включення представників громади до складу робочих груп, які утворюються владою;
- діяльність органів самоорганізації населення;
- діяльність громадських організацій;

- діяльність партійних організацій;
- діяльність об'єднань споживачів;
- перевірка діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналіз звітності, результатів діяльності з наступним вжитком певних заходів щодо приведення цієї діяльності у відповідність із встановленими нормами;
- пропозиції (зауваження), заяви, скарги, клопотання у вигляді письмових та усних, індивідуальних та колективних звернень громадян.

Громадський контроль може здійснюватись ідеологічними, релігійними, соціокультурними, морально-психологічними та іншими методами залежно від конкретних умов і поставлених цілей. У якості критеріїв для здійснення громадського контролю обирають правові (писані) та етичні (неписані) норми і суспільні цінності, які використовуються в якості еталонів при оцінці діяльності об'єктів контролю та її результатів.

Як вважають фахівці, суспільними наслідками громадського контролю можуть бути громадський осуд або громадське схвалення. За терміном здійснення громадський контроль буває попереднім, поточним та заключним. Попередній громадський контроль здійснюється напередодні певної події або рішення шляхом відстеження планів та намірів об'єкту контролю, зокрема проектів актів, що готуються до прийняття.

Поточний громадський контроль здійснюється безпосередньо у ході діяльності і полягає у регулярній перевірці того, як триває робота, обговоренні проблем, що виникають, та виробленні пропозицій щодо їхнього усунення. Заключний контроль здійснюється після того, як роботу виконано. Він полягає у тому, що фактичні результати порівнюються із потрібними, на підставі чого виробляються заходи щодо неухильного виконання рішення або додержання норми та запобігання можливих відхилень у майбутньому. Ефективність громадського контролю залежить від чіткості встановлення

завдань, обґрунтованості еталонних норм та якості розробки і додержання процедур його здійснення.

На цей час в Україні немає спеціального закону про громадський контроль. Його нормативну базу складають окремі норми Конституції та інших законів. Так, згідно із ст.ми 5 і 38 Конституції, народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. Згідно зі статтею 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Така конституційна норма передбачає як у теоретичному, так і в практичному контексті громадський контроль за органами державного управління і місцевого самоврядування.

На думку науковців, суб'єктами громадського контролю є громадські об'єднання і політичні партії, професійні спілки, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання, а також окремі громадяни. Громадський контроль як засіб забезпечення законності в діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування суттєво відрізняється від інших видів контролю. Характерною рисою громадського контролю є запобігання порушенням у сфері державного управління за допомогою засобів суспільного впливу. Громадський контроль розглядається як інструмент громадської оцінки ступеня виконання органами влади та іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань.

О. Полтараков визначає громадський контроль як систему відносин громадянського суспільства з державою. Система ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) і недержавним структурам («третьо-

му сектору» та ЗМІ). Вітчизняні автори вказують, що головною передумовою ефективного функціонування системи громадського контролю є розвинуте громадянське суспільство як середовище та головний суб'єкт його функціонування. Сучасний стан розвитку громадянського суспільства та порушення комунікацій між органами публічної влади та суб'єктами громадянського суспільства спричиняють недостатній розвиток громадського контролю та, як наслідок, не забезпечують належний рівень громадського контролю за якістю управлінських послуг.

Як вказує заступник Міністра юстиції України О. М. Семьоркіна, в умовах плюралістичної демократії держава поступається частиною своїх повноважень в державній та управлінській сферах соціальної життєдіяльності самоорганізованим та самоуправляючим структурам, які його утворюють. Очевидно, що сильна держава неможлива без розвинутого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля.

Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Разом з тим, має бути зворотній зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та слідкувати за їх виконанням. Іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувані сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів.

Участь у правотворчій діяльності є найпоширенішою формою участі громадських організацій у державному управлінні. Громадське обговорення проектів нормативних актів є обов'язковим етапом нормотворчого процесу в системі органів виконавчої влади. Консультації з громадськістю в

нормотворчому процесі проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів.

З метою залучення громадських організацій до правозастосовної діяльності органів виконавчої влади законодавством передбачена передача громадській організації повністю повноважень (функцій), що їх виконує відповідний державний орган, або передача лише окремих функцій державних органів громадським організаціям, які діють паралельно або спільно з відповідними органами держави. Громадські організації також беруть участь у наданні адміністративних послуг на підставі повноважень, які їм надані законом або нормативно-правовим актом органу виконавчої влади.

Це також залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу, підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування тощо.

Констатується, що в останні роки парламентом України прийнято ряд важливих законів, які розширили предмет, зміст і межі громадського контролю за діяльністю держави.

Наприклад, громадські організації беруть участь у здійсненні цивільного контролю над Воєнною організацією держави та правоохоронними органами, здійснюють громадський контроль за дотриманням законів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать чинному законодавству.

Низка законів України регламентує здійснення громадського контролю. Так, закон «Про місцеве самоврядування в Україні» як форму громадського контролю визначає громадські слухання, у ході яких територіальна громада має право зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування. Закон «Про інформацію» закріплює обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформувати населення про свою діяльність та прийняті рішення. За законом України «Про звернення громадян», громадяни мають право звертатись до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ та організацій незалежно від форм власності, до підприємств, до засобів масової інформації, до посадових осіб згідно з їх функціональними обов'язками із зауваженнями, скаргами та пропозиціями щодо їх статутної діяльності, заявою чи клопотанням стосовно реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення. Вказані суб'єкти мають розглянути ці звернення та сповістити їхніх авторів про результати розгляду.

Сьогодні діяльність громадських рад виступає в Україні найпоширенішою формою здійснення громадського контролю представниками громадянського суспільства. Відповідні відносини поки ще не врегульовані законами України; громадські ради утворюються органами влади та місцевого самоврядування відповідно до приписів Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центрально-

му органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996.

За цим актом громадська рада при вказаних органах є постійно діючим колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами, здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади, налагодження ефективної взаємодії зазначених органів з громадськістю, врахування громадської думки під час формування та реалізації державної політики. Положення про громадську раду погоджується з органом виконавчої влади, при якому вона утворена, та схвалюється на її засіданні.

Основними завданнями громадської ради є:

- створення умов для реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами;
- здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади;
- сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної політики.

Громадська рада відповідно до покладених на неї завдань:

- готує та подає органу виконавчої влади, при якому вона утворена (далі — орган), пропозиції до орієнтовного плану проведення консультацій з громадськістю, а також щодо проведення консультацій, не передбачених таким планом;
- готує та подає органу пропозиції щодо організації консультацій з громадськістю;
- подає органу обов'язкові для розгляду пропозиції щодо підготовки проектів нормативно-правових актів з питань формування та реалізації державної по-

літики у відповідній сфері, удосконалення роботи органу;

- проводить відповідно до законодавства громадську експертизу та громадську антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів;
- здійснює громадський контроль за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості, а також дотриманням ним нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції;
- інформує в обов'язковому порядку громадськість про свою діяльність, прийняті рішення та їх виконання на офіційному веб-сайті органу та в інший прийнятний спосіб;
- збирає, узагальнює та подає органу інформацію про пропозиції громадських організацій щодо вирішення питань, які мають важливе суспільне значення;
- організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку галузі чи адміністративно-територіальної одиниці;
- готує та оприлюднює щорічний звіт про свою діяльність.

Громадська рада має право:

- утворювати постійні та тимчасові робочі органи (правління, секретаріат, комітети, комісії, експертні групи);
- залучати до роботи ради працівників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, представників вітчизняних та міжнародних експертних і наукових організацій, підприємств, установ та організацій (за згодою їх керівників), а також окремих фахівців;
- організовувати і проводити семінари, конференції, засідання за круглим столом та інші заходи;
- отримувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для забезпечення діяльності ради;

- отримувати від органу проекти нормативно-правових актів з питань, що потребують проведення консультацій з громадськістю.

Члени громадської ради мають право доступу в установленому порядку до приміщень, в яких розміщений орган. До складу громадської ради можуть бути обрані представники громадських, релігійних, благодійних організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації та інших непідприємницьких товариств і установ, легалізованих відповідно до законодавства України (інститути громадянського суспільства).

Склад громадської ради формується на установчих зборах шляхом рейтингового голосування за кандидатури, які добровільно заявили про бажання брати участь у роботі громадської ради та внесені інститутами громадянського суспільства. Кількісний склад громадської ради визначається установчими зборами. Строк повноважень складу громадської ради становить два роки. До складу громадської ради може бути обрано не більше ніж по одному представнику від кожного інституту громадянського суспільства. Членство в громадській раді є індивідуальним.

Для формування складу громадської ради орган утворює ініціативну групу з підготовки установчих зборів за участю інститутів громадянського суспільства. Якщо при органі вже утворена громадська рада, то не пізніше ніж за 60 календарних днів до закінчення її повноважень вона утворює ініціативну робочу групу з підготовки установчих зборів для формування нового складу ради. До складу ініціативної групи з підготовки установчих зборів входять представники інститутів громадянського суспільства, в тому числі ті, які є членами діючої громадської ради, та органу, при якому утворюється громадська рада.

Не пізніше ніж за 30 календарних днів до проведення установчих зборів орган в обов'язковому порядку оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті та в інший прийнятний

спосіб підготовлене ініціативною групою повідомлення про дату, час, місце, порядок проведення установчих зборів, порядок подання заяв для участі в установчих зборах, відомості про склад ініціативної групи та прізвище, ім'я, електронну адресу та номер телефону відповідальної особи. Для участі в установчих зборах до ініціативної групи подається заява у довільній формі, підписана уповноваженою особою керівного органу інституту громадянського суспільства.

За 10 календарних днів до проведення установчих зборів приймання заяв для участі у них припиняється. На підставі поданих заяв ініціативна група складає список учасників установчих зборів, кандидатур до нового складу громадської ради та у разі потреби уточнює місце проведення установчих зборів, про що орган повідомляє на своєму офіційному веб-сайті та в інший прийнятний спосіб. Під час проведення установчих зборів з числа їх учасників обирається голова зборів, секретар, лічильна комісія, заслуховується інформація про результати діяльності громадської ради, що діяла при органі виконавчої влади до проведення установчих зборів, якщо така була утворена.

Протокол установчих зборів, відомості про склад громадської ради орган оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті та в інший прийнятний спосіб. Орган затверджує склад громадської ради на підставі протоколу установчих зборів. Членство в громадській раді припиняється на підставі рішення громадської ради у разі:

- систематичної відсутності члена громадської ради на її засіданнях без поважних причин (більше ніж два рази);
- повідомлення керівника інституту громадянського суспільства про відкликання свого представника та припинення його членства в громадській раді;
- скасування державної реєстрації інституту громадянського суспільства, представника якого обрано до складу громадської ради;
- неможливості члена громадської ради брати участь у роботі громадської ради за станом здоров'я, визнан-

ня у судовому порядку члена громадської ради недієздатним або обмежено дієздатним; подання членом громадської ради відповідної заяви.

Громадську раду очолює голова, який обирається з числа членів ради на її першому засіданні шляхом рейтингового голосування. Голова громадської ради має заступників, які обираються з числа членів ради шляхом рейтингового голосування. Головою громадської ради не може бути обрано посадову або службову особу органу державної влади. Повноваження голови громадської ради можуть бути припинені за рішенням громадської ради у разі припинення його членства у раді, а також виникнення підстав, передбачених Положенням про громадську раду.

Функції секретаря громадської ради може виконувати працівник структурного підрозділу у зв'язках з громадськістю органу, який не є членом громадської ради. Основною формою роботи громадської ради є засідання, що проводяться у разі потреби, але не рідше ніж один раз на квартал. Позачергові засідання громадської ради можуть скликатися за ініціативою однієї третини загального складу її членів. Засідання громадської ради є правоможним, якщо на ньому присутні не менш як половина її членів. Засідання громадської ради проводяться відкрито.

У засіданнях громадської ради бере участь з правом дорадчого голосу уповноважений представник органу. За запрошенням голови громадської ради у її засіданнях можуть брати участь інші особи. Рішення громадської ради приймається відкритим голосуванням простою більшістю голосів її членів, присутніх на засіданні. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос головуючого на засіданні. Рішення громадської ради мають рекомендаційний характер і є обов'язковими для розгляду органом. Рішення органу, прийняте за результатами розгляду пропозицій громадської ради, не пізніше ніж у десятиденний строк після його прийняття в обов'язковому порядку доводиться до відома членів громадської ради та громадськості шляхом його опри-

люднення на офіційному веб-сайті органу та в інший прийнятний спосіб. Інформація про прийняте рішення має містити відомості про врахування пропозицій громадської ради або причини їх відхилення.

Громадська рада інформує орган та громадськість про свою роботу шляхом розміщення в обов'язковому порядку в спеціально створеній рубриці «Громадська рада» на офіційному веб-сайті органу та оприлюднення в інший прийнятний спосіб матеріалів про установчі документи, план роботи, керівний склад, прийняті рішення, протоколи засідань, щорічні звіти про її роботу. Забезпечення секретаріату громадської ради приміщенням, засобами зв'язку, створення умов для роботи ради та проведення її засідань здійснює орган. Громадська рада має бланк із своїм найменуванням.

Громадські слухання також стали важливим механізмом громадського контролю. Чинний Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, схвалений постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996, визначає основні вимоги до організації і проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики.

Консультації з громадськістю проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості діяльності зазначених органів. Проведення консультацій з громадськістю має сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади з громадськістю, підвищенню якості підготовки рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням громадської думки, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень.

Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, ре-

алізації та захисту прав і свобод громадян, задоволення їх політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Результати проведення консультацій з громадськістю враховуються органом виконавчої влади під час прийняття остаточного рішення або в подальшій його роботі. Консультації з громадськістю організовує і проводить орган виконавчої влади, який є головним розробником проекту нормативно-правового акта або готує пропозиції щодо реалізації державної політики у відповідній сфері державного і суспільного життя.

Органи виконавчої влади щороку складають орієнтовний план проведення консультацій з громадськістю з урахуванням основних завдань, визначених Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, планом законопроектних робіт та іншими документами, а також результатів проведення попередніх консультацій з громадськістю. Орієнтовний план складається з урахуванням пропозицій громадських рад, утворених при центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів АР Крим, державних адміністраціях. Орієнтовний план затверджується до початку року, оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади та в інший прийнятний спосіб.

Громадські, релігійні, благодійні організації, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, організації роботодавців, недержавні засоби масової інформації та інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства України (інститути громадянського суспільства), можуть ініціювати проведення консультацій з громадськістю з питань, не включених до орієнтовного плану, шляхом подання відповідних пропозицій громадській раді або безпосередньо органу виконавчої влади.

У разі коли пропозиція щодо проведення консультацій з громадськістю з одного питання надійшла не менше ніж від трьох інститутів громадянського суспільства, які діють на відповідній території, такі консультації проводяться обов'яз-

ково. Ініціювати проведення консультацій з громадськістю, не включених до орієнтовного плану, можуть також громадські ради. Під час проведення консультацій з громадськістю орган виконавчої влади подає громадській раді проекти відповідних нормативно-правових актів та інформаційно-аналітичні матеріали до них. До участі у проведенні консультацій з громадськістю залучаються в установленому порядку органи місцевого самоврядування.

Органи виконавчої влади під час проведення консультацій з громадськістю взаємодіють із засобами масової інформації, надають їм необхідні інформаційно-аналітичні матеріали. Консультації з громадськістю проводяться у формі публічного громадського обговорення (безпосередня форма) та вивчення громадської думки (опосередкована форма). В обов'язковому порядку проводяться консультації з громадськістю у формі публічного громадського обговорення щодо:

- проектів нормативно-правових актів, що мають важливе суспільне значення і стосуються конституційних прав, свобод, інтересів і обов'язків громадян, а також актів, якими передбачається надання пільг чи встановлення обмежень для суб'єктів господарювання та інститутів громадянського суспільства, здійснення повноважень місцевого самоврядування, делегованих органам виконавчої влади відповідними радами;
- проектів регуляторних актів;
- проектів державних і регіональних програм економічного, соціального і культурного розвитку, рішень стосовно стану їх виконання;
- звітів головних розпорядників бюджетних коштів про їх витрачання за рік.

Публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей з громадськістю; теле- або радіодебатів, Інтернет-конференцій, електронних консультацій.

Публічне громадське обговорення організовує і проводить орган виконавчої влади із залученням громадської ради у такому порядку:

- визначає питання, яке буде винесене на обговорення;
- приймає рішення про проведення обговорення;
- розробляє план заходів з організації та проведення обговорення;
- вживає заходів забезпечення репрезентативності заінтересованих суб'єктів;
- оприлюднює інформацію про обговорення на офіційному веб-сайті;
- збирає та аналізує інформацію про оцінку громадськістю ефективності запропонованого органом виконавчої влади шляху вирішення питання;
- формує експертні пропозиції щодо альтернативного вирішення питання;
- забезпечує врахування результатів обговорення під час прийняття остаточного рішення;
- проводить аналіз результатів обговорення у разі прийняття рішення, що стосується різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін;
- оприлюднює результати обговорення на офіційному веб-сайті.

Для організаційного забезпечення проведення публічного громадського обговорення орган виконавчої влади може утворювати робочу групу. Для проведення публічного громадського обговорення шляхом електронних консультацій з громадськістю використовується урядовий веб-сайт «Громадянське суспільство і влада», офіційні веб-сайти органів виконавчої влади. Публічне громадське обговорення розпочинається з дня оприлюднення інформаційного повідомлення про його проведення.

Строк проведення публічного громадського обговорення визначається органом виконавчої влади і повинен становити не менш як один місяць. Пропозиції та зауваження подаються в усній та письмовій формі, надсилаються

електронною поштою на адресу відповідальної особи органу виконавчої влади, на урядовий веб-сайт «Громадянське суспільство і влада» та офіційні веб-сайти органів виконавчої влади. Пропозиції та зауваження, що надходять на урядовий веб-сайт та офіційні веб-сайти, оприлюднюються на цих веб-сайтах протягом п'яти робочих днів після їх надходження.

Усні пропозиції та зауваження, у тому числі висловлені по телефону, фіксуються з обов'язковим зазначенням прізвища, імені та по батькові громадянина, його поштової адреси. Інститути громадянського суспільства, наукові та експертні організації, інші юридичні особи подають пропозиції і зауваження у письмовій формі із зазначенням свого найменування та місцезнаходження. Анонімні пропозиції не реєструються і не розглядаються.

Під час проведення конференцій, форумів, громадських слухань, засідань за круглим столом, зборів, зустрічей з громадськістю ведеться протокол, у якому фіксуються висловлені пропозиції і зауваження. Текст протоколу оприлюднюється на офіційному веб-сайті органу виконавчої влади протягом двох тижнів. Пропозиції та зауваження, що надійшли під час публічного громадського обговорення, вивчаються та аналізуються із залученням у разі потреби відповідних фахівців.

За результатами публічного громадського обговорення органи виконавчої влади готують звіт. Результати публічного громадського обговорення в обов'язковому порядку орган виконавчої влади доводить до відома громадськості шляхом оприлюднення на своєму офіційному веб-сайті та в інший прийнятний спосіб не пізніше, ніж через два тижні після його закінчення.

Вивчення громадської думки здійснюється шляхом:

- проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи тощо);

- створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих та електронних засобах масової інформації для визначення позиції різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін;
- опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки.

Вивчення громадської думки організує і проводить орган виконавчої влади із залученням громадської ради. Для організації вивчення громадської думки з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації орган виконавчої влади може укладати договори з дослідницькими організаціями, фахівцями, експертами, інститутами громадянського суспільства про проведення на умовах відкритого конкурсу фахових, наукових соціологічних досліджень, спостережень, експрес-аналізу пропозицій різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін.

Іншою формою контролю з боку громадського суспільства є громадські експертизи. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади є складовою механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадянського суспільства оцінки діяльності органів виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання такими органами рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх врахування органами виконавчої влади у своїй роботі.

Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади було схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 відповідно до указу Президента України від 15 вересня 2005 р. № 1276 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Цей порядок визначає процедуру сприяння проведенню інститутами громадянського суспільства громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади.

Орган виконавчої влади сприяє інституту громадянського суспільства у проведенні громадської експертизи у разі надходження від нього письмового запиту із зазначенням:

- його найменування, відомостей про легалізацію, місцезнаходження та електронної адреси;
- предмета і мети громадської експертизи;
- переліку документів та інших матеріалів, необхідних для проведення громадської експертизи;
- адреси, за якою надсилається відповідь на запит, або прізвища, ім'я та по батькові особи, уповноваженої одержати таку відповідь, її контактного телефону і електронної адреси.

День надходження запиту є датою початку проведення громадської експертизи. Орган виконавчої влади після надходження від інституту громадянського суспільства письмового запиту щодо проведення громадської експертизи:

- видає у тижневий строк наказ (розпорядження) про проведення такої експертизи і заходів, пов'язаних з підготовкою матеріалів, зміст якого доводить до відома інституту громадянського суспільства, що ініціює проведення громадської експертизи, протягом трьох днів з моменту його видання;
- утворює у разі потреби робочу групу для підготовки матеріалів із залученням представників інституту громадянського суспільства, що ініціює проведення громадської експертизи;
- розміщує у тижневий строк інформацію про надходження запиту щодо проведення громадської експертизи та заходи, здійснені органом виконавчої влади з метою сприяння її проведенню, на власному веб-сайті;
- подає інституту громадянського суспільства матеріали або завірені в установленому порядку їх копії з урахуванням вимог та строку, визначених законом України «Про інформацію».

Посадові особи органу виконавчої влади не повинні перешкоджати проведенню громадської експертизи та втручатись у діяльність інституту громадянського суспільства,

пов'язану з її проведенням. Пропозиції, підготовлені інститутом громадянського суспільства за результатами проведеної громадської експертизи, враховуються органом виконавчої влади під час підготовки програм соціально-економічного розвитку, державних цільових та регіональних програм, формування бюджетів відповідного рівня, вирішення питань поточної діяльності.

Орган виконавчої влади після надходження експертних пропозицій:

- розміщує їх у тижневий строк на власному веб-сайті;
- розглядає їх на найближчому засіданні колегії за участю представників інституту громадянського суспільства, що проводив громадську експертизу;
- розробляє і затверджує за результатами розгляду експертних пропозицій заходи, спрямовані на їх реалізацію;
- подає у десятиденний строк інституту громадянського суспільства, що проводив громадську експертизу, письмову відповідь про результати розгляду експертних пропозицій та заходи, спрямовані на їх реалізацію, з одночасним розміщенням відповідної інформації у засобах масової інформації та/або на власному веб-сайті;

Також цей орган надсилає в письмовій та електронній формі Секретаріату Кабінету Міністрів України для розміщення на урядовому веб-сайті «Громадянське суспільство і влада» такі відомості:

- інформацію про інститут громадянського суспільства, що проводив громадську експертизу, предмет та строки її проведення;
- експертні пропозиції за результатами проведеної громадської експертизи; затверджені органом виконавчої влади заходи для реалізації експертних пропозицій;
- відповідь органу виконавчої влади інституту громадянського суспільства про результати розгляду експертних пропозицій та заходи для їх реалізації.

Питання для самоперевірки:

1. Які права людини реалізуються у форматі механізмів громадського контролю?
2. Які нормативні акти визначають зміст громадського контролю в Україні?
3. Визначте відмінності правового статусу громадських експертиз та громадських слухань.
4. Яка форма громадського контролю сприяє інституціоналізації громадянського суспільства та чому?

Завдання:

1. Знайдіть та охарактеризуйте положення про громадські ради при декількох центральних органах виконавчої влади, проаналізуйте репрезентативність складу цих рад.
2. Підготовте від імені всеукраїнської правозахисної організації відповідно до вимог чинного законодавства документи, необхідні для організації громадської експертизи діяльності певного міністерства за певним напрямом.

Література:

1. Громадська думка: теоретичні та методичні проблеми дослідження / В. М. Вовк та ін. ; заг. ред. В. Л. Осовський. — К. : Стило, 2001. — 168 с.
2. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення : практ. посібн. / О. В. Литвінов та ін. — Дніпропетровськ : Моноліт, 2010. — 180 с.
3. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / С. Ф. Денисюк. — Дніпропетровськ, 2010. — 36 с.
4. Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні : моногр. / Денисюк С. Ф. — Х. : Золота миля, 2010. — 367 с.
5. Зінчук М. І. Громадський екологічний моніторинг : навч. посібн. / М. І. Зінчук, І. М. Мерленко. — Луцьк : Іванюк, 2009. — 102 с.

6. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : моногр. / О. А. Корнієвський. — К. : Альтерпрес, 2010. — 395 с.
7. Латишева В. В. Механізми реалізації громадського контролю за наданням управлінських послуг органами публічної влади : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / В. В. Латишева. — О., 2010. — 20 с.
8. Лациба М. В. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. В. Лациба, О. С. Хмара, О. С. Орловський. — К. : Україна, 2010. — 96 с.
9. Лациба М. В. Громадські організації на виборах / М. В. Лациба. — К. : б. в., 2005. — 56 с.
10. Мандрик В. Громадські слухання як елемент лобювання : посібник для громадських організацій / В. Мандрик. — К. : А.П.Н., 2002. — 60 с.
11. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання : автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / О. П. Полінець. — К., 2003. — 20 с.
12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>
13. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінет Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п>
14. Семигіна Т. Громадський контроль як механізм попередження порушень у сфері охорони здоров'я / Т. Семигіна // Віче. — 2009. — № 19. — С. 11-18.
15. Семьоркіна О. М. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства / О. М. Семьоркіна [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/33679>
16. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: монографія / О. І. Сушинський. — Л. : ЛРІДУ УАДУ, 2002. — 468 с.
17. Яценко В. А. Громадська думка в системі механізмів державного управління : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / В. А. Яценко. — К., 2010. — 20 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти

1. Конвенція МОП про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів № 98 від 1 липня 1949 р. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004
2. Конвенція про політичні права жінок ООН від 20 грудня 1952 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_156
3. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Міжнародна конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
7. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права ООН від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_086
8. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 10 грудня 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_i50
9. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207
10. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і

- покарання від 10 грудня 1984 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085
11. Конвенція про права дитини ООН від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
 12. Конвенція про права інвалідів ООН від 13 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 Конвенція СНД про права та основні свободи людини від 26 травня 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_070
 13. Європейська конвенція Ради Європи про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068
 14. Конвенція Ради Європи про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини від 4 квітня 1997 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_334
 15. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
 16. Декларація про права розумово відсталих осіб ООН від 20 грудня 1971 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_119
 17. Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають, схвалена резолюцією 40/144 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_227
 18. Декларація ООН про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи від 9 грудня 1998 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_349
 19. Декларація ООН про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи від 9 грудня 1998 р.

- [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_349
20. Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин від 18 грудня 1992 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_318
 21. Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 вересня 2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b93
 22. Каїрська декларація ООН про права людини у ісламі від 5 серпня 1990 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_882
 23. Права людини при здійсненні правосуддя : резолюція 2858 (XXVI) Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1971 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_838
 24. Принципи ООН щодо статусу національних установ, що займаються заохоченням та захистом прав людини від 20 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_315
 25. Процедура розгляду повідомлень стосовно прав людини : резолюція 2000/3 Економічної та Соціальної Ради ООН від 16 червня 2000 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_994
 26. Загальна декларація про геном людини та права людини від 11 листопада 1997 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_575
 27. Азиатско-Тихоокеанская декларация человеческих прав индивидов и народов : принята 15 февраля 1988 г. на 2-й Конференции азиатско-тихоокеанских юристов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.terralegis.org/terra/act/az241.html>
 28. Африканская хартия прав человека и народов : принята на встрече глав государств-членов Организации африканского единства 26 июня 1981 г. в Найроби [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.memo.ru/prawo/reg/afrika.htm>
 29. Всеобщая декларация прав народов (Алжир, 1976 год) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.peoples-rights.info/2011/04/>

30. Декларация о воспитании народов в духе мира : принята резолюцией 33/73 Генеральной Ассамблеи ООН от 15 декабря 1978 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/life_in_peace.shtml
31. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений : принята резолюцией 36/55 Генеральной Ассамблеи ООН от 25 ноября 1981 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/relintol.shtml
32. Декларация о правах коренных народов : принята резолюцией 61/295 Генеральной Ассамблеи ООН от 13 сентября 2007 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/indigenous_rights.shtml
33. Декларация о праве народов на мир : принята резолюцией 39/11 Генеральной Ассамблеи от 12 ноября 1984 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/right_to_peace.shtml
34. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам : принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml
35. Декларация о распространении среди молодежи идеалов мира, взаимного уважения и взаимопонимания между народами : принята резолюцией 2037 (XX) Генеральной Ассамблеи от 7 декабря 1965 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/youth_peace_ideals.shtml
36. Декларация об установлении нового международного экономического порядка : принята резолюцией 3201 (S-VI) Генеральной Ассамблеи ООН от 1 мая 1974 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.zonazakona.ru/law/abro/240/>
37. Декларация принципов терпимости : принята резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
38. Декларация социального прогресса и развития : принята резолюцией 2542 (XXIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 11 дека-

- бря 1969 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml
39. Деякі питання укладення генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями профспілок і всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, галузевих (міжгалузевих) та територіальних колективних угод : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2013 р. № 75-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75-2013-p>
 40. Дохинская декларация о финансировании развития : принята резолюцией 63/239 Генеральной Ассамблеи ООН от 24 декабря 2008 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/doha_findev.shtml
 41. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, спрямований на скасування смертної кари <http://khpg.org/index.php?id=1080456596>
 42. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию : принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию в Йоханнесбурге 26 августа — 4 сентября 2002 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml
 43. Права людини і тероризм : резолюція 59/195, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 20 грудня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f45
 44. Права дитини : резолюція 60/231, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 23 грудня 2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e60
 45. Конституція України: прийнята 28 червня 1996 р., із наступними змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
 46. Конституция Автономной Республики Крым : принята 21 октября 1998 г. [офиц. изд.]. — Симферополь : Таврида, 1999. — 140 с.
 47. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

48. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>
49. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 р. № 2487-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2487-17>
50. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
51. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою : Закон України від 15 січня 2009 р. № 875-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-17>
52. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
53. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>
54. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 23. — Ст. 218.
55. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>
56. Про імміграцію : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2491-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>
57. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр>
58. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

59. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
60. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 р. № 249412 // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — Ст. 529.
61. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5026-17>
62. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
63. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>
64. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 7 жовтня 1997 р. № 554/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554/97-вр>
65. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>
66. Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15 травня 2003 р. № 80215 // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 30. — Ст. 259.
67. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>
68. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>

69. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
70. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
71. Меморандум про співпрацю між Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Федерацією професійних спілок України від 11 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001715-12>
72. Про посилення захисту майна творчих спілок України : постанова Верховної Ради України від 15 травня 2007 р. № 1025-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1025-16>
73. Про відродження історико-культурних та господарських традицій Українського козацтва : указ Президента України від 4 січня 1995 р. № 14/95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/14/95>
74. Про державну підтримку національних творчих спілок України : указ Президента України від 24 липня 2000 р. № 913/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/913/2000>
75. Про Стратегію захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини на період до 2020 року : указ Президента України від 8 квітня 2013 р. № 201/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/201/2013>
76. Питання державної реєстрації творчих спілок : постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 р. № 1017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1017-98-п>
77. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п>
78. Про затвердження зразків свідоцтв про реєстрацію громадсько-го об'єднання як громадської організації чи громадської спілки

- та про акредитацію відокремленого підрозділу іноземної неурядової організації : постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2012 р. № 1193 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1193-2012-p>
79. Про затвердження Порядку ведення Реєстру громадських об'єднань та обміну відомостями між зазначеним Реєстром і Єдиним державним реєстром юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців : постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 р. № 1212 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1212-2012-p>
80. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-p>
81. Про реєстрацію символіки громадського об'єднання : постанова Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2012 р. № 1209 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1209-2012-p>
82. Про утворення Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій: постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2008 р. № 571 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/571-2008-p>
83. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2011 р. № 885 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/885-2011-p>.
84. Про затвердження Стандарту надання адміністративної послуги з реєстрації статуту (положення) релігійної організації та змін до нього : наказ Міністерства культури України від 18 квітня 2012 р. № 366 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1415-12>
85. Про затвердження форм реєстрів політичних партій, обласних, міських і районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії : наказ міністерства юстиції України від 3 липня 2001 р. № 556/7 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0583-01>
86. Про порядок підготовки та оформлення рішень щодо громадських об'єднань : наказ Міністерства юстиції України від 14

- грудня 2012 р. № 1845/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2103-12>
87. Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою : проект Закону України № 3142, дата реєстрації 11 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33290
88. Про Концепцію державної етнонаціональної політики України : проект Закону № 2560а від 5 липня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47852

Основна і додаткова література

1. Allen S. Reflections on the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples / S. Allen, A. Xanthaki. — Oxford : Hart Publishing, 2011. — 620 p.
2. Azopardi Keith. Sovereignty and the Stateless Nation. Gibraltar in the Modern Legal Context / K. Azopardi. — Oxford : Hart Publishing, 2009. — 456 p.
3. Cassese Antonio. Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal / A. Cassese. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. — 396 p.
4. Freeman Michael. A. Human rights: an interdisciplinary approach / M. A. Freeman. — Cambridge : Polity Press, 2002. — 224 p.
5. Gayim Eyassu. The Principle of Self-Determination / E. Gayim. — Oslo : Norwegian Institute of Human Rights, 1990. — 456 p.
6. Drescher Seymour. Abolition: A History of Slavery and Antislavery / S. Drescher. — Cambridge Cambridge University Press, 2009. — 254 p.
7. Абдулаев М. И. Права человека и закон: Историко-теоретические аспекты / М. И. Абдулаев. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — 322 с.
8. Автономов А. С. У истоков гражданского общества и местного самоуправления: очерки. / А. С. Автономов. — М. : Мейн, 1998. — 88 с.
9. Алексеев С. С. Философия права. / С. С. Алексеев — М., НОРМА, 1998. — 336 с.

10. Антологія української юридичної думки. Конституційне (державне) право / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична книга, 2004. — Т. 4. — 599 с.
11. Антонович М. Імплементация Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: кризь призму Комітету ООН з прав людини // Право України. — 2004. — № 8. — С. 33-36.
12. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. — К. : KM ACADEMIA, 2000. — 262 с.
13. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом / М. Аракелян, Н. Узун // Право України. — 2006. — № 3. — С. 86-90.
14. Бабін Б. В. Правовий статус корінних народів України : моногр. / Б. В. Бабін. — Донецьк : Каштан, 2006. — 312 с.
15. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. для юрид. вузов и ф-тов. / М. В. Баглай — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 752 с.
16. Балашов Ю. А. Проблемы разделенных народов и варианты их решения в международно-политическом континууме : автореф. дисс. ... д-ра полит. наук. — Н. Новгород, 2008. — 38 с.
17. Батанов О. В. Муніципальне право зарубіжних країн: навч. посіб. у 2-х ч. / О. В. Батанов, В. М. Кампо; за заг. ред. П. Ф. Мартиненка. — Ч. 1. — К. : Знання України, 2006. — 148 с.
18. Библер В. С. О гражданском обществе и общественном договоре / В. С. Библер // Через тернии. — М., 1990. — С. 340-364
19. Бисага Ю. М. Конституційно-процесуальне право: навч. посібн. / Ю. М. Бисага, В. В. Гомонай, В. І. Чечерський. — Ужгород: Наш рідний край, 2006. — 256 с.
20. Благодир А. Обмеження прав особистості у сфері кримінального судочинства / А. Благодир // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 3. — С. 96-99.
21. Братель С. Г. Громадський контроль за діяльністю міліції : дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 07. — К., 2007. — 269 с.
22. Братковський А. В. Правові перспективи відновлення прав депортованих за національною ознакою / А. В. Братковський // Юридична Україна. — 2010. — № 2. — С. 42-46.
23. Верланов С. Стандарти економічних та соціальних прав людини у Європейському Союзі та Раді Європи: взаємозв'язок і

- співвідношення // Право України. — 2008. — № 5. — С. 137-141.
24. Віднянський С. В. Участь України у соціальній та гуманітарній діяльності ООН / С. В. Віднянський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2005. — № 58 — С. 133-141.
 25. Вінцукевич К. В. Громадські організації у політичному процесі сучасної України : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02. — К., 2010. — 18 с.
 26. Вісьтак М. Європейська соціальна хартія (переглянута) як джерело трудового права України / М. Вісьтак // Право України. — 2011. — № 10. — С. 71-74.
 27. Власов А. Реалізація прав людини як принципу конституціоналізму в Європейському Союзі / А. Власов// Юридична Україна. — 2007. — № 4. — С. 45-50.
 28. Войтенко Т. О. Громадське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання : наук. збірка. / Т. О. войтенко — К. : Стило, 2002. — 368 с.
 29. Гончаренко О. Конституційно-правові гарантії економічних прав людини і громадянина в Україні / О. Гончаренко// Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 4. — С. 88-91.
 30. Гончаренко О. Міжнародні нормативно-правові гарантії економічних прав людини і громадянина в Україні / О. Гончаренко // Юридична Україна. — 2006. — № 3. — С. 17-22.
 31. Горбачова О. С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х — початку 90-х рр. ХХ ст. : процес становлення та розвитку : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. — К., 2008. — 16 с.
 32. Горова О. Правове становище інвалідів / О. Горова // Юридична Україна. — 2006. — № 9. — С. 4-7.
 33. Громадська думка: теоретичні та методичні проблеми дослідження / В. М. Вовк та ін. ; заг. ред. В. Л. Осовський. — К. : Стило, 2001. — 168 с.
 34. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади в Україні: організація та проведення : практ. посібн. / О. В. Літвінов та ін. — Дн-ськ : Моноліт, 2010. — 180 с.
 35. Громадські об'єднання в Україні : навч. посібн. / під ред. В. М. Бесчастного. — К. : Знання, 2007. — 415 с.
 36. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин / заг. ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко. — Хмельницький : ХУУП, 2007. — 236 с.

37. Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-практ. семінарі, м. Харків, 9 грудня 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. — Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. — 251 с.
38. Гурічева О. О. Громадсько-політичні об'єднання як суб'єкти політичної нормотворчості : дис... канд. політ. наук : 23.00.02. — Дніпропетровськ, 2009. — 213 арк.
39. Гусейнов Л. Г. Міжнародна відповідальність держав за порушення прав людини / Л. Г. Гусейнов — К. : ІДП НАН України, 2000. — 316 с.
40. Дашо Т. Забезпечення та захист прав і свобод людини і громадянина — передумова формування громадянського суспільства / Т. Дашо // Механізм правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства. — Львів, 2006. — С. 51-53.
41. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.07. — Дніпропетровськ, 2010. — 36 с.
42. Денисюк С. Ф. Громадський контроль як гарантія законності у адміністративній діяльності правоохоронних органів в Україні : моногр. — Х. : Золота миля, 2010. — 367 с.
43. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К., 2001. — 656 с.
44. Діяльність політичних партій і блоків у сфері прав людини після виборів: аналіз законодав. діяльн. та реалізації передвибор. прогр. партій і блоків протягом берез. — початку листоп. 2006 р. / Укр. Гельсінська спілка з прав людини. — К., 2007. — 63 с.
45. Дмитренко О. С. Громадська думка як чинник демократизації політичної культури в Україні : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.03. — К., 2010. — 20 с.
46. Дутка Г. Права жінок у сучасних умовах розвитку державності / Г. Дутка, О. Кузнєцова // Держава і право. — 2011. — Вип. 51. — С. 43-48.
47. Євінгов В. Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини (коментарі до ст. 9 Конституції України) / В. Євінгов // Українське право. — 1998. — № 1. — С. 45-54.

48. Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі: теоретико-правовий аспект: моногр. / В. С. Журавський. — К. : Ін-т держави і права, 2001. — 248 с.
49. Законотворчість: практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / заг. ред. і упоряд. О. Суслова. — К., 2010. — 179 с.
50. Захист прав національних меншин в Україні : збірка нормат.-правових актів. — К., 2003. — 288 с.
51. Зінчук М. І. Громадський екологічний моніторинг : навч. посібн. / М. І. Зінчук, І. М. Мерленко. — Луцьк : Іванюк, 2009. — 102 с.
52. Зленко А. В. Роль ООН у захисті соціальних цінностей людини / А. Зленко // ООН у системі міжнародних відносин. Історичний досвід та перспективи. — К. : Либідь, 1995. — С. 71-85.
53. Зуєв Р. Європейські стандарти щодо дотримання прав людей органами внутрішніх справ та реалії їх виконання в Україні / Р. Зуєв // Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства. — Л. : ЛДУВС, 2008. — С. 68-70.
54. Калініченко О. Теоретико-правові ідеї захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина / О. Калініченко // Право України. — 2005. — № 5. — С. 21-24.
55. Карпачова Н. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні / Н. Карпачова // Право України. — 2009. — № 4. — С. 4-21.
56. Карпачова Н. Порухення права іншої людини є порушенням прав кожного з нас [щорічна доповідь омбудсмана про дотримання та захисту прав і свобод в Україні] / Н. Карпачова // Технополіс. — 2009. — № 8. — С. 55-59.
57. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном : спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова. — К., 2006. — 192 с.
58. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова. — К., 2002. — 412 с.

59. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. Карпачова. — К., 2004. — 530 с.
60. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова — Х. : Консум, 2001. — 464 с.
61. Качан Л. Права людини і ціна вітчизняної бюрократії / Л. Качан // Людина і праця. — 2011. — № 1. — С. 9.
62. Климончук В. Політичні свободи в країнах ЄС (морально-політичні аспекти) / В. Климончук // Моральні основи права. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 605-610.
63. Коваленко В. В. Громадські організації в Україні: взаємодія між трьома секторами / В. В. Коваленко, О. О. Юлдашев. — К. : МАУП, 2007. — 224 с.
64. Козюбра М. Права людини і верховенство права / М. Козюбра // Право України. — 2010. — № 2. — С. 24-35.
65. Конституційне право України: підручн. / за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Наук. думка, 2000. — 732 с.
66. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. — К. : Інститут держави і права, 2001. — 356 с.
67. Конституція України: науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. — Х. : Право, 2003. — 808 с.
68. Конституція України. Коментар законодавства України про права тасвободи людини і громадянина : навч. посібник / авт.-укладач М. І. Хавронюк. — К. : А. С. К., 2003. — 384 с.
69. Кормич Л. І. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України / Л. І. Кормич, Д. С. Шелест. — К. : АВРІО, 2004. — 262 с.
70. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави : моногр. / О. А. Корнієвський. — К. : Альтерпрес, 2010. — 395 с.
71. Корчевна Л. Проблема свободи у західній і східній інтерпретаціях / Л. Корчевна // Право України. — 2004. — № 11. — С. 115-118.
72. Косілова О. Правозахисні функції громадянського суспільства / О. Косілова // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 10. — С. 10-13.

73. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібн. / В. В. Кравченко. — К. : Атіка, 2006. — 568 с.
74. Крат В. Переважні права: теоретичний та практичний аспект / В. Крат // Підприємництво, господарство і право. — 2004. — № 9. — С. 72-74.
75. Крусс В. К теории пользования конституционными правами и свободами человека / В. Крусс // Государство и право. — 2004. — № 6. — С. 14.
76. Кузнецов В. Розуміння права: методи та моделі філософії права / В. Кузнецов // Філософська думка. — 2004. — № 1. — С. 120-136.
77. Ладиченко В. Правова політика у сфері формування нової парадигми відносин держави і особи / В. Ладиченко // Держава і право. — 2006. — Вип. 34. — С. 17-24.
78. Латишева В. В. Механізми реалізації громадського контролю за наданням управлінських послуг органами публічної влади : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. — Одеса, 2010. — 20 с.
79. Лациба М. В. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. В. Лациба, О. С. Хмара, О. С. Орловський. — К. : Україна, 2010. — 96 с.
80. Лациба М. В. Громадські організації на виборах / М. В. Лациба. — К. : б. в., 2005. — 56 с.
81. Лациба М. В. Як розуміти новий закон «Про громадські об'єднання» / М. В. Лациба, А. О. Шимчук. — К. : УНЦПД, 2012 — 78 с.
82. Левчук К. І. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) / К. І. Левчук. — К. : б. в., 2009. — 320 с.
83. Лисенко С. Особливості регламентації змісту і реалізації суб'єктивних культурних прав і свобод в Конституції України / С. Лисенко // Адвокат. — 2006. — № 3. — С. 6-9.
84. Майданник О. Забезпечення конституційних прав людини в Україні як один із напрямів діяльності Верховної Ради України / О. Майданник // Юридична Україна. — 2010. — № 10. — С. 12-16.
85. Максимов С. Права людини: універсальність і культурна різноманітність / С. Максимов // Право України. — 2010. — № 2. — С. 36-43.

86. Мальцев В. В. Громадська думка у системі оцінки діяльності органів внутрішніх справ України : автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.04. — Х., 2005. — 20 с.
87. Мандрик В. Громадські слухання як елемент лобіювання : посібник для громадських організацій / В. Мандрик. — К. : А.П.Н., 2002. — 60 с.
88. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства : дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / А. В. Матвійчук. — К., 2008. — 185 с.
89. Мацькевич М. Гуманізм конституційних культурних прав і свобод людини й громадянина / М. Мацькевич // Віче. — 2011. — листопад. — С. 22-25.
90. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина : поняття та сутність / М. Мацькевич // Віче. — 2011. — вересень. — С. 16-18.
91. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: ціннісно-правовий аспект / М. Мацькевич // Право України. — 2011. — № 9. — С. 208-214.
92. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації / М. Мацькевич // Віче. — 2011. — жовтень. — С. 24-26.
93. Мельник М. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мельниченко проти України»: правові пробл. викон. / М. Мельник // Вибори та демократія. — 2005. — № 4. — С. 47-51.
94. Мельничук О. Поняття права на освіту в аспекті інтегративної юриспруденції / О. Мельничук // Юридична Україна. — 2011. — № 4. — С. 10-14.
95. Мельничук О. Суб'єктивне право на освіту: поняття, структура, зміст / О. Мельничук // Юридична Україна. — 2011. — № 4. — С. 10-14.
96. Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства / Г. Миронова // Право України. — 2006. — № 9. — С. 52-55.
97. Миронова Г. Право пацієнта на вибір методів лікування: «білі плями» українського законодавства / Г. Миронова // Право України. — 2009. — № 3. — С. 59-64.
98. Міжнародна хартія прав людини : зб. док. / відп. ред. А. М. Шлепаков. — К. : Наук. думка, 1991. — 52 с.

99. Міжнародні стандарти забезпечення свободи слова : зб. між-нар. організації «Артикль 19». — К. : Міленіум, 2003. — 140 с.
100. Мічурін Є. Класифікація обмежень майнових прав фізичних осіб / Є. Мічурін // Право України. — 2008. — № 4. — С. 124-130.
101. Мокуо Юкіє. Права людини починаються з прав дитини / Ю. Мокуо // День. — 2011. — 24 травня. — С. 6.
102. Мучник А. Г. Коментарий к Конституции Украины. — 2-е изд. исправ. и доп. / А. Г. Мучник. — К. : Парламентское изд-во, 2003. — Кн. 1. — 400 с.
103. Мяловицька Н. Права національних меншин: європейський досвід / Н. Мяловицька // Віче. — 2013. — № 17. — С. 12-18.
104. Недбай В. В. Громадські об'єднання України : навч. посібн. / В. В. Недбай, Д. С. Шелест. — Одеса : Фенікс, 2007. — 152 с.
105. Поєдинок О. Міжнародно-правові засади функціонування громадянського суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrinur.kiev.ua/publications/publications_17.html
106. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: навч. посібн. / М. І. Обушний, М. В. Примуш, Ю. Р. Шведа. — К. : Арістей, 2006. — 432 с.
107. Общая теория прав человека / рук. автор. кол. Е. А. Лукашева. — М. : НОРМА, 1996. — 520 с.
108. Органи державної влади України : моногр. / за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Ін-т держави і права, 2002. — 592 с.
109. Основи демократії : навч. посібн. для студентів внз / за заг. ред. А. Колодій. — К. : Вид-во Ай-Бі, 2002. — 684 с.
110. Основи політології: курс лекцій / за ред. В. І. Харченка, А. Ф. Колодій, Л. Д. Климанської. — Львів, ЛПП, 1994. — Частина I. — 144 с. ; частина II. — 159 с.
111. Пазенюк А. Щодо питання про дискримінацію жінок у трудовій сфері / А. Пазенюк // Право України. — 2009. — № 4. — С. 147-151.
112. Парламентаризм і громадянське суспільство в Україні : матер. громад. слухань. — Х. : Майдан, 2005. — 219 с.
113. Пасько Я. І. Соціальна держава і громадянське суспільство: співпраця versus протистояння: моногр. / Я. І. Пасько — К. : ПАРАПАН, 2008. — 218 с.
114. Патей-Братасюк М. Громадянське суспільство: сутність, гене-за, ідеї, особливості становлення в умовах сучасної України. / М. Патей-Братасюк, Т. Довгунь. — Тернопіль : Мандрівець, 1999. — 285 с.

115. Піча В. М. Політологія. підручн. для студентів вищих закладів освіти 5-ге видання, виправл. і доповн. / В. М. Піча, Н. М. Хома. — Львів: Магнолія Плюс, 2006. — 304 с.
116. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручн. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. — К. : Наукова думка, 2006. — 344 с.
117. Подберезник А. І., Абакумов С. А. Гражданское общество и будущее Российского государства: в поиске эффективного алгоритма развития. / А. І. Подберезник, С. А. Абакумов. — М. : СПРФ, 2004. — 435 с.
118. Полетило К. Інформаційні права і свободи людини та їх судовий захист у конституційних нормах Сполучених Штатів Америки / К. Полетило // Право України. — 2011. — № 4. — С. 260-266.
119. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання : автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25. 00. 01. — К., 2003. — 20 с.
120. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : моногр. / за заг. ред. А. І. Кудряченка. — Київ : НІСД, 2007. — 396 с.
121. Порівняльний аналіз ризиків України та сусідніх держав у забезпеченні прав працівників // Охорона праці. — 2011. — № 2. — С. 3-11.
122. Права і свободи громадян під захистом Конституційного Суду України: Правові позиції сучасної доктрини конституційного правосуддя. — К. : Логос, 2005. — 324 с.
123. Права людини і громадянина в афоризмах та прислів'ях / редкол. : П. М. Рабінович та ін. — К. : Атіка, 2001. — 112 с.
124. Права людини: основні міжнародно-правові документи : зб. док. / упоряд. Ю. Качуренко. — К. : Наук. думка, 1989. — 248 с.
125. Права та свободи людини і громадянина в сучасному світі : бібліогр. покажчик / наук. ред., відп. за вип. Л. В. Бабій. — Івано-Франківськ, 2011. — 55 с.
126. Права человека и вооруженные конфликты: учебн. / отв. ред. В. А. Карташкин. — М. : НОРМА, 2001. — 384 с.
127. Права человека: учебн. пособ. / А. Д. Гусев, Я. С. Яскевич, Ю. Ю. Гафарова и др. — Мн. : ТетраСистемс, 2002. — 304 с.
128. Права человека: учебн. для вузов / Е. А. Лукашева. — М. : НОРМА, 2002. — 573 с.

129. Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. / Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. — Х. : Право, 2008. — 728 с.
130. Правознавство: підручн. / за ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 748 с.
131. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / відп. ред. В. Ф. Погорілко. — К. : А. С. К., 2003. — 652 с.
132. Проти катувань: європейські механізми запобігання катуванням та поганому поводженню. — Х. : Права людини, 2007. — 227 с.
133. Пушкіна О., Чебикіна Т. Забезпечення культурних прав людини як критерії морального виміру державної влади / О. Пушкіна, Т. Чебикіна // Моральні основи права. — Івано-Франківськ, 2010. — С. 214-217.
134. Пушкіна О. Право на опозиційну діяльність: невід'ємне політичне право людини і громадянина чи умова формування демократичного правового режиму? / О. Пушкіна // Юридична Україна. — 2005. — № 4. — С. 8-13.
135. Пушкіна О. Право на свободу об'єднання та його юридичні гарантії у чинному законодавстві України / О. Пушкіна // Юридична Україна. — 2005. — № 5. — С. 4-10.
136. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібн. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
137. Рекомендації Європейських інституцій щодо боротьби з дискримінацією в Україні / укр. Гельсін. спілка з прав людини; відп. за вип. Є. Захаров; ред. В. Яворський. — Х. : Права людини, 2008. — 224 с.
138. Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе / Р. Рисдал // Государство и право. — 1993. — № 4. — С. 34-45.
139. Рудич Ф. М. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. / Ф. М. Рудич. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 412 с.
140. Руднева О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей в правовій системі України / О. Руднева // Юридична Україна. — 2010. — № 7. — С. 21-26.
141. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних сво-

- бод / за ред. В. Яворського; УХС з прав людини. — Х. : Фоліо, 2005. — 92 с.
142. Семигіна Т. Громадський контроль як механізм попередження порушень у сфері охорони здоров'я / Т. Семигіна // Віче. — 2009. — №19. — С. 11-18.
143. Семьоркіна О. М. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.minjust.gov.ua/33679>
144. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручн. / О. Ф. Скакун. — К. : Алерта, 2011. — 520 с.
145. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: навч. посібн. / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. — К. : Юрінком Інтер, 2007. — 632 с.
146. Соціальна рівність і справедливість: проблеми теорії та практики. — Львів: Світ, 1991. — 198 с.
147. Стахов Н. Н. Права человека и гражданина: история и современность / Н. Н. Стахов // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. — К., 1997. — 135 с.
148. Стефанчук Р. До питання законодавчого закріплення системи особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. Стефанчук // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 7. — С. 11-15.
149. Стефанчук Р. Зміст особистих немайнових прав фізичних осіб / Р. Стефанчук // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 7. — С. 10-13.
150. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи / Р. Стефанчук // Юридична Україна. — 2004. — № 7. — С. 44-439.
151. Стефанчук Р. Право на особисту недоторканність фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) / Р. Стефанчук // Юридична Україна. — 2005. — № 5. — С. 64-68.
152. Сулейманова Ш. С. Самоопределение народов Северного Кавказа в процесс трансформации Российской государственности: историко-политологический анализ : автореф. дисс. ... доктора полит. наук ; специальность 23. 00. 02. — М., 2011. — 20 с.
153. Сульженко Ю. Конституційний механізм реалізації економічних прав та свобод людини і громадянина України / Ю. Сульженко // Віче. — 2011. — № 14. — С. 16-19.

154. Сульженко Ю. Захист економічних прав та свобод людини й громадянина в Україні як один з основних чинників становлення і розвитку правової держави / Ю. Сульженко // Віче. — 2011. — № 18. — С. 29-32.
155. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : моногр. / О. І. Сушинський. — Л. : ЛРІДУ УАДУ, 2002. — 468 с.
156. США. Конституция и права человека. — М. : Мысль, 1987. — 316 с.
157. Танчер В. Політичні партії та рухи у світлі «ситуації постмодерну». / В. Танчер, О. Карась, О. Кучеренко. — К. : Демократичні ініціативи, 1997. — 44 с.
158. Тацій В. 60 років Загальній декларації прав людини / В. Тацій // Право України. — 2008. — № 12. — С. 17-22.
159. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посібн. / В. Е. Теліпко— К. : Центр учбової літератури, 2009. — 568 с.
160. Ульська О. Трудові права підлітків: проблеми правореалізації в умовах формування громадянського суспільства / О. Ульська // Механізм правового регулювання у правоохоронній та правозахисній діяльності в умовах формування громадянського суспільства. — Л., 2006. — С. 154-155.
161. Федеративная Республика Германия: Конституция и законодательные акты. — М. : Прогресс, 1991. — 468 с.
162. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручн. / О. Ф. Фрицький. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 536 с.
163. Фролов Ю. Держава — основний організаційно-правовий гарант забезпечення реалізації, охорони та захисту економічних прав і свобод людини та громадянина в Україні / Ю. Фролов // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 4. — С. 57-60.
164. Фролов Ю. Право користування об'єктами суспільної (публічної) власності в системі економічних прав людини і громадянина в Україні : конституц.-прав. аспект / Ю. Фролов // Підприємництво, госп-во і право. — 2004. — № 7. — С. 103-107.
165. Фролов Ю. Проблеми щодо питання самостійності економічних прав та свобод у загальній системі прав і свобод людини та громадянина / Ю. Фролов // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8. — С. 16-20.

166. Хуснутдінов О. Я. Громадський рух як чинник формування громадянського суспільства в Україні (державно-управлінський аспект) : дис... канд. наук з держ. упр. : 25. 00. 01. — К., 2003. — 250 с.
167. Хутаба Д. В. Взаимодействие и реализация международно-правовых принципов равноправия и самоопределения народов и территориальной целостности государств : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук ; специальность 12. 00. 10. — М., 2011. — 19 с.
168. Цагараев М. А. Этнополитические проблемы разделенных народов: политико-правовые основы их регулирования (на примере осетинского народа): автореф. дисс. ... канд. полит. наук ; специальность 23.00.02. — М., 2009. — 19 с.
169. Цивільне право України: підручн. : кн. 1 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 256 с.
170. Чушенко В. І., Заяць І. Я. Конституційне право України: підручн. / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. — К. : Ін Юре, 2007. — 488 с.
171. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: навч. посібн. / Ю. Шведа. — Львів : Тріада плюс, 2004. — 528 с.
172. Шляхтун П. П. Конституційне право. Словник термінів. / П. П. Шляхтун — К. : Либідь, 2005. — 376 с.
173. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. / Г. П. Щедрова. — К. : ВІПОЛ, 1994. — 112 с.
174. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання людини: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. — Одеса, 2003. — 19 с.
175. Яценко В. А. Громадська думка в системі механізмів державного управління : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. — К., 2010. — 20 с.

Babin Boris Volodymyrovych
Kovban Andriy Volodymyrovych

Human Rights and Civil Society

Scientific publication

Study Guide is one of the novation of publications on human rights and civil society. It highlights issues concept, types, sources of human rights, especially their present situation and ways to further improve legislation. Particular attention is paid to the impact of civil society on human rights in the context of its adaptation to the legal and political standards.

In the last decade the Ukrainian public consciousness firmly established the idea of human rights, which is natural due to the general processes of democratization in these years. Human rights talk and write a lot, they are constantly on everyone's lips, being discussed at all levels — from the president to ordinary citizens. The theme of human rights as one of the most urgent and «fashionable» does not come off the pages of newspapers and magazines, on television, always present in the speeches of government officials, political leaders, parliamentarians, members of the reports of various scientific conferences. In Ukraine, as well as throughout the world, the idea of human rights has established itself as the most important humanistic value and an integral part of democracy.

In any democratic system of law and freedoms are important social and political-legal institute, acting objectively measure achievement of the society, its «card», an indicator of maturity and civility. It serves as a means of access to the individual spiritual and material benefits, mechanisms of power, pursuing their interests, will. At the same time it is — a necessary condition for the improvement of the individual, strengthening its status, dignity and independence, «sovereignty».

Human rights are inseparable from social relations. They define the way of life of the individual. Human rights are a form of extra-human interaction, ordering them to conduct and coordinate activities, and they are also a means of overcoming the contradictions and conflicts. Rights provide the statutory conditions of life of the individual, objectively necessary for the normal functioning of society and the state. Human rights establish the degree of freedom, on the one hand, ensures subjective interests, and on the other — does not violate the opportunities provided by other entities of public relations.

Designed to assist students who are studying the subject «Theory of State and Law», «Constitutional Law of Ukraine», «International Law», «Politics» and so on. Designed for students, graduates and teachers of higher legal education, and scientific and practitioners.

Зміст

ВСТУП.....	3
I. Теорія прав людини та вітчизняне право	5
II. Особисті права людини у сучасному праві.....	32
III. Політичні права людини (громадянина) у сучасному праві.....	61
IV. Економічні, соціальні та культурні права людини у сучасному праві.....	88
V. Колективні права людини у сучасному праві.....	115
VI. Теорія громадянського суспільства та сучасне право.....	142
VII. Загальні правові механізми з питань громадських об'єднань	168
VIII. Спеціальні правові механізми з питань громадських об'єднань	190
IX. Правові форми громадського контролю у вітчизняному праві.....	213
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	234

Навчальне видання

**Бабін Борис Володимирович
Ковбан Андрій Володимирович**

**ПРАВА ЛЮДИНИ
ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО**

Навчальний посібник

Редактор	Т. Р. Короткий
Коректор	В. В. Куркан
Верстка	В. Г. Вітвицька

Здано в роботу 18.03.2014 р. Підписано до друку 06.05.2014 р.
Формат 60x84/16. Обл.-вид. арк. 12,1. Ум.-друк. арк. 15,12. Папір офсетний.
Друк на дуплікаторі. Зам. 1405-03. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Видано і віддруковано ПП «Фенікс»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777-591.
e-mail: maritimebooks@yandex.ru
www.law-books.od.ua